

Др ГОРАН Ж. КОМАР

**СВЕТОУСПЕНСКИ
МАНАСТИР САВИНА**

**ОД КРАЈА МЛЕТАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ ДО
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

**Херцег Нови / Београд
2009**

Књигу препоручују:
проф. др Зоран Милошевић
проф. др Горан Максимовић

© - Горан Ж. Комар

УВОДНЕ РИЈЕЧИ

У сусрету са манастирском Архивом 19. вијека, тешко сам се одупирао жељи да сва значајнија ћирилична документа пружим у њиховом интегритету. На тај начин, створио би један водич кроз ћириличну грађу манастира Савина у једном његовом раздобљу у којему је он, још увијек, продужавао свој велики и успјешни ход по снази замаха који му је дало његово свето братство на челу са игуманима Леонтијем, Арсенијем, Исаијом, Нектаријом, Софронијем, Инокентијем и Данилом, и осталом братијом, и у којему је, у истоме вијеку, доживио и опасно угињање и растакање његових великих посједа. Истовремено, знао сам да је, методолошки, на тај начин немогуће пружити једну историју манастира која би била устројена као опис његова хода у нашем доживљају и коментарисању низа сачуваних листина. У избору између двије могућности: пружања фрагментованог сагледавања ћириличне архиве у исписивању главнога хода манастирских братстава и давања једне историје која корача од документа до документа, у којој се та нит гради у казивању докумената, са кратким упутама и коментарима, ми смо се одредјелили за прву могућност. Пружање класичне збирке докумената носи озбиљну предпоставку управљања такве књиге веома ограниченом кругу читалаца¹. Због тога, одлучан сам овдје пружити једну краћу историју манастира Савина која би дотакла главне догађаје, у, и око манастира, током разломног 19. вијека.

Манастир Савина је у својој тристогодишњој историји постао најугледнијом тачком Православља у Боки

---

¹ Горан. Ж. Комар, Вока Которска. Ћирилична документа. Велика збирка разноврсних исправа из раздобља: 1604 – 1917. година. Уградиће сва важна ћирилична документа манастира Савина. У припреми.

Которској. У Боки је кроз 18. и 19. вијек стајало осам српско – православних манастира. Један који се органски везивао уз Савину, манастир Рождества Пресвете Богородице у Ратишевини затрвен је почетком 19. вијека. У овој књизи и он ће бити помињан. Савина је црпила и нашла снагу за своју велику обнову у почетку вијека млетачке управе Боком. Кроз 19. вијек, манастир је усредсређен на одбрану својих посједа и одбрану бококторског и далматинског српства. Посједе није могао одбранили, али је веома снажно допринио одржању народа у вјери и националном одређењу, као непремостиви застор продорима туђинских и унијатских утицаја у стратешком и упорном настојању римских установа за распрострањавање римске вјере.

Ово моје казивање засновано је на вишегодишњем инвентарисању и изучавању манастирске архиве. Почевши од 1995. године начинио сам транскрипте свих иоле значајнијих савинских ћириличних документа. Показало се, временом, да су исправе које припадају 19. вијеку веома занимљиве.

Ова књига објављена је захваљујући помоћи манастира Савина, црквене општине Бијела, г. Никше Гојковића, црквеног одбора Суторина и црквеног одбора Топла, на чему топло захваљујем.

Ово моје казивање манастирске историје биће написано са главним циљем да пружи обавјештења о детаљима из живота савинског светог братства у вијеку аустријске управе, али биће нужно, повремено и сасвим изузетно, искорачити и у сликање ширих политичких догађаја који су утицали на живот и корак бокешке светиње. Такође, и пружати обавјештења о догађајима у Боки којима је руковођено из Савине, а током 19. вијека заиста је руковођено много чиме захваљујући присуству викарних епископа у њој.

Овај српски манастир, заснован у средњему вијеку, а добивши снажни замах током великог вијека Срба – 18., оградивши Велику Светогоспођинску цркву 1776 -

1799. године, мало прије него ће почети озбиљно и систематично растакање српске православне културе нашег динарског свијета под аустроугарском доминацијом, наслиједио је велико дјело и оставштину неупоредивих савинских братстава 17. и 18. вијека, као и многих непознатих старијих прегалаца који су живјели на овом Светогоспођинском светилишту. Историја Савине прве половине 19. вијека обиљежена је свакако великим догађајима и сукобима око Новог за вријеме једног опасног продора Француза у Боку Которску. Али, и новим градитељским прегнућима српског народа Драчевице и његове Цркве. Носиоци великих акција још увијек су били припадници оног великог и саможртвованог братства савинског који су подигли Велику цркву манастира Савина. Такође, и припадници оних топаљских породица које су створиле неразушиви темељ свакоме Богоугодном дјелу новских Срба, темељ који је био тако дубок да га прва опасна туђинска управа није успјела разлијети, колико год се трудила. И колико год опасног стрпљења показала.

У последњој години 18. вијека, довршена је Велика црква, главни биљег православне Боке. Мало раније, 1796. године, српска Далмација и Бока предаће молбу за избор епископа Симеона (Ивковића) чији је отац живио у Топлој, а мајка потекла од фамилије Дубљевића, именом Јелена Јакшина. Он је крштен на Топлој 12. децембра 1756. године. Познат је као обновитељ цркве манастира Ваведења на Жањицама. У последњим годинама вијека млетачке управе живио је у Савини и калуђер Симеон Љубибратић.

Савина је у 19. вијек ушла у једном изузетно респективном саставу свога светог братства, све изреда градитеља Велике цркве, али, убрзо, у првим годинама овог опасног вијека, упокојиће се неколико калуђера, а међу њима игуман Инокентије Дабовић (1721 – 12. јуни 1802) и монах Стефан Аврамовић.

Један од чланова старог савинског братства у доба архимандрита Данила (Јоанорајовића) бијаше савински игуман и викарни намјесник бококоторски Никанор (Богетић). Њега је 8. децембра 1770. године "... на преизјашњи свети степен презвитерства" подигао митрополит Сава Петровић, у Стањевићима, издавши о томе грамату у његовој епископској катедри при храму свете Тројице. Он је био старјешина савински у доба озбиљне пријетње манастиру, и у доба када је други новски манастир, такође посвећен Пресветој Богородици (Рождеству Пресвете Богородице) у Ратишевини, пао под француским експедиционим корпусом да се никада више не подигне. Данас се, такође, вјерује да је један покушај спаљивања знамените савинске библиотеке и архиве дошао у вријеме француске окупације Боке, 1807. године. Трагови паљевине видљиви су управо на архивским документима тога доба.

Савина је у почетку 19. вијека, у доба аустријске владе, одржавана у својој најбољој традицији прилагања новчаних средстава из широког круга православне Далмације. Само пет година послје коначног довршавања Велике цркве стигао је један значајни прилог Николе Петровића: "На први јунија 1804. на Савину у Новоме примих ја нижеподписати цекинах у злату мнетачкије двадесет вељу Н° 20 от руку г(о)с(по)д(и)на Стефана Чупковића који су му били послани от г(о)с(по)д(и)на Јова Куртовића за конат м(и)л(о)стиње, коју је м(и)л(о)стињу оставио покојни конте Николаје Петрович и за увјереније подписујем се Никанор Богетич игумен Совински с братијеју". И у књизи од саландара манастира Савина из половине 18. вијека, чува се оваква, идентична биљешка са датацијом: 1826. године.

Заиста, историју манастира на почетку 19. вијека, обиљежила је француска окупација Боке, али, на чисто унутрашњем плану, и суочавање са великом опасношћу ступања српскога архијереја Венедикта Краљевића, владике далматинског, дубровачког, бококоторског и истарског, на пут уније. Успомену на ове догађаје чува и

архива манастира Савина и ми ћемо овдје донијети писма викара бококаторског Никанора (Богетића) у којима се он обраћа своме архијереју показујући велику бојазан од гласова који му стижаху на почетку љета 1820. године.

Као у стара времена, када се све што је у ондашњој Европи и ондашњем Медитерану било снажно, отимало о Нови и његову територију, тако и сада, на почетку 19. вијека, започе једно метежно отимање о ово парче јадранске обале. У овим догађајима Бокељи су заузели чврст став показујући спремност да своју малу земљу бране и оружјем. У томе су, опет, предначили припадници старих рисанских, новских и грбаљских фамилија. Са новске, стране, гроф Ђорђе Војновић, са рисанске, гроф Сава Ивелић, а Грбаљ, на својој скупштини пред манастиром Подластва, саопшти свој став спрам пријетње уласка Аустрије у Боку. И у томе часу, као и више пута касније, током 19. вијека, вијека опасне аустроугарске управе Боком, Грбљани су јасно исказали жељу да скупа са Црном Гором учествују и себе присаједине словенској заједници. Кажу Грбљани да не желе да имају “другога господара до цара рускога, а како ви народ црногорски и брдски находите се под покровитељством великог императора Александра Првога, и како нас страше да ће сваки дан Французи узети Боку...”, Грбаљ изражава наду да ће овако сједињени моћи поставити запреку намјери Наполеона да продре у Боку и шаље изасланике владици Петру Првоме. Бока је осјетила опасност и поступци француског експедиционог корпуса у вријеме француске управе заиста ће донијети пуну потврду разложноме страху од наполеонске владавине Боком. У свему што ће се на ратном попришту Боке дешавати у неколике године по паду сустале Млетачке републике, манастир Савина ће, можда више него икада раније, узимати улогу саборишта и зборишта српске Боке. Бока је градњом Велике цркве добила репрезентативни простор који ће окупити и близу десет хиљада људи на народном весељу приликом дочека руске флоте.

Концем 18. вијека Наполеон је продирао кроз Апенинско полуострво, а фанале његове успјешне кампање бијаше укидање Млетачке републике 1797. године. У Кампоформију, 1797., Бока Которска је додјељена Аустрији, скупа са цијелом Далмацијом и Истром. Врло брзо, започета је прва аустријска влада у Боки. Генерал Матија Рукавина је са знатном флотом упловио у залив и, прошавши кроз Грбаљ, пошао на састанак са митрополитом Црне Горе у Будву. Митрополит се није противио заузимању Боке. Међутим, миром у Кампоформију, Јонска острва, укључив и Крф, припала су Француској. Русија је у настојању да запријечи могућност француског дубљег продора на Левант, који би угрозио магистралне поморске правце, одлучила да не дозволи задржавање и прихватање Француза на Крфу. У Средоземље је упућена флота адмирала Фјодора Ушакова која је заузела Крф у марту 1799. године, дакле, у години у којој је у Савини довршена Велика Светогоспођинска црква. Проглашена је Република Седам Острва. Од часа када се на острвима стационирали руска флота, обновиће се тјешња сарадња бокешких помораца са Русима и то ће бити од великог значаја за покретање ужурбаних догађаја у сукобу са Француским корпусом у Боки и Дубровнику.

Почетком децембра 1805., Наполеону је пошло за руком да разбије Аустрију код Аустерлица и он је присилио Аустрију да се одрекне својих аспирација на Боку и да препусти читаво приморје. На ту вијест настало је у Боки велико узнемирење и у помоћ је позван адмирал Димитрије Николајевич Сењавин. Такође, ка Боки се кретао француски генерал Лористон. Петар I је 15. фебруара 1806. сазвао Скупштину у Цетињу и одлучено је да се у приморје упути један већи одред Црногораца. Овај одред, на челу са митрополитом, саставио се под Новим са руском јединицом морнаричке пјешадије капетана Белија и затечена аустријска посада у граду се предала са једним симболичним пуцњем рускога топа. Народ Боке, а нарочито новски крај, као погранични и први на удару,

своје велике одлуке доносио је у тим данима управо у Савини, у своме манастиру који је већ у то доба надрастао и надилазио физичке оквире његове комунитације, и у Саборној Световознесењској цркви у Топлој. У Хисторијском архиву Дубровника чува се једно писмо митрополита Петра Кртољанима, упућено из Бијеле 25. јула 1896., којим јавља о уласку Француза у Дубровник и налаже да се сви који носе оружје јаве у Нови генералу (Вјаземском), као и грофу Војновићу.

На дан 9. фебруара 1806., митрополит Петар се укрцао на руски ратни брод "Азија", а одатле је сишао на обалу гдје је дочекан од цјелокупног свештенства и народа који је клицао руском суверену. Постоји један савремени извјештај који говори да су око манастира Савине окупило око десет хиљада људи, свакако из читаве Боке. У Великој цркви је служена молитва захвалности, а митрополит је осветио заставе. Након службе, огромна поворка се запутила ка Новоме.

Католички историчар Боке, Павле Буторац, овако је описао прославу искрцавања руске морнарице у Новоме, одржану у манастиру Савина: "Руска је запрема Боке била примљена у њезину становништву с великим одушевљењем. Усклици у народу нису престајали. Име се цара Александра непрестано понављало. Ускрс је на Савини, православном храму код Новог, прослављен најсвечаније молитвама, братимљењем двају сродних словенских народа, великом литијом (опходом), којој је изашло у сусрет и католичко свештенство, народним весељем и играма, при чему су руски морнари са ратних лађа постали предмет опће пажње."

Ратни вихори угрожавали су перспективе сваке акције адмирала Сењавина који је очигледно делао понесен осјећањем послања спрам својега истородног славеносербског народа Боке. Чим се повратио на Крф, адмирал Сењавин је добио неочекивано наређење да се са флотом повуче у црноморске луке. Ова је депеша до адмирала стигла са закашњењем, тек 27. марта 1806., а

написана је непосредно након пораза код Аустерлица. Околности су чиниле да адмирал одложи извршење и задржи флоту у Средоземљу. Руске шансе на Јадрану осјетно су расле. Овај заслужни адмирал ћутао је о несувислом наређењу које је добио. Сењавин се освједочио у снажну приврженост Боке Русији, он је анализирао стратешку важност и прикладни положај Боке спрам руских потреба у источном басену Средоземног мора, он је процјењивао снагу бокешке флоте од више стотина бродова наоружаних “одличном артиљеријом”, он приређује конвојне линије за заштиту бокешког бродовља на опасном путу ка Црноме мору.

Краљевски град Котор дочекао је адмирала веома, веома свечано. Он се окретао Далмацији и издао је наредбу за ослобађање неколика отока. Према биљешкама В. Броневског, морнаричког официра и судионика ових догађаја, објављеним у Санкт Петербургу 1836., бокешки дјечаци су пуцали и клицали: “Нека живи наш цар Александар и нека погине пасја вјера.”

Када је у прољеће 1806. Наполеон, оснажен Аустерлицом, затражио потпоре у Турској, у нади да би се могао прихватити и на југоистоку Балкана, он се све више окретао плановима за запосједање Боке и Далмације. Наполеон је тражио да му се према одредбама Братиславског мира преда Бока. И Аустрија истиче своје жеље, а Александар не жели да Французи докрајче Аустрију. Сењавину је препуштена одлука. Наређено му је да чува Јонску републику, Мореју и читаву Грчку. Он ступа у акцију, плови све до Трста, ослобађа бокешке бродове и успоставља доминацију на Јадрану. И Дубровник, посредством својега изасланика Владислава Сорго, устрашен од Француза, тражи руски протекторат. Још када се са Корчуле враћао у Боку, 6. маја 1806., адмирал је свратио у Дубровник гдје је дочекан са великим почастима. Одржани су званични преговори са дубровачким Сенатом који је изразио спремност да на прву вијест о приближавању француске експедиције у град пусти Русе.

Генерал Лористон упао је у град, неочекивано, 15. маја. Ову је вијест Сењавин добио напуштајући Трст.

Тако су створене околности за почетак великог метежа у дубровачкој и новској околини. Озбиљни сукоби 5. јуна у конавоским брдима и околини Цавтата довели су до повлачења Француза у град. Руским трупима заповједао је генерал Вјаземски, а српским сам митрополит. Предноћ заузета је и последња тачка: тврђава Срђ.

Током јуна 1806., одвијао се беспоштедни дипломатски притисак Француске на Аустрију, и под ултиматумом, Русија у лику савјетника посланства у Паризу Убрија, започиње преговоре са француском владом. Већ 8. јуна, Убри и француски генерал Кларк потписују мировни уговор према којему руски комесар у Боки Которској, Стеван Санковски, добија упуте да преда Боку Аустрији, а онда ови Французима. Адмирал Сењавин одлаже и ово извршење.

Концем јуна 1806. представници Боке подастиру Сењавину своју одлуку:

‘**В**аша Екселенцијо, наш високопоштовани Начелниче и Покровитељу. Пошто смо дознали да Њ. В. руски цар намјерава да преда Боку Французима, ми, у име читавог бокелског народа, објављујемо: пошто не желимо да се противимо жељи нашег монарха, ми смо одлучили да претворимо Боку у пожар, да је напустимо и да кренемо с флотом, па нека пустиња покривена пепелом насити гладног Бонапарта, нека зна да нам је милије да напустимо ову груду и да се скитамо по свијету, него да будемо његови робови. Теби је позната наша вјерност и наша љубав руском цару. Ти си видио да ми нисмо жалили ни животе ни имовину за славу Русије. Тебе, као нашег великог адмирала, моле наши старци, жене и дјеца да подастреш пред милостивог монарха њихове молбе, да не отргне од себе овај народ, него да сачува ову малу груду земље у свом великом царству... Међутим, ако се деси оно најгоре, да се морамо покорити нашем најгорем непријатељу, непријатељу вјере и човјечанства, и ако нам

Ти не дозволиш да Те слиједимо, онда, остани да гледаш нашу погибију. Ми смо одлучили да оружјем бранимо своју независност и спремни смо сви до последњег човјека да погинемо за свој завичај. Нека наша крв потекне као ријека и нека мртвачки крстови посвједоче каснијим генерацијама да смо рађе изабрали смрт, него срамно ропство и да нисмо жељели да будемо ичији поданици, него само руски.”

Велики адмирал је ријешио да и даље држи Боку! Он моли руског владара да и даље држи ову највјернију његову провинцију. Сењавин је успио да одлаже предају Боке, врло одлучно, све до почетка августа 1806. године. Александар је одбио да ратификује мировни уговор Убри – Кларк, и отворен је простор новоме сукобу. Главни српски логор био је постављен управо код манастира Савина. Француске снаге, потискиване у Дубровник, извршиле су заправо велико пустошење околног дубровачког предјела, његових цркава и домова путем реквизиције. Од црквених утвари и сасуда ковали су Французи новац у Дубровнику. Дотле, велики адмирал појачава своје снаге Херцеговцима уз помоћ епископа Арсенија.

У току септембра 1806. борбе су се пренијеле у околину Новог. Срби и Руси су поднијели велике, велике жртве, бранећи Боку од опасног непријатеља Медитерана. У овим сукобима, уништен је, да се више никада не подигне, манастир Рождества Пресвете Богородице (Потпланина) у Ратишевини из којег је на концу 17. вијека, у једном другом великом медитеранском рату, управљано обновом манастира Савина. Сигурно да и овдје ваља скренути пажњу на савремено свједочење монаха Кирила (Цвјетковића) који је непосредно по паду манастира видио рушевине и у својој Аутобиографији поменуо уништење манастира од стране Француза. Уз велике губитке и напоре, француски маршал Мармон одбачен је до Дубровника. И Далмација је дигла устанак против Француза. Уништена је зграда Буровића са

огромном библиотеком Андрије Змајевића, али и двије куће Ђорђија Војновића у којима је лежала архива Војновића.

Судбина Боке бијаше ипак у мрежи великих европских вихора. Наполеон је напредовао и склопљен је мир код Талзита. Русија је приморана да препусти Боку и Јонска острва. Концем августа 1807. године, руске снаге су напустиле Боку.

Када је успостављена француска влада у Боки, овај је крај који је био предодређен за стални економски раст и који је посједовао знатни потенцијал своје трговачке морнарице, макар се сви не слагали са процјенама њене снаге, био изложен високим и несношљивим порезима. У прољеће 1811. године, подигнута је акција за сазивање једне бокешке скупштине која би изашла пред Наполеона да прикаже сву тежину намета. Ова је акција ометена, али је допуштено да једна делегација у Љубљани буде саслушана од гувернера илиричких провинција генерала Бертрана. Овој личности предат је један докуменат комплексне садржине са интенцијом цјеловитог приказивања свих тешкоћа свагдањег живота Боке. Ускоро је, међутим, дошло и регрутовање Бокелја у француску морнарицу.

Поред овога, римско свештенство Боке је одлучно и сасвим разговјетно означило француске управитеље као јакобинце и безбожнике. Французи су Боку запосјели трупама састављеним претежно од римокатолика, а истовремено су прокламовали пуну слободу вјероисповјести. Маршал Мармон је у Котору примио депутате оба закона. Архимандрит Герасим Зелић, у томе часу намјесник за Боку и Дубровник, казује о убједљивој већини православних и у самој Котору, преносећи коментар Француза на показивање етничке и конфесионалне структуре града. И баш у томе часу, вјероватно је зачета идеја да се стари венидиктински манастир у Котору уступи Србима.

Ипак, дана 19. септембра 1808. Наполеон је донио одлуку да се у провинцији заснује српска православна епископија, конзисторија и богословија. Тек 26. марта 1810. биће за првог епископа изабран Венедикт Краљевић, а за намјесника у Боки архимандрит Герасим који је ту дужност обављао и раније. Може се рећи да су овакви кораци донијели одређено олакшање Србима у Далмацији тим прије што се очигледно кретало и ка оснивању школе. Но, аустријска управа ће најавити велике невоље. Тада, за француске управе Српска црква је задобила и своју Саборну цркву у Котору.

Викарни епископ Герасим Зелић је са архимандритом савинским Никанором (Богетићем) из Грбља, осветио нову српску цркву у Котору 19. децембра 1810. Веома су занимљиви детаљи оште распре која се изроди између викара бококторског Герасима и владике Венедикта Краљевића у Шибенику, управо око питања освећења ове цркве. И кроз сачувана документа у архиви манастира Савина, у којем ће и послје Зелићевог повратка у Далмацију, сједити бококторски и дубровачки викарни епископи (намјесници), види се и назире став епископа који ће касније стати и отворено на пут уније. Герасим Зелић, којег из сачуване његове преписке, доживљавамо као одлучну особу, спремну да користи сваку прилику за заштиту интереса његова народа и Цркве, трпио је прекоравања надлежног архијереја због овога дјела. Уз друге разлоге свога неповољног финансијског положаја, Герасим Зелић је тражио могућност за оставку. Готови текст је упутио маршалу Мармону, који није уважио овај акт. Бертран је путовао у Далмацију и Боку да увјери оца Герасима да повуче оставку. Био је овај калуђер јако поштован у народу и то су француске високе власти знале. Дозвола епископа Венедикта била је ипак добијена 16. новембра 1811. године, а отац Герасим се повукао у Крупну. Један савински документ из 1811. године, говори и о настојању оца Герасима да поправи свој економски положај. Писмо

које је из Дубровника упутио владици у Шибеник, током априла, још увијек не говори о искључивој рјешености да напусти викарску службу. Но, у јесен, отац Герасим је путовао ка Крупи, а викарни епископ за Боку и Дубровник је постао савински игуман, архимандрит отац Герасим Раповац, родом из Горњих Сасовића код Новог. Писмо оца Герасима Зелића раније смо, на другом мјесту, пружили у цјелости, из разлога његове велике важности у барем два правца: сликање бројчаног односа двају конфесија у Боки његова времена, а био је, свакако, одлични познавалац Боке, и интересантно раздвајање конфесија у њиховоме означавању као: "Римљани" и "Христјани" (православни Срби). Главни предмет јављања оца Герасима је неки упит владике Краљевића о црквама са два олтара. Види се из писма одлучност оца Герасима да одстрани римске олтаре из неких српско – православних цркава јер тако налаже и допушта слово францускога закона. Бококоторски намјесник, отац Герасим, је 8. априла 1811., из Дубровника, упутио исцрпни допис владици којим пружа умирујућу поуку у погледу могућег протеста римокатолика у заливу јер сав свијет зна "да је захваљећи Б(о)гу њиове ц(е)ркве глава власт, и сила и гоњеније, н(а)ше С(вете): восточне цркве упала, и от великога и(мператора)= Наполеона: смјерена, што се јоште от њу уфају да ће им се опет берзо дигнути и повратити..." Даље, доноси отац Герасим кључни подстицај своме архијереју: "Ја вам прије у преши за олтаре писа, и ја сам се у Котору разговарао на лијепо римскијем бискупом, кому сам приказао за принешене тужбе, от пароха, и хр(ис)тјана у наше официју и молио сам га, како су и његови пресједатељи силом и контра нашије канона метнули, онако сада да и он чини дигнути кому сам спјегао потанко кодице, Наполеона и боле папа римскије Павла, Евгенија, Леона, Климента и Сената млетачкога, који су дали восточној ц(е)ркви слобод(у). и под анатем реченије папа, да се Римљани не имају ни у што панчати у наше восточне ц(е)ркве. Исти бискуп

отговорио ми је да он не може то учинити и допушта на моје расужденије и правцу и да чиним што знам.

А ће се налазе њиови олтари у нашијем ц(е)рква(м) све су фамилије хр(ис)тјанске само по двије или три куће римске, међу тијема и у саму Котору више хр(ис)тјана него римљана и от када је дошло оружје француско у Боку нигда нијесу смјели они више служити мису на оније олтарје, имајући своје церкава и олтара и от више. Питао сам за исте олтаре, и г(оспо)д(и)на делегата Павлуци ћју и(х) ја дигнути и он ми је отговорио да ја без мога еп(ис)копа заповједи то не могу учинити, и кад ти он пише онда слободно мореш дигнути. И по његову савјету ја вами писа укратко и у прешу, уфајући се имати от вас, нама ту власт и заповјед да се дигну (и) избаце упљувци отдавно унешени у наше цркве:"

Тиме је намјесник Герасим учинио завршни, готово одлучни напор, да убједи владику да крене акцију на одстрањивању римских олтара из православних цркава у Боки, пружајући тек на крају писма обавјештење о сопственим финансијским тешкоћама, тражећи рјешење и за себе.

Још једном је потребно потцртати величину просторног обухвата старе бококоторско - далматинске епископије и њено велико градитељско наслијеђе које и није карактерисано монументалношћу обличја њених црквених зграда, већ онајприје, историјском садржајношћу и вишеслојношћу укупног наслијеђа које је представљало надоградњу давних вјекова уређеног црквеног живота на тлу приморја. Прва аустријска управа, кад дође, она затече од млетачке владе признатог генералног викара Герасима Зелића и архимандрита Симеона (Ивковића) који је настојао на успостављању епископске власти. Ваља, свакако, истаћи учинак француског далматинског намјесника Виченца Дандола који је тражио од Наполеона да одреди епископа за Далмацију и Боку. Бијаше то средином августа 1807. године, и заиста, Средишња власт, у јесен сљедеће године, овакво одобрење издаде. Изабран

је Венедикт Краљевић. Нико тада није ни слутио да ће овај епископ на крају, 1828., потпуно раскинути везе са својим владичанством и ова ће пространа и интересантна област прећи под директну управу Карловачке митрополије. Манастир Савина носиће значај високог мјеста Цркве, јер ће у њему, од 1810. па до 1845. године, бити смјештена столица епископских провикара Боке и Дубровника. Живот манастира и живот Новог снажно ће у то вријеме обиљежити присуство двојице савинских калуђера и игумана: Никанора Богетића и Герасима Раповца. У околним селима живјели су и дјеловали свештеници из новских свештеничких кућа. Скоро искључиво.

Јако је занимљиво да је у тој 1807. години митрополит Петар I, чим је избио руско – турски рат, покушао преко Симеона Ивковића и генерала Михелсона да руском суверену упути један план о обнови славеносрпске државе. Црној Гори би прикључио Боку, Дубровник и Далмацију, као и Подгорицу, Спуж, Жабљак, а престоница би био Дубровник. Држава би, поред митрополита, имала тројицу епископа: далматинског, которског и херцеговачког, а у Задру, Требињу и Котору би биле отворене богословије. Када је убрзо француска власт у Боки постала стварност, гледало се да се односи уреде, али је бећ 1808. Бока осјетила немире у побуни Брајића. Французи су чак покушали да своје трупе у Боки замјене италијанским. Током 1808. године усљедило је пописивање свих глава фамилија са мушком дјецом у новским селима.

Богумил Храбак је недавно указао на један необични извјештај фојничких фратора, који лежи у бечким архивима, а који казује да су Турци у томе метежу 1807. ушли у Нови, узели мноштво артиљерије, па чак и једног епископа. Уколико би такав упад био реалан, да ли би тај епископ могао бити архимандрит Симеон, или ко други из Савине?

Прије него би прешли на сликање даљње историје нашега манастира, биће вриједно да поменемо једну диле-

му која је владала међу историчарима по питању спаљивања Савине у вријеме француске окупације. Католички историчар и бискуп Павле Буторац, тврдио је да су и манастир Прасквица и манастир Пресвете Богородице у Грбљу попаљени од Француза. Када се томе дода и предање о уништењу манастира Рождества Пресвете Богородице у Ратишевини², није ни мало необично да је учињен покушај уништавања манастира Савина. И Павле Буторац говори о паљењу Савине истичући да кривица Француза није ничим утврђена. Исто тако пише и Лазар Томановић. Сигурно је да је последњи манастирски старјешина филијалног савинског манастира Потпланина, јеромонах Никодим Лазаревић, живио и даље у Ратишевини, гдје се и упокојио пуно касније. Међутим, ми смо дужни, у недостатку доказа за савински пожар уопште, указати на очигледне трагове нагорјелости неких архивских докумената манастира из прве половине 19. вијека. Многе листине су нагорјеле по маргинама и очигледно је да су ови листови спашавани у последњи час, када их је већ захватао пожар. Када се томе придода запажање о оргомној празнини у архивској грађи манастира, 17., 18. и 19. вијека, тада је јасно да се у Савини 1807. године догодило нешто озбиљно.

Архимандрит Герасим Зелић је стигао у манастир Савину изнова 6. децембра 1810. године, гдје је дочекан од игумана Никанора и братије и гдје се сусрео са неколицином значајних Новљана, међу којима Ђорђем Војновићем и Марком Комненовићем. Том приликом, поп Александар Цвјетковић из Баошића га је позвао на славу у цркву Св. Николе у Баошићима. Изгледа да се у то вријеме догодио неки врло оштри искорак, чак, како казује Зелић увредљиви, од стране игумана Никанора према њему у кући домаћина Јосифа Троповића на Топлој. Отац Герасим говори како је он предложио Никанора за

---

² Кућа Андрића коју од манастира Потпланиона дијели тек један сеоски пут ("Калуђерска улица") сигурно су спаљене за вријеме тога рата.

"великог викара". Тога часа је Герасим позвао бокешко свештенство у Котор и од тада датира његов неповољни извјештај о његову стању. Такође и необични опис њихових одора и држања, из којег би, заправо, могли докучити и извјесно несналажење викара у суочењу са неком дубоком и њему неразумљивом традицијом.

Баш у то вријеме највише аустријске власти су почеле увиђати потребу отварања школа за неунијаћене Грке на своме државном опсегу. У новинама *Wiener Zeitung* 1810 (бр. 16) стоји како владар сматра својом дужношћу да сву пажњу посвети школским установама овог народа (Срба). Бока је у то вријеме лежала ван његова домашаја, под Французима, али и они су чинили неке кораке. Наполеон је, ипак, декретом од 19. септембра 1808. дозволио епископа и семинаријум за образовање клира. Не, дакле, школе за народ.

Концем фебруара 1812. у Савини је боравио епископ далматински Венедикт (Краљевић) и том приликом издао је један указ упућен калуђеру Јосифу Троповићу о зачињању једне "школе просвјешченија" за српску дјецу у старом епископском сједишту Топлој. Видјећемо касније, овдје је и прије јеромонаха Симеона школу држао свештеник Ђоћа. Јосиф је био родом из кућанскога села Пресјека и овај је род дао неколико свештеника Српске Православне Цркве. Недавно смо показали документа у којима се помиње и отац Симеон Тро(по)вић као старјешина савински још 1702. године. Отац Јосиф је изгледа имао намјеру да у Топлој оснује манастир, јер владика Венедикт у своме писму изричито казује да се не одобрава пресељење и заснивање манастира, али казује епископ да се о томе неће радити мајмање пет година. Владика Венедикт је из Савине 28. фебруара 1812. писао оцу Јосифу као пароху Саборне новске цркве Св. Спаса. Владика, на питање јеромонаха Јосифа, казује дословно сљедеће: "По висканију њужди, и жељанију свјем благословенијем христијаном, допуштајемо и заповједамо теби преподобному во јеромонасјих

оцу Јосифу Троповићу, да у напредак имадеш стати у келију церковну у Топлу, и тако биће лакше теби одавати благочестивијем христијаном всјакоје духовно препитаније, не за пресељеније олити устављеније м(о)н(ас)тира твојего, за вријеме, и то најмање за пјат љет". Ријечи пресељење или установљење манастира заиста привлаче пажњу јер није јасно како би се могао преселити манастир, па тако, вјероватно, владика мисли на пресељење оца Јосифа у Топлу. Он му одређује да тамо заснује школу: "...отворити и школу просвјешченија ради дјечи христијанској, ми пак јесмо благоуфани да хр(ис)тијани имају задовољити тебе, у сваку нужду, и д(у)ховноје ујужденије, за које препоручићемо њима и писмено, у устмено да држе тебе како су и обећали пред нами.

Имаћеш за помошчника твојего у всјако духовно дјело попа Леонтија Вучковића³, котороме заповједићемо да имаде познавати тебе за старијега, тако пак и ти њега за својего помошчника мањејша, но обаче треба да погледите, и да промислите да сте с(вје)шченици свјет, и сол, /јаште сол обујајет, чим осолитеја/".

У архиви кртољских свештеника Костића чува се један кодекс састављен од више исправа, преписа наредби викара Никанора или владике Венедикта, које су начинили кртољски презвитери Филип и Нико, а који илуструје опсег и врсту дјеловања намјесништва и епископије. Исправе су настале између 1812. и 1814. године, дакле, на крају француске управе. Првом, од 24. маја владика износи правни поступак у пет чланова по питању опоруха, а 22. априла сљедеће године јавља о образовању комисије за помоћ сиромашном становништву и тражи јој се буде при руци. Током 1812. године, 4. јуна, намјесник Богетић је тражио паросима да предају регистре од рођења, вјенчања и умрлих у руке подестата или

---

³ У половици 18. вијека живио је у опсегу Топле, Под Зиринама, калуђер Максим (Вучковић) који је титулисан као вицепарох топаљски.

синдика од комуна, а два дана касније јавља се како министар од Рагузе наређује да се престане са праксом вјенчавања страних судита. Бокешки намјесник је очигледно имао пуне руке посла и као епископски викар он је, заиста, повремено, добијао јако тешка задужења. И политичке прилике су биле тешке, велике државе су се отимале о приморје, Бока се склањала под светитељски плашт цетињског митрополита Петра.

Истина је да је послвије Првог устанка Српска црква признавала надлежности грчких владика, али је, такође, јако нарастао утицај Карловачке митрополије, нарочито у подручју образовања. Захваљујући томе, биће формиран млади свештенички кадар, а стижаће и материјална помоћ из Русије. И отварање школе у Топлој ваља гледати у оквиру давнашњих настојања Срба под туђом доминацијом (још од Венеције) за зачну народне школе. Ова скромна школа долази у вријеме када је у Београду већ радила Велика школа Ивана Југовића.

Бока је у 1813. години загазила је један велики народни пројекат уједињења са Црном Гором. Свакако, да су догађаји у српско – француском сукобу 1806. играли улогу у доношењу овакве одлуке. На скупштини у Доброти, у новембру 1813., донешена је Добротска конвенција којом се Бока сједињује са Црном Гором и формира владу на бипартитном принципу. Владика је без знања комисије упутио секретара сердара Сава Пламенца у Русију рускоме суверену не би ли издејствовао руски протекторат. Противници ове идеје донијели су одлуку да упуте своју депутацију у Беч. Када је Саво Пламенац посјетио на путу за Русију епископа Венедикта у Шибенику, повјерио му је своју мисију. У томе часу, изасланик владике Петра није знао да се отац Венедикт већ преобратио у великога присталицу Беча. Отац Венедикт је истога часа денунцирао читаву акцију обавјестивши намјесника Далмације генерала Томашића.

Углавном је у домаћој историографији устаљено мишљење да је апсолутна већина православног становни-

штва Боке пристала уз идеју рускога протектората, осим малих изузетака. Католичке неке општине врло рано прегнуле се да прибаве и утиру пут аустријском утицају. У овим пословима, контра Добротске конвенције, истицао се перашки опат Јаков (Брунаци).

Саво Пламенац у својој молби подастрој Александру Павловичу, да се Бока и Црна Гора, скупа са Конавлима нађу на окупу под руском заштитом, није успио. Митополит Петар је добио одбијајући и поражавајући одговор.

Са падом Котора, пала је цијела Бока у руке Тесарове, и започела је друга и тешко за Боку сношљива аустријска владавина.

Извјесно је да су у вријеме француске управе учињени систематични кораци да се уреди живот Српске Православне Цркве у провинцији. Ипак је током 1808. године у Задру одржана скупштина православних Срба Далмације и Боке, и то са предлогом гуверна Вићенца Дандола. Одлуке овога сабора носила је у Париз депутација на челу са многозаслужним архимандритом Герасимом Зелићем. Наполеон је примио депутате и одобрио све одлуке. На овој свеправославној скупштини приморја, исказана је потреба за заснивање православног семинарија и богословске школе, као и основних школа. У вријеме када је изгледало да се положај Срба у приморју поправља, почеће против нашега народа радити сам српско – православни епископ Венедикт Краљевић, Цинцар и Бугарин. Венедикт је ревносно служио аустријским интересима у Далмацији и Боки. Примао је велику материјалну потпору своме удворничком и опасном дјелу. У неколика писма, која смо овдје дали, савински игуман Никанор Богетић изражава велику бојазан због гласова који су кружили и до Савине допирали спрам политичког дјеловања епископа Венедикта. У овим превирањима, Савина је остала чврсти ступ и потпора своме народу у Цркви. Судећи по сачуваној документацији, ове гласине

су у неком конкретном облику могле стићи у Савину око 1819/20. године путем новских трговаца.

У тим ужурбаним догађајима и Бока и Црна Гора су тражиле рјешења па се скупштина представника обје земље састала 29. јануара 1814. године када је потврђен акт о уједињењу. Марта исте године генерал Милутиновић је покушао да уђе у Боку али му је пружен отпор код Котора, да би 30. маја, мировним уговором у Паризу, било одлучено да Бока, као и Истра и Далмација, припадну Аустрији. И српска епископија у Задру је будно пратила догађаје.

Епископ Венедикт је у Боки сигурно боравио током 1814. године. Види се то из још једнога писма топаљском пароху Јосифу Троповићу, упућеном из рисанског светогеоргијевског манастира Бања 2. септембра 1814. године. Владика оцу Јосифу у Топлу шаље Требињца монаха Стефана Деспинића како би овај изнио свој суд о спремности овога монаха за рукоположење: "Тако ради дакле и предатељ нашеја грамоти биће монах Стефан Деспинић родом ис Требиња турцекаго предјела, котораго шаљемо вашему преподобију да га исповједате со најтанким и спасним вопрошенијем, внем и убо да не митом или и интересом прелестиши нас но јеже еј, еј, а јеже ни, ни, јербо от твојега свидјетелства зависи рукоположити га, или не, како и имаш отговорити на страшни ден втораго пришествија Г(оспо)дња за јего достојнство". Од свједочанства оца Јосифа зависило је рукоположење Стефана Деспинића.

Манастир се тада упињао да уреди авлију, ојача и оправи подзиде, одржи и обнови инвентар у три цркве, а о непокретној имовини да и не говоримо. Он је, на име, тада још увијек располагао са читавим земљишним посједом од Сушћепана (Дреновик) до Кута, онако како га је приказивао и пописивао игуман Софроније у другој половини 18. вијека. Биће то јако тежак задатак, јер ће 19. вијек, његова друга половина, донијети опасне економске кризе и слабљење новског грађанског сталежа.

Од владике Венедикта упућена је 3. маја 1815. наредба свештенству да се петнаест дана ујутру и увече на службама пјева "ко господу Богу нашему за императора..."

Како започе аустријска упрва у "илиричским провинцијама" постаде брзо јасно да нова политика иде ка томе да завађа народ и свештенство. Свугдје, у цјелини српског етничког досега, Влада је притискала српске архијереје који су јој у одређеним питањима морали попуштати, па су тиме изазивали неповјерење код народа. Ипак, на челу Цркве у то вријеме стајао је учени митрополит Стеван Стратимировић. Он је живи учесник у овим разломним збивањима који своје погледе мора оријентисати ка средишњој власти у Бечу. Положај српског народа је исказан језгровито у ријечима аустријског суверена упућеним митрополиту Стевану како је његова држава приморана да ради на унијаћењу Срба јер су они непрестано окренути Русији и као такви непоуздан елемент у држави. У чисто религијским догматским питањима, митрополит је одбио Фрању и када му се овај својеручно обраћао наводећи га на употребу грегоријанског календара. Митрополит је заслужан и за народну просвјету јер је успио на оснивању значајних школа. Послије Бечког конгреса Аустрија је добила Далмацију и Истру. Све то, имало је утицаја на живот православних у Далмацији и Боки. Савина, на примјер, израста нужно у дјелатни инструмент Цркве и државе у Боки.

Први дани аустријске владавине у Боки били су обиљежени опрезним поступцима власти, поштивањем традиционалних аутономија и слобода, а онда је 1. јануара 1816. године, ступио на снагу аустријски грађански законик из 1811., иначе ваљани правни акт, само тешко примјењив у илирским провинцијама. У Новоме је успостављена Царско – краљевска Претурa са Стефаном Жупковићем на челу, а први општински капетан постао је Никола Ђучић из Каменара.

Још у то вријеме радила је на Топлој школа коју је раније водио свештеник Јован Тоћа, а од 1812. године,

јеромонах савински Троповић. До 1817. отворио је сигурно поп Томо Накићеновић и школу у Кутима, а поп Лука Раповац у Сасовићима. Касније, радиће и школа у Покривенику у Баошићима. Новско свештенство у том осјетливом и неизвјесном часу почетка аустријске владавине чинили су архим. Никанор Богетић, јером. Јосиф Троповић, јером. Макарије Грушић, јером. Никодим Лазаревић, јером. Софроније Ђучић парох у Новоме, отац Симеон Злоковић, а мало раније и сасовићки и пођански парох Гаврило Мијатовић.

Путем викаријата и епископије Српске Православне цркве у Далмацији и Боки, провођене су све мјере које је државна управа налагала и спроводила у овој области. Владика Венедикт је у јесен 1816. године тражио да се у случајевима младића којима су умрли родитељи, до 24. године старости, постављају прокуратори из њихових фамилија.

"Того ради заповједамо всјем не само парохом и капеланом, но и старјешинам от мон(ас)тирах епархије наше, да када би се случила смрт којему ч(е)ловјеку, којему би остала нејака дјеца, да имаду помњу и настојање упутити њихове најближње сроднике, да без задржања имаду поћи приказати судцу за такви случај, за да не би остали оне сироте без никаква надзирања, како заповједају цесарокраљевски закони, јер могли би изгубити њихово имјеније чрез небрежености њихови сродника, како се на више мјеста видјело, јербо тогади се догодило штете чрез небреженост кога пароха, то цесар(о). краљевско владање истраживаће сву штету от њега..."

Очигледно, за наше данашње схватање дјелокруга православног свештенства, ово су били доста високи захтијеви које су аустријске власти, путем епископа, постављале пред парохе у Боки.

Манастир је током 1818. године добио задужење преузимања дубровачке парохије усљед одлуке тамошњег пароха Теодосија да се повуче у његов манастир. На ову дужност одређен је од владике Венедикта отац Макарије

Грушић из Новога, сабрат савинског манастира. Отац Макарије је припадао једној новској фамилији која је стајала управо у кругу Старога града. Настојатељ, архимандрит Никанор, поменуо је тешкоће које се пред манастир и његово братство постављају са новом дужношћу оца Макарија. Савински настојатељ вршио је и дужност бококоторског викара.

Све тешкоће које су стизале услед непоштивања канона и редовних административних обавеза од стране појединих свештеника у Боки, и сви кораци који су у томе правцу од црквених власти предузимани налазили су у Савини свој дјелотворни инструмент. Тако је намјесник бококоторски Никанор Богетић 28. априла 1819. упутио писмо владици Венедикту у којем се говори о прекршцима попова Јова Добрише у Ђура Ђукића: "В(аше). В(исоко). П(реподобје). Н(аш). М(илостиви). А(рхипастир) Ц(јелујут). В(аше) . С(вјатоје) . р(уцје). С овиме поклоницијем листом отвјештају на три писма примљена от те ч(а)стне курије сва три забиљежена 14 прошастога фебруарија, а четврти забиљежен 23. истога от нумера 69. 70. 70. 83. која содржавају и разглагољствују, за преступљенијеи погрешности от два с(ве)штеника от Гербља, попа Јова Добришу, и попа Ђура Ђукића за које сам зват био у Котор от г(оспо)д(и)на капе(та)н(а). от циркула, и предомноју и г(оспо)д(и)ном комесаром Лијепопили, учинили су исти замину от њихове повиности, која ће бити дата или послата коме се чека, а истијема с(ве)штеницима уставила се свако с(ве)штенодјејствије по наредби от тамошње ч(а)стне курије до разсужденија В(ашега). В(исоког). П(реосвештенства)., који су остали плачни и жалостиви, Парохију попа Добрише преподали смо и превручили попу Марку Бећуру, а парохију попа Ђура Ђукића преподали смо и препоручили попу Стијепу Ђукићу ближњему да имају верху њих попечитељство и помно от душа христијанских до благаго разсуж(д)енија, или пришествија вашего високо преос(ве)штенства којего усердно желимо причекат за многа исправљенија..."

Савински архимандрит је 15. јула 1819. године писао владици и препоручио попа Драга Павковића којега шаље у епископију. **В**(аше). **В**(исоко). **П**(реосвештенство). **Н**(аш). **М**(илостиви). **А**(рхипастир). **Ц**(јелујут) . **В**(аше). **С**(вјатоје). **р**(уцје). Примих ваше **ч**(а)стноје писаније забиљежено 30 прошастога јунија №. 165 за поради попа Драга Павковића којега ишљемо, на заповјед **В**(ашега). **В**(исоко). (!) **П**(реосвештенства). којега и препоручам вашем великодушному **м**(и)**л**(ос)**р**дију, Примих заповјед от **В**(ашега). **В**(исоко). **П**(реосвештенства). за испитати парохе за Терезу супругу Георгија Змара и за коју испитовах све парохе и у Котор сам ходих и у Будву писао, за коју ми нитко не може казати нити је то лице ником у познање..."

Отац Никанор, као викар бококоторски, добијао је повремено тешка задужења стварања и сабирања анаграфа на територији Боке. То је велики терет који су све вријеме 19. вијека носили бококоторски викари: "№ 18. **М**он(ас)тир Савина на 24 јулија 1819. **В**(аше). **В**(исоко). **П**(реосвештенство) . **Ц**(јелујут). **В**(аше). **С**(вјатоје) . **р**уцје. **С** великијем мојем трудом и настојањем собрах смет илити описаније домов и душ све провинције које и шљем **В**(ашем). **В**(исоком). **П**(реосвештенству). развје оне два пароха от Ораховца који ми пишу да су предали исте анаграфе комунитади перашкој како су предали и у прешедшом году 1817. пак јесам и опет и после полученија биће вам послани во проче остају с мојем должнијем високопочитанијем, **В**(ашег). **В**(исоког). **П**(реосвештенства)".

У јесен 1819. године, архимандрит Никанор, позвао је владика Венедикта да обиђе Боку Которску, како би помогао у рјешавању нагомиланих тешкоћа: "№. 20. **М**он(ас)тир Савина на први септем(бра). 1819. **С** овијем мојем поклонитијем листом приступајем препокорно поздрављајући ваше **В**исокопреос(ве)штенство пак молећи и просећи да бисте се извољели потрудити доћи и посјети(ти) своју Епархију Боке Которскују. Ако икада

мислите доћи дођите сада за исправљенијех многијех ствари безпутнијех, које су ми и предате и устмено и писмено, и за не дати вам потеге и потрошка поштарскога не пошаљечи их него их држим до вашег шчастљиваго пришествија којега радостно ожидајем.

Како сте ми писали и заповиђели да вручим парохију от Пода попу најближњему за вријеме, и тако сам био наредио попу Луки Раповцу, и он пошао и нијесу га Пођани примили, и био сам принуђен и сам утјесњен послати брата Макарија који се једва примио за мало вријеме да полсужи исту парохију. Даклен молим и просим и препоручам, ако нескоро пошљете попа Драга да промислите и наредите кога другога на исту парохију. Во проче остало с моијем должнијем Б(лаго): П(очитанијем). и рукоцјелованијем..."

Концем септембра, викар бококторски и дубровачки, обратио се писмом епископу Венедикту Краљевићу да се умилостиви и ублажи казну изречену у сагрешењу двоје Топљана, као и поводом казне отлучења од Цркве бившег пароха Пода Драга Павковића. Он предлаже владици да га врати у његову парохију. Казује, такође, архимандрит, да је господин отац Макарије (Грушић), сабрат савински, спријечен да администрира парохијом због болести ногу. Јавила се, дакле, тешкоћа са постављењем од владике предлаганих пароха.

Такође, отац Никанор, објавио је 10. октобра 1819. једно циркуларно писмо у којем је захтјевао од свештениства да уредно и редовно води матичне књиге. Он скреће пажњу на штампане обрасце који су раздјелени парохијама.

Намјесник Богетић јавио је свим свештеницима у Боки да је примио допис владике Венедикта којим је јављено о намјери владике да обиђе Боку око 1. новембра. Ево који свештеници у Паштровићима су подписали да су примили овај допис:

"Сава Петров(и)ћ парок од манастира Градишта при(ми)х верховну власт и подпишујем како парок.

Поп Стијепо Давидовић парок села Калуђерца и Ђуровићах примих врховну власт и подпишуен и на име мојега стрица попа Луке како пароци

Поп Јово Грегровић парок от Кашћела и подпишујем својеручно и на име пароке от Кашћела коизи примисмо заповједи и отлуке от верховне власти

/у доњем дијелу листа окомито:/

Циркулар за сву комунитаду Паштровску,

Парок Стефан Ђурашевић

Поп Јово Љ(у)биша парок

Поп: Петро Краповић: парок"

Манастир Савина је сходно одличној традицији сабирања средстава за свако веће народно – црквено дјело, сакупљао средства за куповину и намјештаће неопходне столарије за Велику цркву током 1820. године. На молбу савинског игумана одговорили су тршћански Срби: М. Вучетић, М. Куртовић, П. Теодоровић, К. Говчевић, П. Бошковић, Л. Рађенковић и Анета Николина Вучетић. Ова је традиција одржавана и кроз 19. вијек и наслањала се на вријеме и тековине највећих савинских прегалаца у градњи Велике цркве. Осим тога, Савина и њено братство увијек је попуњавано из српске Далмације. Заиста, у другој половини 18. вијека, јавља се тежња савинских братстава да, поред својега матичног земљишта, главни ослонац траже међу тршћанским и венецијанским Србима, и уопште хришћанима на западним странама. Савински настојатељ, отац Никанор, обратио се првенствено Епитропу, капетану Нику (Николају) Живковићу из Топле, са молбом да помогне ово дјело, жалећи се како је столарија у “овој новој цркви” пропала. Ево шта каже архимандрит Никанор 20. маја 1820. године: "Во имја Исуса Хр(и)ста. Чиним ово писмо илити прокуру, ја ниже подписати, долазећи молити и просити православне христјане у Тријестје и у Венецији, једно возможно приложеније ко овој Свјатој обитељи и цркви, за совершити њеко украшеније церковно, будући се почели начињати столови у ову нову цркву, а не будући у стање

монастир совершити ово дјело, зашто будући дошао мон(а)стир у веома танко стање от прошастижех несретни-јех обстојатељствах от свијета того ради принужден јес(а)м молити нашего патриота г(оспо)д(и)на капетана Ника Живковића, нашего прокуратора и главнога Епитропа, да прикаже ову нашу нужду тамошњем христјаном, који би возмогао приложити коју м(и)л(ос)тињу, да је запише у ови исти лист, за моћи чинити спомен сваке литургије ова Свјата церква, молећи истога нашега г(оспо)д(и)на Епитропа да нам провиди потребити лењам за совершити речено дјело, и бл(а)годат Б(о)жија да будет на Вас и начадјех ваших Амин".

Изгледа да је у овој акцији учествовао и "господин Дувковић", дакле Дуковић са Топле, јер је, према биље-шци у дну документа, од пренио средства у Савину.

И цивилне власти у Боки тражиле су уредно вођење матичних књига и заиста је интересантно да се кроз читав 19. вијек наши епископи и бококоторско – дубровачки викари исцрпљују у овоме питању. Ми данас знамо да су на територији Драчевице у неким парохијама ове књиге уредно вођене. На примјер, сачуване су комплетне матичне књиге пођанске парохије за другу половицу 18. вијека, као и топаљску парохију (књиге умрлих) и бијелску. Због тога изненађује неред који је овдје владао у почетку вијека француске и аустријске окупације.

У савинској архиви чува се писмо којим бококо-торски викар, архимандрит савински Никанор (Богетић), обавјештава о примитку два писма од бококоторског гувернера, а у вези погибије Александра Љиљанића из Пода код Херцег – Новога. Помиње попа Драга Павковића. Писмо је упућено из Савине, 16. јула 1820. године.

Ако би се судило по сачуваној документацији у манастирској архиви, видјели смо, први озбиљнији наговјештаји уз конкретизацију акције савинског братства у поводу ступања епископа Венедикта Краљевића на пут

уније, стигли су током 1820. године, или нешто раније. Игуман Никанор Богетић писао је владици Венедикту и учинио директни упит и затражио објашњење за гласове који у Савину долажаху о политичкоме дјелу владицином. Архимандрит Никанор истовремено изражава невјерицу у гласове и увјерава владику да он смирује народ.

Међутим, најгоре слутње народа и клера су се обистиниле и епископ Венедикт је пришао организовању једне унијатске богословске школе у Шибенику. У томе поводу, изведен је покушај атентата на овога владику, али је жртвом атентата постао унијатски каноник Алексије Ступници, нашавши се на путу мецима намјењених самом епископу. Срби су у Далмацији учинили апсолутно све што је било у њиховој моћи да спријече владику Краљевића. Неколика пута писаху они митрополиту Стартимировићу у Сремске Карловце. Када је и сам аустријски намјесник у Задру, генерал Фрањо Томашић, прихватио предлог да се млади српски богослови школују у Карловцима, управо епископ Венедикт учини да ова замисао пропадне! Све апелације далматинских Срба донесоше само велику погибелъ. Започеше, управљано са нивоа средишње власти, велики прогони до уништења бунтовних Срба у провинцији. На удару се нађе најприје заслужни Герасим Зелић којег је владика Венедикт одавна маркирао. Владика је, као и његови далматински и савински претходници, интерниран и затваран. Цио остатак његовог живота трпио је полицијску присмотру. Изузетно тешко прогоњен је протосинђел Кирил Цвјетковић из Баошића у Боки. Он је у томе часу стајао на дужности шибенског пароха и личног секретара владицином. Коначни резултат велике жртве далматинских Срба било је одстрањивање из провинције владике Венедикта. Протосинђел Кирил Цвјетковић, који је открио владицино недјело, допао је тешкога затвора у којему је провео готово читав живот. Могуће је да је управо он јављао манастиру својега завичаја и својега пострига о путевима владициним.

Наредни владика био је Јосип Рајачић. Но, најприје, да овдје пружимо писмо савинског игумана Никанора Богетића из љета 1820. године. Ово је писмо сигурно свједочанство о тврдоћи и исправности става савинског братства и викаријата у погледу ваздашње опасности. Уосталом, Савина је и у овоме случају, настављала традицију старе и нажалост краткоживуће митрополије далматинске и бококторске са конца 17. вијека, коју обновише владике Саватије (Љубибратић – Руђић) и Исаија (Лакетић). "N. 43. Мон(ас)тир Савина на 19 августа 1820. Трештутми, уди и перо из руке испадајет откуду начну, принести вам, неизреченоје роптаније које ми подносимо от сего народа от мала и до велика от мужеског пола и женског говорећи против ваше че(с)ти а напуњени от слуха, а њешто от књиг без потписов от тамошњих лиц Далматов и Трештинов, с неизреченим безчестијем говорећи да се вл(а)д(и)ка Краљевић импењао величеству ћесарову, окренути вас народ далмантиски и бокешки у унијатство, и нас и свијех који смо от клера церковнаго коре и критикају, дас влад(и)ка даровао сваком пароху по двије стотине фјоринов, за њеке подписе, и најпослије с дошествијем от Тријешћа капе-(та)н Спиро Матковић у моје слушање рекавши нашему брату Макарију, и ти си от партида Краљевића који си потега от истога сто талјеров и вас народ нас критика и кори да смо от партида Краљевића, и наричу нас да смо папиште и унијати за тај узрок от прешедшој празнику Успенија Матере Б(о)жија, бојећи се народа скратили смо име ваше на велики вход, но С(вја)тјејши Правитељствујушчи Синод со в сјеми православними архијереји у којем сте число и ви, а у напред сљедоватељно како и прежде, не утољивам народ и отражавам да престану от роптанија, ма што је фајде што ја више отражавам и утољивам и у молчанију полагам, то они више ропштут за које препоручам В(ашему). В(исоко). П(реосвешченију). да пишете нам часово извјестје како се тамо ово дјело окончило, и да бисте послали један циркулар, како ви

знате на сву ову провинцију за утољење и сатесвање народно при којем остајем с мојем В(исоко) почитанијем."

Не смије се губити из вида чињеница да је то вријеме у Србији, вријеме послје Карађорђевог устанка, обиљежило настојање српских првака да се ослободе владика фанариота. Они су редовно били Грци или Цинцари, попут владике Венедикта. Збрка кој је настала са лошим митрополитима, пролонгираће оваква национална и политичка залагања све до 1822. године, када је у Крагујевцу кнез Милош уредио нека крупна црквена питања. Касније, уследиће догађаји који ће ићи на руку кнезу како би успоставио црквену аутономију. Када је 1825. на руски престо дошао Никола I, он је Порти предао ултиматум којим је тражио да се српско питање уреди према Букурештанском уговору из 1813. године. Послије низа перипетија, Српска црква је опет постала аутономна 1832. године. На чело Цркве дошао је Мелентије Павловић.

Манастир је у то вријеме, као и у 18. вијеку, пружао подршку епархији на читавом свом територијалном досегу и његови калуђери су држали упражњене парохије, поред савинске парохије са манастирском црквом Светога Саве Српскога.

Архимандрит Никанор писао је 29. октобра 1820. владици о немогућности оца Макарија (Грушића) да се прихвати администрирања пођанском парохијом, а камо ли, да служи у Дубровнику, због болести ногу: "Ваше В(исоко). П(реосвештенство). Н(аш). М(и)л(остиви). Архипастир. Имјасмо чест получить ваше честноје писаније забиљежено сего текуштаго 9. а примили истога 26. и разумјесмо что в њем наређујете, да пошљемо оца Макарија у Дубровник на парохију, а будући имали заповјед от В(ашега) В(исоко). П(реосвешченија). Писмено да се исти прихвати парохије пођанске, како се и прихватио, ма што је фајде, имаде више от шест недјељах, да је пануо у болест от ногах, и не може ни овди ни на

Поде, а камо ли у Дубровник, него ми кад који може измјењујемо се и служимо и подкрепљујемо ону парохију..."

И поред озбиљних наговјештаја који су стизали и у Савину, манастирско братство и даље обавља сву редовиту преписку са владиком Венедиктом. Отац Никанор молио је 15. новембра 1820. владикау Венедикта да код власти поради на поштивању старог реда у прилици међуконфесионалних вјенчавања који се у последње вријеме крши.

Архијерејски викар, отац Никанор писао је почетком децембра 1820. поборском парохијанцу Јовану да се појави пред њим до 14. децембра а по наређењу околишног капетана.

Отац Никанор писао је о понашању оца Никодима (Јовановића) којег је владика упутио у манастир извјештавајући о владању овога свештеника. Бококоторски викар је дао савјет да се отац Никодим упути у манастир Свете Петке под Маине код игумана, оца Исаије: "Мон(ас)тир Савина 22 маја 1822. В(аше). В(исоко). П(реосвештенство). ц(јелујут). в(ваше). с(вјатоја). р(уцје). Примисмо ваше честно писаније забиљежено прошастог априла 8. числа 20.го за поради о(т)ца Никодима Јо(в)ановића који је доша(о) у мон(ас)тир на 15 текуштаго по вашој отлуки, у којему до сада не видимо којег порака отпјанства, и не пије него обични мертиг које се уздам да неће бити за дуго његов саквестар здје а по вашој отлуки можете га опредјелити да пође под Маине у мон(ас)т(и)р Свете Петке ње је и пређе био код монаха игумна о(т)ца Исаије који јест без с(ве)штеника него у празничне дневи и недјељне со одолжен јест звати с(ве)штеника са села да служи литургију и да га плати а пак све стоји на разсудженије вашег в(исоко). преос(ве)штенства во проче и остају с високопочитанијем в.в.п..."

Отац Никанор узео је својим писмом владици упућеним средином јуна 1822. године у заштиту оклеветаног свештеника Ника Стефановића из Будве.

У то вријеме отац Макарије Грушић, Новљанин и сабрат савинског манастира, налазио се на служби у Дубровнику. Из писма које је владика Венедикт упутио "преподобному отцу Макарију Грушићу иконому у Дубровник" види се да је његов претходник био отац Јоаникије Радиновић: "Преподобному отцу Макари(ју) Грушићу Иконому у Дубровник. Примећи за извјестије све оно што сте нам писали с вашом књигом от 8 фебруарија т(ога). љ(ета)., дајемо Вам на знање за ваше свјетлост и покрепљеније, да преузвишени ц(арско) краљевски гуверан с поклонитим извјестијем 14= ти марта под числом 4346/1019, обзнанио нас да још от 19 – фебруарија прошлога мјесеца под №. 2043/477 био јест заповједао касси да вам даде 30 фјорина на годину почивши од првога декемврија 1820 на име благодаренија поради настојаније службе арестанта православнога вјероисповједанија, и то на мјесто прије вас бившего отца Јоанники(ја) Радиновића."

Архимандрит Никанор и даље се суочавао са великом тешкоћом око вођења матичних књига у неким парохијама у Боки, па је 13. августа 1822. био приморан бранити се пред окружним властима пружајући увјеравања да је веома строго тражио да се у свим парохијама уредно и потпуно воде књиге рођених, вјенчаних и умрлих.

Истог дана епископски викар Никанор Богетић писао је из Савине владици Венедикту Краљевићу како бивши капелан которски Никодим Јовановић путује у Котор гдје ће извадити пасош и причекати брод да се превезе у Шибеник и прикаже пред епископом.

Архимандрит Никанор писао је 12. октобра 1822. владици Венедикту о понашању свештеника Никодима Јовановића: **В**(аше). **В**(исоко). **П**(реосвештенство). **Ц**(јелујут). **В**(аше). **С**(вјатоје). **Р**(уцје). Примисмо ваше честно писаније забиљежено на 2 текуштаго №. 229 за поради оца Никодима које сам вам писао и приказивао да му не дозвољивамо служити **Б**(о)жественују службу. То јест

истина а то за његово неисправљеније и неваљали поступак, а и тако га не можемо подности који от једнога до другога чини смушеније и скандалу, а јошт дозвољело с(ве)штенослуженије би се он возгордио над нама и ваљало би да се ми уклонимо от манастира, за које молимо ваше ви(соко): П(реосвештеније). када му пишете пишете му да се попашти по боље исправљати све ће за њега боље бити...."

Бококторски викар уносио је и даље велики труд, проводећи истовремено и наредбе регионалних аустроугарских власти, да у живот Цркве и живот парохија унесе више реда и он у јесен 1822. шаље једно писмо властима у којем увјерава да је писао по парохијама, и опомињао свештенство на поштивање елементарних дужности, али и указује на ревносно служење свештеника и изостајање народа који се задржава у бутигама отвореним и недељне дане.

Отац Никанор јавио се 18. новембра 1822. дописом претору од Будве молећи за издавање пасоша игуману Сави из паштровског манастира Градиште. Отац Сава је путовао у Црну Гору у село Глухи до.

Архимандрит Никанор морао се концем 1822. године бранити пред властима објашњавајући да је издао пасапорт за веома ограничено кретање калуђеру Леонтију Павковићу који је у томе часу служио у манастиру Бања. Отац Никанор је тврдио да је дао одобрење за пут искључиво до Котора а не до Паштровића.

Бококторски викар јављао је властима да развиђа чињенице у вези са прилозима црквама у Боки неког Лазара Јановића из Стоца и Марије Раичевића: "Цесаро-краљевском војеводству викарије Богетич. Имјасмо чест примити почитајемују ноту от вашег свијетлога г(о)сп(о)ства, забиљежену прошастого фебруарија 5. №. 150./22. и размјесмо што пишете да су остави(ли) разне --- - прилоге њеки усопши Лазар Јановић из Стоца и Марија Раичевића, приложили к црквам вам знатним и будући от нас далеко ја не могу знати је ли ови њихов прилог предат

и подмирен реченим црквама и пароку, за које јесам писао о(т)цу игум(е)ну Бућину, да извиди потанко је ли подмирено, и упут да ми објави, да могу дати рапорат вашему. С(вијетлому). Г(оспо)дству. Из манастира Савине 13. марта 1823. талијано. Викарио Богетић"

Манастир Савина и његов високопреподобни архимандрит Никанор рјешавали су све тешкоће које су настајале на широком опсегу бококаторских протопрезвитеријата. Из једнога документа, који ћемо овдје наштампати, дознаје се о разлозима преласка оца Никодима Лазаревића, пострижника манастира Савина, који је у нашим историографским чланцима помињан као последњи калуђер у манастиру Рождества Пресвете Богородице (Потпланина) у Ратишевини (уз парохијалну цркву Свете Тројице). Спор и неслагања са мјештанима Мокрина, чији је отац Никодим био⁴, те њихова упорност да га одстрани из парохије, бијаху поводом за његово премјештење у Ратишевину на испомоћ ратишевљанском пароку Јевту Сабљичићу у парохијалну цркву Свете Тројице а негдашње манастирско мјесто и метох херцеговачког Косјерева, манастир Рождества Пресвете Богородице (Потпланина), који је био уништен у вријеме сукоба са Французима. Надгробни споменик оца Никодима чува се данас крај апсиде цркве Свете Тројице и носи натпис о фамилији и савинском постригу Никодимовом. Архимандрит Никанор је 10. маја 1823. писао владици: "Приходим. к в(ашем). в(исоком). п(реузвишенству) означ. како сљедује, Биће више од године данах да ме моли и препоруча о(та)ц Никодим Лазаревић парох от Мокрина да га изкључим от парохије мокринске, и како је дао у

---

⁴ Потекао из значајне мокрињске свештеничке фамилије у Доњим Мокринама а поријеклом из Нецвијећа код Требиња. Заслужни учесници Морејског рата на страни Венеције, налазећи се на исправи из 1701. године којом се утврђују заслужне фамилије на државној плати. Од давине свештеници. Гробница уз сјеверни зид цркве Св. Ђорђа у Мокринама са крстом раскошне израде и представом Четворојеванђеља.

ваше руке када сте били овамо ренунцију на карту булату от исте парохије, и ја га нијесам могао изкључити него сам истога примољао да се не отроче от истије, и комодавао с његовије парохијанима како сам могао. Пак сада ове свјетле седмице дође кнез от Мокринах су шестнаест другијех говорећи да неће оца Никодима за свога пароха нипошто, зашто им не извершује службе и обрјаде церковне, за које сам много труда видио говорећи истоме да се не одроче него да им служи и свијем њима говорећи да га приме и не кћеше, за које сам писао попу Јевту Сабљичићу да им послужи за вријеме крстити дијете и (и)сповједати болнаго и пречестити по нужди до ваше отлуке..." Какву је намјеру отац Никанор имао у овој одлуци према оштећеном манастиру Потпланина остаје да нагађамо, али, судећи по опису зграда протосинђела Кирила, тешко је било за очекивати да је јеромонах Никодим могао извести неку већу обнову. Ипак, гледајући цјелину црковног наслијеђа у Херцег – Новоме, у вријеме одласка архимандрита Никанора, може се рећи да је овдје Црква располагала великом имовином.

И кроз 19. вијек јављали су се новски ктитори манастира Савина.

У једном документу који је, могуће, непотпун, помиње се ктиторство једне жене Ђоровића са Савине. Писмо је упућено извјесном Пијетру: "Бл(а)городни Г(осподине): к(апетане). Пијетро здравствуй, Молим вас да ми учините љубов да ни нећете је, *Gratis attessa Doverta, Certifica il sotto scritto Darroco di Savina che la tuttor nubile Maria figlia del fu Bosco Radulovich detto Chiorovich...* Писмо је написано 12 децембра 1823. На полеђини листа стоје биљешке старом ћирилицом.

На овом мјесту се морам задржати како би указао на један погрешни податак са гробнице у коју је сахрањен игуман Никанор Богетић. На споменику који је подигао отац Герасим Раповац стоји да је игуман и бококоторски викар упокојио 23. септ. 1822., што није тачно јер је током читаве те године, видјели смо, отац Никанор потписивао

манастирска акта. Отац Никанор је, каже се на споменику, живио седамдеет и седам година. На положају игумана замјенио га је Крушевичанин Софроније Ђучић. Као привремени викар и као високо поштовани свештеник.

Из 1824. године сачувано је једно писмо оца Софронија Ђучића, поријеклом из Бијелских Крушевица, упућено крушевичкоме пароху Крсту Ђучићу, из којег је видљиво да је након архимандрита Никанора Богетића, једно краће вријеме, *дужност викара за Боку обављао управо отац Софроније Ђучић*, родом из Бијелских Крушевица, који је носио монашко име једнога својег претходника и савинског игумана, Софронија Видаковића из Требесина. Иначе, по старини, ово село је давало свештенике из родова Ђучић и Матовић. У писму, привремени викар, обавјештава оца Крста о привременом постављењу пароха на мјесто преминулог попа Александра Матовића: "Г(оспо)дину попу Керсту Ђучићу. Нужда будучи поставити другога пароха в мјесто усобшаго попа Александра Матовића, ово намјестничество бројечи верху честности и вредности, и способности ваше нариче вас временито за пароха Крушевица, објављивајучи да је писало и Е: п: ради крајњаго потвержденија нашего, и ради потребне патенте – Уфа се исто да чете ви пристојно одговорити на уздање које у вас се полаже. Савина 12: априлија 1824: 1824 1824 (!). Софроније Ђучић Викарије временити – /на полеђини:/ №: 32 От Намјестничества восточнога вјероисповједанија у Бокам Бл(а)гоговјеиному Г(осподину): попу Керсту Ђучићу пароху // на Крушевице"

Сљедећи савински игуман и насљедник великих српских прегалаца на овоме светом мјесту, послије упокојења оца Софронија, био је Новљанин Макарије Грушић који је припадао једној веома старој новској и драчевићкој фамилији Паштровића (Паштројевића) која је у овоме крају стајала још у средњему вијеку и која је потекла из Херцеговине. У средњему вијеку прибрана је ова фамилија, то се сигурно чита у документацији

дубровачког архива, властелинском сталежу у Старој Херцеговини. Паштровићи се помињу у Драчевици у вријеме босанске државе, везујући се уз село Сушћепан. Грушићи су стајали у Савини и Новоме, и управо од тога рода бијаше отац Макарије који је преузео старјешинство у манастиру и који је тиме постао и викарни архијерејски намјесник на Боку и Дубровник.

Претходни изабрани игуман савински, отац Софроније Ђучић, укопан је рукама браће Герасима Раповца и Јосифа Троповића у гробницу архимандрита Нектарија Љубибратића.

Скренућу пажњу, даље, на неколико докумената из 1825. године који бацају свјетло на живот манастира и живот Српске Православне Цркве у томе времену, које је ипак обиљежило коначно и очигледно удаљавање од Православља изабраног епископа све Далмације, Дубровника, Боке и Истре, Венедикта Краљевића.

У манастирској архиви чува се препис једног писма које је епископски намјесник за Далмацију, Спиридон Алексијевић, упутио оцу Макарију Грушићу у Дубровник 2/14 априла 1825. године. Будући да је отац Макарије већ обављао дужност дубровачког пароха, то се његовим именовањем за бококоторског викара јавила потреба да се у Дубровнику постави један парох. Изабран је игуман манастира Драговића отац Симеон (Илић).

Отац Макарије Грушић добио је честитања од свештеника Стефана Лазаревића из Грбља, који се у томе часу налазио на служби код цетињског митрополита, поводом новог намјештења његова: "Преподобњејши господин о(та)ц Макарије во Христје брат все љубезњејши здравствуйте многаја љета. Слава Богу, ђе имах срећу чути и разумјети да сте здраво, и да идете у манастир Савину за настојника и владатеља от духовнства радујем се серцем и душом, даруј Боже много љетно вам здравоје и что би се сваки похфалио с вашим удовољствијем, Мене је милостиви господине била велика жеља на вас и сада је спомињући се одавнијех временах на вашу чистосерда-

чнују љубов, коју не могу заборавити до моје смрти, љубов, чест и стиму, што ја нијесам достојан био, ни ваше доброте миритао, молим све силнују десницу десницу Божију што би вас сохранила у великој чести и благополучију, и молим вас да и у напријед не заборавите моју слабост, ја ако се и находим у служби г(оспо)дина митрополита черногорскога за вријеме ја сам ћесарокраљевски, како и мој род, и јесам ваш препоручујући се вашими светими молитвама. Ја осмељевајусјавас утруждат што би сте поздравили господина и мојего све љубезњејшаго брата Јосифа такође и Г(оспо)дина Марка Гојковића, и оца Никодима и протчија служитељи манастирскија остају з гљубочајшим високо почитанијем и све совершенноју преданостију на вјеки пребуду вашеј пречестности милостиваго господарја покорњејши слуга
Априла – 28

С(вје)штенно Стефан Лазаровић на служби 1825"

Заиста, занимљиво је исказивање вјерности грбальског свештеника оцу Макарију ријечима "... ја сам ћесарокраљевски, како и мој род, и јесам ваш..."

Сљедеће честитање стигло је од оца Јосифа Троповића, пароха топаљског и сабрата манастира Савина: "Пречестни о(та)ц, мњеже љубезњејши брат! Топла на 1 маја 1825, с = От вашега писма ево данас 17 дана које сам прими, исти дан и от Г(осподина) намјестника и(з) Задра како имате доћи у свој манастир за надзиратеља Викаријата и манастира Савине. Заисто морете бити увјерени да сам ја томе веома радостан, али и ви пишете да сте ренунцијали парохију, а и други ми кажу да ћете берзо амо доћи, исто и ваш ђак Андрија казао је, и тога ради ја сам се задржао вама писати, и море бити да ћете ви мени у овоме зазрети. Ја једва чекам да се с вама загерлим и пољубими разговорим и моју печал откријем, колико ја толико брат Гераксим. Морете вјеровати сваки ваш и наш, и нашега манастира пријатељ вама се радује да вас види. Него ми је једно жао што се оволико закосњива, и гледајући туђе да владају у нашему дому и који су посве

мало добри послуже подне како ћете разумјети ако Бог да на здравље када доћете от многије пријатеља, молим вас за Бога радите како знате за брата Евтимија да би и он дошао у свој манастир. Ви пишете да ви објавимо за ћелију по(којнога) Софронија. У брата му је кључ. Мене звао два пута ја нијесам пошао будући је отворио и прије без мене и забулавао без нас ма када ви аривате све ћете љевше знати, с моје стране и от брата Гераксима. Вас љубезно поздрављамо и очекујемо часа вас видјети, в прочем ваш от Хр(ис)тје брат Јеромо(на)х Јосиф Тропович парох у Топлу"

И почетком маја 1825. године, стајао је још увек отац Макарије Грушић у Дубровнику. У Савини се чува препис једнога писма које је топаљски парох Јосиф Троповић упутио привременом викару Макарију у Дубровник "Пречестни Г(оспо)д(и)н о(та)ц Макарије љубезњејши от Хр(и)стје брат здравствуй, из Топле 9 маја 1825 славено. На вашу писату 4 текуштаго ја примих на 6 истога и разумјех за све, ви што говорите да нијесте тражили началства временитога ја ви и не говорим него Бога благодарим и мојега милостивога Архипастира који, вас награђује с власти, и који има љубов на наш јадни манастир, будући туђ домаћин ш њим влада, за које ја и остали хр(ис)тијани желимо скорије дана вас виђети у манастир, да је могуће да би Бог дао да је дошла и мени заповјед да и ја идем тако бих рада под именом јеромонашества како сам ижљегао из нашега манастира. Ви пишете ове ријечи, ово јест моја љута рана, на мојему сердцу и до гроба како се ни у чему не понесе да могу вама с осталом братијом благодаран остати зашто се у потреби гледа, и то не бисте нас ради но вас ради то је нами заједно, ови говор не могу разумјети ни у писмено вам отговорити докле доћете, ако говорите ће се нијесам правдао, ви лијепо знате да је правда у Бога и да ће Бог дати свакоме по дјелима како заслужи, оли ће нијесам капац како и ви, ваља слушати Апостола Павла да је Бог раздјелио дарованија, оли ће нијесам чувао манастирско,

ви и то можете постигнут, да један чојек не може сиђети на двије катриге, а сада ви ћете се поднијети боље за које ми ћемо вама кад будемо виђети, остати благодарни и вама је остало мјесто будући имате полну власт награђени г(оспо)дарством - а ја кад нијесам капац био биђју с вама у согласје и помоћи у сваку потребу коју будете ви зактијевати от мене, ви сте писали брату Гераксиму да ви пошље ову шкатулицу ево ви шаље по Перу Квелићу, ви пишете да шљемо П. Леонтија Вучковића на Поде то није мајкало ни до сада, али ево чуда великога у манастир нема ко Ђерасиму отговорити летургију, игуман рисански повео је Никодима собом у Рисан долазе кад оће иду кад оће. Никодим ка(д) се подеспети неће ни Г(осподи) помилуј у церкви, ја да нијесам слао мога ћака уочи празника Вознесенскога не би му имао ко помоћи, сада узмите у расужденије како је наш манастир и без с(ве)штеника и без ћака, за све ћемо се љевше разговорити ако Бог да на здравље када доћете амо.

Не зарите ће ви оволико досађујем с писмом с моје стране, и с Герасимове и попа Леонтија љубезно вас поздрављамо, и от Г(осподина) = Стефана Чувковића поздравља, в проче вашеја пречесности

Доброжелатељни от Хр(ис)тје
брат, Јосиф Тропович
парох топаљски

/на полеђини:/

Все Пречестњејшему Г(оспо)д(и)ну оцу Макарију Грушићу пароху у Дубровник"

Ово писмо топаљског пароха носи велику важност за сликање прилика у манастиру Савина у једно преломно и тегобно вријеме када се отац Венедикт Краљевић, епископ све Даламције удаљио од свога народа и Цркве. Изабрани викар Макарије Грушић задржава се у Дубровнику, оклијевајући очигледно да се поврати у свој манастир. У томе часу, како пише отац Јосиф Троповић из Топле, а не постоје разлози да сумњамо у истинитост његова извјештаја, у манастиру мањка и калуђера и ћака.

Игуман је у томе часу био отац Герасим Раповац. Писмо, могуће, открива и извјесну амбицију оца Јосифа Троповића да се успне у црквеној хијерархији, можда управо на положај бококторског и дубровачког викара, али и јасан став да ће у свему бити у сагласју са изабраним викаром Макаријем Грушићем, којег позива да заузме своје мјесто у Савини.

Отац Макарије био је родом из Новога. Заиста, пострижен је у манастиру Савини, а ево, видљиво је да је служио и као дубровачки парох. Био је настојатељ савински и од 1825. године бококторски провикар. Покојни отац Саво Накићеновић пише да је Герасим манастиру приложио два масивна свијећњака са одређеним записом: “Завјет архимандрита Макарија Грушића в м. Савину. 1845. года”. Отац Герасим обновио је два велика кандила савинска и живопис у малој савинској цркви. Њему се у заслугу приписује што је обновио и учврстио везе између Савине и херцеговачког манастира Дужи, као и паштровског манастира Дуљево. Он је преминуо у Савини 1845. године, гдје је и сахрањен.

Изузетан је лик оца Герасима Раповца из Сасовића, који је три пута биран од својега братства за игумана и који је увијек одбијао понуђену дужност. Он је рођен 1780. године а пострижен је у Савини. Поп Саво Накићеновић пише о њему да је био узором калуђерског живота, изванредно милостив и добар економ, церемониста и добротвор (а ове су се последње особине у Боки увијек нарочито цијениле). Бијаше нераздељиви друг са калуђером Данилом Накићеновићем који бијаше из његова краја. Овај је калуђер сакупљао прилоге за подизање једног значајног потпорног зида у порти манастирској. То је зид на морској страни, а око њега се старао отац Герасим окол 1857. године. Овај је посао могао бити врло значајан јер је овим зидом подупирано парче земљишта за које ми данас знамо да је крило одређен број гробова најзначајнијих Топљана, међу којима и самог епископа Саватија Љубибратића који се

упокојио 1716. године, као и великог ктитора Српске Православне Цркве Сима Милутиновог Томашевића – Магазиновића. Дакле, овим је подзидама овдје, на простору пред малом савинском црквом у то вријеме што шта могло бити преразмјештено и измјењено. У манастиру се и данас чува једна важна слика Савине на којој се детаљно и реалистично показује његов изглед у доба игумана Макарија Грушића. На овој слици види се одређен, не велики број гробова, уз сами нови манастирски зид, али и једна усамљена гробница пред самом великом црквом. Данас овдје нема трагова ове гробнице.

Слика је занимљива јер показује и положај манастирске библиотеке или конака у то доба. Види се јасно да је ова зграда лежала уз сами сјеверозападни обужмни зид, уз манастирску капију, да је на југоисточној страни посједовала врата и приграђено степениште за излазак на спрат, као и поткровље.

Раскошни оквири на прозорима и вратима велике савинске цркве дјело су оца Герасима из 1859. године. Истакао се овај савински настојатељ даровима новским црквама. Сјећао се и Сасовића којима је поклатио ручни крст од сребра којег су позлатили сасовићки Шимраци. Отац Герасим је одлично познавао италијански језик. Његов ручни крст чува се и данас у Савини. Оца Герасима је учио Софроније Ђучић којему је из захвалности подигао скромни споменик уз сјеверни зид велике цркве. Упокојио се отац Герасим 1864. године и сахрањен је у гробу свога учитеља. Никада се овај гроб није отварао. Оца Герасима поштивао је народ новскога краја као свеца. Сигурно је ово поштивање дошло од смјерног и благог живота и жртве за свој манастир којег никада није напуштао.

Заиста, посматрајући догађаје у ширем оквиру медитеранских и европских вихора који затресосе Стари свијет у првој половини 19. вијека, уважавајући већ чувене преврате које је учинио унијатски епископ Далмације Венедикт Краљевић, ми данас можемо сигурно каза-

ти да је живот Савине, а живот Савине увијек је одражавао све лоше и све добро што се у Православљу догађало, обиљежило присуство петорице знаменитих калуђера који су уживали високи углед, најприје међу својим Бокелима и Далматинцима: викарног епископа Герасима Зелића, архимандрита Никанора Богетића, архимандрита савинског Макарија Грушића, игумана Софронија Ђучића и архимандрита Герасима Раповца. Они су били свјedoци великих политичких ломова у приморју, насртаја Наполеона на слободу њихове земље и свјedoци почетака једног јако опасног и Боки посве новог окупатора: Аустроугарске монархије. Наслиједивши велика дјела својих претходника, заправо се наслањајући на та дјела, ови калуђери су непогрешиво слиједили никејски пут и најбољу традицију њихове земље и вријеме једне велике, чак и физичке пријетње, успјели сачувати српски Сион на Јадрану. Њихове руке вадиле су из пожара стари савински архив, али руке приправне за најгори могући исход и завршетак мисије француског окупационог корпуса у њиховој Драчевици. Они су били свјedoци затирања њиховог старог манастира Рождества Пресвете Богородице у Ратишевини. И они су имали снаге да у првом озбиљном слабљењу манастира, у средини прве половине 19. вијека, утру пут даљем његовом развоју. Чак и у ширем оквиру Бокели су оставили неизбрисив печат у животу Српске цркве, жртвеним дјелом Баошићанина Кирила Цвјетковића.

И ми овдје осјећамо, као своју дужност, да ипак на крају описанија овога периода у развоју манастира, покушамо скромно освјетлили дјело владике Венедикта Краљевића. Данас нам се чини сигурним увјерење да је манастир Савина у загрљају своје бокешке земље у доба опасног насртаја уније стајао као поуздани ослонац Цркве и народа. Из Савине изгледа да никада није дошао нити наговјештај о каквом догматском колебању њенога братства, као што се то није десило ни у прошлости. Било је свакако повода у догађајима који су у тридесетим

годинама 19. вијека узимали маха у Далмацији. У овим догађајима, у којима је од православног епископа и неколицине свештеника учињен један несравњиви по снази и домашају покушај превођења свег далматинског Српства у унију, главну је ријеч водио Цинцар, епископ Венедикт. Према обавјештењима која је пружио Никодим Милаш у своме великом дјелу “Православна Далмација”, а градећи их на слици противника Венедиктовог, бившег епископског викара Герасима Зелића пруженој у његовом “Житију”, било би за вјеровати да се Венедикт родио 15. јануара 1767. у близини Солуна. Његово је презиме било Пичаурица. У манастиру Свете Анастасије бијаше закалуђерен као дијете и у томе мјесту постао је ђакон. Наводно да је због неке крађе бјежао у Букурешт и у Јањину гдје је служио код Али – паше, као субаша. Тамо да је упознао једнога протосинђела са Синајске горе гдје је учинио препис грамате тамошњег манастира (Св. Катарине?) и са том граматом просио по Босни. Према казивању Герасимовом, по први пут га је срео у Задру у јуну 1805. године. Наводно, од сарајевскога митрополита купио је Венедикт владичанско достојанство за 300 дука-та.

За природу његова дјеловања сагледати, важно је неколико докумената, али за нас и нашу радњу није неважно посматрати и листине што се у Савини сачуваше. Венедикт Краљевић написа 29. априла једну окружницу у којој је оштро припријетио Далматинцима који се против Француза дизаху. Пријетио је због дјела буне најстрожијом црквеном казном. Ова је окружница пуна тешких клетви. Позивао је будући епископ Венедикт на вјерност Наполеону и послушност маршалу. У часу у којем је још владао интеррегнум, Герасим Зелић отпутова у Париз и тамо се забавивши неколика мјесеца, остави простор за дјеловање Венедикту који га добро искористи да учврсти свој положај код Француза. Венедикта је епископом у Далмацији учинио Наполеон 26. априла 1810. године. Тога

часа је и Бока придружена епархији, а викаром постао отац Герасим Зелић.

Преосвећени Венедикт је добро радио на уређењу епархијског живота, он је обишао епархију и прву посланицу начинио септембра 1810. Владика Никодим Милаш налази да је првих пет година Венедиктовога управљања обиљежено мирним и лаганим развитком епископије. Једино што се у то вријеме десило као експец од важности и који је могао подлећи процјенама дубине и природе владине мотивације за прекор упућен оцу Герасиму Зелићу, бијаше Герасимово посвећење нове цркве у Котору (Св. Николе), а које је викар учинио скупа са савинским архимандритом и игуманом Никанором Богетићем. Сачувано је у Савини оно писмо које смо раније пружили у цјелости и из којег се, ипак, у поводу питања одстрањивања римских олтара из православних (христјанских) цркава Боке, од стране Герасима Зелића, види нестрпљиво исчекивање последњег легитимног средства за уклањање олтара, а то бијаше депеша и одобрење епископово. Стиче се утисак да је отац Герасим већ писао о томе проблему и да се није одвећ надао повољном исходу. Међутим и сам велики писац, Никодим Милаш, истиче и велича Наполеонову управу у поступке спрам цркве у приморју. Мени се чини и помало некритички и некако заокружено. Говори о вјерској толеранцији у доба Наполеона, чак каже: “велики Наполеон”. У нашем оцјењивању ваљаности свакога корака епископа Венедикта ми морамо казати: истина је на страни онога који је свој напаћени народ и сопствену баштину без компромиса чувао и подржавао.

Када је у приморје стигла аустријска управа, онда је свештенство писало једну молбу у новембру 1813. да се епископ Венедикт призна и потврди за епископа, а сам Венедикт издаде епископску окружницу. Истовремено, пише и митрополиту Стевану Стратимировићу, молећи за признавање, и добија га. Међутим, већ у овоме писму Венедикт се оправдава што није православно сјемениште

засновао. Познато је да је такав корак одобрен од Наполеона, покретањем од стране Дандола. Оправдава се Венедикт ратним приликама. Управо у овоме извјештају он помиње Савину. Каже да у предјелу далматинском стоје три манастира са два архимандрита и четрдесет калуђера, да има пет протопрезвитера и шездесет свјетовних свештеника, а у Албанији "сирјеч Боке от Котора" осам манастира од којих су, осим савинског, сви врло оскудни, да има 120 свештеника. Венедикт је затражио упутства.

Герасим Зелић је у Вечу, 7. септембра 1814., предао свој опширнији меморијал вративши се у 1796., и својем избору за викара. Помиње Венедикта и прогањање свих Далматинаца који су устајали против Француза. Осуђује га за раздор међу православним манастирима. Он тражи аустријског поданика и Србина за епископа. На све то, средишња власт није оспорила правилност епископске власти коју је Венедикт вршио, али је истакла сумњиви његов политички карактер. Сам митрополит Стеван Стратимировић доводио је у питање управо његово намјештење на далматинску епископску катедру. Он је већ тада предлагао да се Венедикт удаљи из Далмације и да се изабере личност из Карловачке митрополије.

Било је мишљења и да је Венедиктов секретар у Шибенику Андрија Руђери наводио епископа на криви пут захваљујући својој дипломатичкој и интригантској вјештини. О томе нешто говори и Никодим Милаш.

Неко озбиљније преламање у ставу долази сигурно током 1815. године. Од велике важности бијаху два писма Венедиктова од августа и септембра те године, у којима казује како је одавна опазио рђаве односе међу конфесијама и да је настојао да то престане. Позивао на одговорност православне свештенике који су се противили римској цркви. Чак каже како му Герасим Зелић омета постизање споразума међу православним и католицима. Овдје већ улази у догматска питања и говори о догматском сједињењу цркава. Ово су прва писма у

којима је видљива интенција унијаћења православних далматинске, дубровачке, бококоторске и истријске епископије. Он је, мало потом, одбио да се оснује богословија. За професоре је планирао Итало – Грке.

Од пресудног значаја за сагледавање дјела епископа Венедикта је аутобиографија протосинђела Кирила Цјетковића из Баошића који се налазио у служби у Шибенику. Он је био економ владичин и пратио га је на путу за Трст 1816., којом приликом је по први пут, на високом мјесту, саопштена спремност за приступање унији. Овај Баошићанин је једно вријеме чак водио епархијску управу, а владика је имао намјеру да га постави за викара у Боку. Међутим, 1818. године, епископ Венедикт подноси средишњој власти план за превођење православне Далмације у унију. Тиме су се показале оправданим све бојазни српских свештеника који су одавна оштро са владиком разговарали. У томе правцу необично су занимљива писма архимандрита савинског Никанора Богетића упућена самој владици 1820. године, од којих сам овдје једно интегрално пружио. Бијаше то први показани знак сумње у његова дјела, ето, у другој години након његова финалног корака у смјеру уније.

У заслугу протосинђелу Кирилу спада у откривање тајнога протокола епископа Венедикта који је управо отац Кирил прослиједио Србима у Шибенику и Скрадину.

Велики мученик цркве Христове, далматински и бокешки исповједник Баошићанин Кирил Цвјетковић, рођен је 15/26. септембра 1791. године. Начинио је једну аутобиографију која описује његов живот и рад до премјештаја из Шибеника у манастир Крку половином 1821. Крштено име му бијаше Константин. У тексту отац Кирил није помињао боравак у манастиру Савина, већ само сусрет са братством (1805 – 1811). Веома је интересантан детаљ описа првог доласка у Савину када је мали Константин приказан братству савинском на челу са Никанором Богетићем. Отац Никанор је сазвао братију и

пред калуђерима савинским савјетовао Константина како се има владати и опходити као дијак савински. Описује и доба француске управе и подозрење које су власти показивале према Савини, које је донијело и један озбиљни покушај спаљивања манастира. Током 1811., ступио је у службу епископа Венедикта Краљевића која ће обиљежити његов мученички живот. Из Градишке, упутио је у зиму 1838. једно писмо црквеној општини у Трсту о своме животу у аустријским тамницама у којем каже: “Ја бих вама описао потанко прогоненија и напастованија, која сам прије мога нешчасног педенија поднио, строго судилишчно са мном поступање, подземновлажне и ужасномрачне тамнице, претешке вериге и остала поруганија, непрестана воздиханија и чрезмјерне горке сузе и печалне туге и невоље, што сам у вријеме четири љета и три мјесеца под испитом, а једанаест љета и четири мјесеца од суђења претрпио...” Улога оца Кирила у разоткривању и потицању побуне шибенских Срба против уније данас је посве јасна. Његово дјело је дјело великог мученика које никада није на одговарајући начин валоризовано и показано његову народу.

Књиге (шездесет на броју) које је послао у Савину су стигле овдје и пописиване инвентарима из половине 19. вијека. Видјећемо то из пописа 1858. године који ћу касније пружити.

Данас се зна да је у спровођењу плана о унији највећу бригу унијатском епископу задавала Бока и он је овамо путовао октобра 1819. године. О његовом специјалном дјеловању у првцу уније нема трага у манастирској архиви.

Дјелом епископа Венедикта довршен је први период у развоју Цркве у приморју Боке у 19. вијеку. Поред великих и несравњивих унутрашњих проблема, ипак је тај период обиљежила и велика и значајна градња у Боки. На више мјеста прилазило се градњи великих парохијалних цркава (Бијела: Полагање Ризе Пресвете Богородице и Кути: Свете Тројице) које су представљале

проширене старе цркве и које су грађене по узору на Велику цркву манастира Савина. Осим тога, и према немилим унутрашњим догађајима, остаде и овога пута Савина као мјесто у којем сједаху епископски викари за Боку, чисто и неукаљано.

Нови период у развоју Српске Православне Цркве у приморју започет је са уласком у доба стабилнијих унутрашњих прилика и постављењем новог епископа, архимандрита Јосипа Рајачића из манастира Гомирје. И он сједе на епископску катедру 6. октобра 1829. године и његово ће вријеме бити убиљежено као вријеме снажног и можда неупоредивог притиска на Цркву у Далмацији. Нашле су аустријске римске експозитуре двојицу српских свештеника М. Бусовића и П. Кричку из Баљака и Кричке, који су постепено пришли унији и у сукобу са епископом Рајачићем задобили протекциони оквир. Током 1833. године, дошло је до оштре расправе између владике и Венцеслава Лилиенберга, гувернера, који је стао у ред најопаснијих прогонитеља Православља. Снажно је нападнут Дрниш и започето је брисање православних Срба из анаграфа. С једне стране насртаји Уније, а са друге, тешкоће око отварања православног сјеменишта до којег ће Срби, ипак, великом упорношћу владике Јосипа Рајачића доћи концем децембра 1833.

У вријеме једнога интеррегнума који је изазван удаљавањем са епископске катедре владике Венедикта, Савина је живјела својим обичним животом.

У новембру 1826. стигло је у Савину одобрење епископског намјесника за Далмацију и Боку Спиридона Алексијевића, којим се одобрава прелазак јереја, топаљског капелана оца Леонтија Вучковића у монашки чин. Овим одобрењем предвиђено је да отац Леонтије свој монашки живот започне у манастиру Савина.

Отац Герасим Раповац ипак је администрирао парохију пођанску. Он је до 1826. године прешао у манастир Савину и на његов захтијев црквени одбор је издао исправу којом свједочи да је баш 1. јануара 1826. "учинио

преданије међјуписатоме попу Николају Бујеновићу" са инвентаром црквним. Међу потписима на исправи су поред Ника Бујеновића и Ђуро Мисинезовић, Богдан Лакетић, Сава Павковић. Помиње се последњи инвентар од 19. децембра 1821. године⁵.

У манастиру се чува једна потврда Јока Богетића, рођенога синовца оца Никанора Богетића, која је учињена 11. јуна 1826. године, у вријеме када је савински игуман већ био покојни: "Очитује с овијем писмом Јоко син покојнога Ђукана Богетића из Гербља, како данас би подмирен од свије претежа што му је оставио његов стриц блажено почивших г(осподи)н архимандрит Никанор Богетић, то јест од братије светија обитељи савинскије, за које се облегаје више именовати Јоко Богетић да нема друго ничесова претеже, ни он ни његови насљедници од истога манастира, које се зове подпуно миран контен..." Поред крста Јока пок. Ђукана Богетића, потписани су и Јоко Павковић и Богдан Лакетић са Пода.

Да ли је Јоко Ђуканов Богетић имао брата Јова тешко је рећи, али је нови савински игуман Герасим Раповац дао Јову Богетићу 40 фјорина. О томе је сачувана једна потврда игумана Герасима из 1826. године: "1826 Ово је карта како дадок Јову Чуканову Богетичу талијера ћесарова 120 који чине фјорина 40 Старјешина манастира Саввине Макарије Грушич".

Нови савински старјешина примио је једно писмо од новске комунитади којим се обавјештава да га

---

⁵/печат:/

облик: округли

представа: Свети Сергије и Вакх с натписом: ПОДИ + СВЕТИ СЕРГИЈЕ И ВАКХ

/печат бококоторског викара:/

облик: овални

представа: птица пије из пехара са стабљикама пшенице и лозе

сходно одлуци гувернера провинције Далмације и новска комунитад признаје за новогa викара у Боки: "Високопречестњејшему г(оспо)ди(ну) г(оспо)д(и)ну оцу Макарију Грушићу игумену манастира Саввине, и викарију Боко – Которскомy. Високопречестњејши господин, по заповједи от пречестњејше епископске курије православног исповједанија от Далмације, Боке – Которске, Рагузе, и Истрије, примили сте декретајену власт за временог викарија от окружја Боко – Которског, како сте одабрати и избрани од епархијалног господина епископа Венедикта Краљевича, за началника от свега клера, манастирах, церквах, и всјех христјан православног исповједанија у Боки от Котора, такођер за игумена и старјешину от манастира Саввине под № 352, 1 априла 1825 из Задра. Повторително само преузвишено к(есаро). к(раљевско). гуверно от све Далмације вас потврђава у више именоване власти под № 7160/66 3 јуниј, 1825, п. р. То јест благоизволију к(есаро). к(раљевско). гуверно отлучити и потврдити вас за викара у Боки от Котора, и игумена и старјешину манастира Саввине. Того ради и ова комунална власт от Новогa долази припознати вас, да колико вас припознава преузвишени гуверан, и епархијални господин епископ, толико више ова комунитад. Колико они вас писмено декретавају, толико више ова комунитад с овим има чест припознати писмено вас високопречестњејши господин, за духовног началника от ове провинције. Толико више жели ова комунитад да ви будете за игумена и старјешину от манастира Саввине до конца ваше жизни, припознајући вашу важност и ползу коју приносите истом манастиру. Ова комунитад јест премного задовољна от вас, и проси колико преузвишени гуверан, толико епархијалног господина епископа да би благоизволили вас потврдити за вазда то јест до ваше смрти за старјешину и игумена манастира Саввине. Ова комунитад остаје премного обвезана и благодарна колико преузвишеному гуверну, толико епархијалному господину епископу что су вас послали у наш манастир такову

препохвалну особу за старјешину истога, под којим вама царствује сва исправност и совершенство, обшта корист и полза, која се каса свега народа и свјаштенства от ове провинције, особито пак что се каса вашега манастира, стараније и попеченије, јест достојно похвале и награжденија.

Ова комунирад јест увјерена да ће преузвишени гуверан и епархијални господин епископ исполнити наше жељаније, то јест потвердити вас високопречестњејши господин до живота вашега за старјешину и игумена манастира Саввине.

От Управљеније комуниради от Новога 8/20 септемврија, 1827.

Нико Гојковић ка(петан) от комуниради⁶

Јо(в)анн Митровић суђа

Ђорђије Поповић суђа от к(омунитради)

Јо(в)анн Павкович суђа

Петар Сушић суђа"

Занимљиво је да се отац Герасим Раповац у својим тромјесечним рапортима царско – краљевском капетанству у Котору у којим извјештава о стању рођених, вјенчаних и умрлих парохије савинске, а сачувана су два таква писма у преписима од 1. априла и 1/12 јула 1827. године, потписује скромно као јеромонах Герасим Раповац, парох.

Почетком јануара 1828., Никола Петра Кордића из Грбља начинио је у Савини опоруку којом се обавезао да доживотно служи у манастиру. Никола је био манастирски послужитељ. "...Тако се облегавам истоме мому г(оспо)дару који је данас у исти манастир наш, старјешина то јест г(оспо)д(и)н викар Макарије Грушић у његови млађи с(ве)штеници, који ме данас примају, за послу-

---

⁶ Како се види из ове исправе, вишеструко корисне и поучне, управа Новске општине се јасно потписује као управа Топалске комуниради и 1726. године, у вријеме дубоке аустријске управе. Стога, скрећемо пажњу ауторима пописа начелника херцеговске општине на овај документ.

женије више реченога манастира у чем могу послужити тако исти г(оспо)д(и)н викар и његови остали с(ве)штеници млађи облегају се да имају мене хранити и одјевати до моје смрти и када буде Бог послати да пођем от овога на вјечни живот, да ме буду погребети у манастир савински, послије мога престављенија ако би се тко нашао да би што тражио от мога труда, да му се нема ништа дат, под тешкијем проклетством, от Бога и Прес(ве)те Матере Б(огороди)це и Бог дао благослов".

Савинско насеље које је лежало између Новог села и манастира Савине, пружајући се углавном уз обалу, бројало је 1828. године 215 житеља. О томе дознајемо на основу уредног и прегледног пописа кућа и житеља који је начинио савински отац Герасим Раповац који је опслуживао савинску парохију: Описаније сеи домов и душ восточнога вјероисповједанија при надлежаштој парохи(ји) савинској под попечитељством духовним ниже подписатог пароха за љето 1828. Описаније взискијено јест от епископске курије са почитајемјем числом от 1828 – јеромонах Гераксим Раповац парох савински 2 – јунија 1828. Домов 62, Мужеских 108, Женских 107, Торжествено: 215.

Бококоторски викар, отац Макарије, учинио је 4. јуна 1828. године један циркулар у којем је обавјестио своје манастире и свештенство о неодрживости положаја манастира и парохија који стоје непопуњени, али и о иницијативи да се поради на изобразби клера "Греко несоједињеног" у Далмацији и Боки Которској, као и о могућности попуне способним свештеницима из других регија. Каже бококоторски викар и слједеће: "**Во** проче и опет даје се на знање да ни један младић не може вступати ко чину свјаштеническому доклен не саверши садашње возискујеме науке да ли при тому славно говерно дозвољава свакому младићу, почи у Унгарију, правилне науке, совершити и ондар са таковоом способности, званије духовно получити моћи ће...'

У лето 1828., отац Макарије је разаслао једну наредбу гевурнера да се регистри рођених, вјенчаних и умрлих предају одређеним паросима од оних пароха који их нису у стању водити. Овом наредбом се одређују пароси који ће водити регистре уз одговарајућу предвиђену накнаду. Због важности овог документа даћу га у цјелости: "От Православне курије викаријалне. Ко всјем пречестјејшим парохом и капеланом Боко – Которским. Ово Намјестничество восточнаго вјероисповједанија примило је почитајема п(р)едмет, от 28. јунија под числом №. 4945./294. преузвишени гуверан видјећи да није сваки парох у состојању и науки за моћи держати регистре рођених вјеначних и умерших преузвишени гуверан опредјељује понаучене парохе да имају держати регистре исте будући и неколико пута потребито је преко године чинити преписање а сиромаси пароси не умију, и зато се у наприједак постављају версни пароси који ће све точно предавати како треба

За његов труд имаће плату од двадесет карантана у договорно у наприједак от предложенија старјешинске уредбе са пречестјејшим намјестником од Савине налази преузвишени капитанат околишни, за расположити како следује перво пароси дјејствитељни от околиних Паштровићах и Будве то јест

1. Пароси од Маина доњије Подострог Маине средње Машићи Брајићи Побори Прасквица Поличак Дуљево, Тодоровићи Градишта Каштел ластва и Режевићи имаће предати њихове регистре попу Нику Стефановићу пароху од Будве
2. Пароси од кнежине Гербја то јест пароси от Сутваре Наљежића Шишића Пелинова Главати Кубаси Трешна Укропци Поберђе Врановићи Пријеради Горовићи Ластва Пријевор Вишњево Кримовица Главатићи Ковачи Загором, и парох од Оровца имати ће предати њихове регистре протопопу Јакову Поповићу пароху од Котора.

3. Пароси от комуна Кертолах то јест парох од Ђурашевића Никовића Радовића Гошића Богишића имати ће предати њихове регистре попу Филипу Костићу пароху од Миловића
4. Парох от Заберђа Радовановићах и Меркова имати ће њихове регистре предати попу Нику Калуђеровићу пароху од Клинацах
5. Пароси од комуна Рисна то јест парох од Леденицах Горњије Леденица Доњије и Кривошијах, имати ће њихове регистре предати попу Јову Поповићу пароху од Рисна
6. Пароси од Мориња и Убалах имати ће њихове регист(р)е предати попу Шпиру Берберовићу пароху од Мориња
7. Парох од Мојдежа Мокрина Каменог Ратишеvine Требесина Пода Саввине Сасовића Ластве Жлијеба и Кута имати ће њихове регистре предати о(т)цу Јосифу Троповићу пароху от Топле
8. Парох от Кумбора Ђеновића Ба(о)шића Крушевица Јошице имати ће придати њихове регистре протопопу Симу Злоковићу пароху од Бијеле
9. Ти регистри имати ће бити држани сасвим правилностију опет за сваку парохију служиће се гди би требовало парохом држати регистри от настојанија сакретара комуналније
10. Други пароси неће изостати вазда за дати када се случи рођење вјенчање и умерће у своју парохију за да могу они пароси који буду држати либра уложити пак ако који не би парох приказао неће бити отговорник парох који либра држи но они парох који не би представио за свој случај
11. Разумије се да у наприједак от настојашње наредбе они пароси имаће произвести от садада (!) у близу на доспјетак свака три мјесеца листове три мјесечне за парохије под њих подложне
12. Настојаште дјело имаће производство от перви јулија у сије дјело преузвишени капитанат околишни заповједа

претурима за расположити одма кому се чека за сове-
ршити сију заповјед

Саввина 23./5. јунија 1828 –

Викарије временити
Макарије Грушић

/на полеђини:/

Јунија 19. 1828

Цирколар за предати листе и регистре оцу Јосифу на
Топлу"

Након упокојења јеромонаха Јосифа Троповића, настао је документ који се чува у Архиви манастира Савина. То је свједочанство прокуратора топаљске парохије о имовини блаженопочившег оца Јосифа Троповића, савинског јеромонаха, написано 1. октобра 1828. године а потписано од Лазара Дуковића, Марка С. Рађенковића и Андрије Лубардића те Христофора Станића. Исправа је изузетно важна као прилог бирографији јеромонаха Јосифа па ћу је дати у цјелости: "Свидјетелство. Свидјетелствујемо ми ниже подписати прокуратори с(ве)таго Вознесенија Хр(ис)това парохије топаљске како блаженопочивши господин о(та)ц Јосиф Троповић дошао је из свога манастира Саввине јошт у году 1808 (5) за послужити ову нашу парохију како је и послужио и до његове смрти. Исти блаженопочивши отац Јосиф јест донио из свога манастира Саввине све оне нужне ствари, то јест постелом покујством и свачим што би за довољно било једному свештенику имати у својој кели.. Сувише пак свидјетелствујемо да је више поменути блаженопочивши о(та)ц Јосиф до неколико година пошто је дошао у ову нашу парохију по допуштењу свога архимандрита блаженопочившаго г(осподи)на Никанора Богетића, прифатио је своју родитељницу која је била остала удовица иза својега трећега супруга пок(ојно)га. Тетка Озринића и чинио је истој све оне начине што се тиче свому родитељу, до њезина престављенија, и да истога

није било, и да није имао милосерђе, к својој родитељници, и да је није прифатио, у њезину старост била би у великој нужди, за своје препитаније,

Ово наше свидјетелство допуштајемо господину о(т)цу Макарију Грушићу игумену манастира Саввина да му море служити гдје му буде потребито и за више увјереније подписујемо се својеручно и наш парохијални печат постављамо

Из парохије топаљске у Новому на први октобра 1828. серб(ски):

Лазар Дуковић

Марко С. Рађенковић

Андрија Лубардић

Христофор Станич

На 8 августа 1828., славно

Конат што се пенча за конат г(оспо)д(и)на отца викарија Макарија Грушића. Прво даде Петар Катић што је мајкало доктуру ис Котора фјорина пет ф,, 5,,

У Јока Русовића узесмо свијећа воштаније литара тридес и осам № 38,, пок: 37: 1/5 чини фјорина „23,, 45

У истога Русовића узела је Анета сестра од пок(ојно)г: оца Јосифа један фацулет бјели шћети „,50,

У истог Русовића „6,, аршина гурделе разане „1,, 12

У Керста Станића воска литара тридес и унача девет рекох № 30,, 9,, пок,, 37,, 1/2 чини фјорина „19,, 13 ½

У истог Станића № 9: ¼ аршина камбрика широко 8/4,, пок: 28,, свака аршин које чини фјорина „4,, 19,,

У кап(ета)н: Агуштина Ређио свијећа воштаније литара осам № „8,, пок: 37,, 1/2 које чини фјорина 5,,

У Анта Драгомановића свијећа воштанијех литара № 13,, 1/2,, покра: 37: ½ чини . . . 8,, 26 ½

У истога Анта Драгомановића гурделе разане церне широке № „15,, аршина пок: 14,, сваки аршин које чини фјорина - - - „3,, 3=,,

У истога Анта гуртеле церне уже „12,, аршина пок „7,, сваки аршин које чини . . . „1,, 24,,

У истога Анта Драгомановића 3,, лакта шате на за сестре пок(ојно)га за траверсе пок: 30 . . „1,, 30,,

У истога Анта Драгомановића „9,, боца ракије пок: 40,, 6

” ”

У истога Анта „10,, лемунова пок: 1,, 1/2 чини „ „15,,

У Петра Катића №: 10,, л(итара): свијећа = од литре пок: 37 ½ 6,, 15,,

У истога Катића № „4,, л(итара): свијећа о(д) двије унче - 37 ½ 2,, 30

У Шпира Аврамовића № „10,, л(итара): свијећа од литре - - 37,, ½. 6,, 15

У Луке Бијеловића № „26,, л(итара): свијећа од „3,, унче „37,, 1/2 16,, 15

Тодору Проку што је ишто у Мојдеж „ „ крајцара „ „ 40

Сума сва чини фјорина сто и дванаест „112,, 20,,

Сувише за20 тораца воска, сваки торац литара 6 једно на друго и ње цирка, чини сто и двадесет литара

– № фјор(ина) = 70

Сваштеницима опијела, - фјор(ина) – 80

/на полеђини: /

Ово је карта што потрошисмо за опјело блаженопочившаго о(т)ца Јосифа

У све до данас сума - - фјорина, 200,

пак за опјело - - - фј(орина) – 60 пак дадок доктору еши фј(орина) 4

Свидјетелство госпде прокуратора топаљскије"

Православна курија викаријална издала је проглас којим се, извршавајући наредбу новске претуре, забранило аустријским поданицима (Бокелјима) склапати бракове са Црногоркама без допуштења општинских власти. Упућена је и пријетња паросима који би такве бракове склопили, лишавањем парохије. Да су прочитали и видјели овај циркулар потврдили су: поп Леонтије Вучковић, парох топаљски, Александар Аврамовић парох требесињски и каменски, Јефтимије Сбљичић, парох ратишевљански, Георгије Поповић, парох мојдешки, Нико Бујеновић, парох поћански, Герасим Раповац парох савински, Иван

Чуквас парох сасовићи, Тома Накићеновић, парох кућански.

Првога дана јануара 1829. године писао је игуман савински архиепископу Стевану Стратимировићу тражећи помоћ са манастир Савину. Јеромонах Герасим тражио је да карловачки ерхиепископ помогне школовање двојице новских ђака за потребе манастира Савина, те како је потреба од двојице служитеља. Он се, такође, позива на процјене аустријских власти о потреби школовања свештеника.

У савинској архиви сачуван је документ који је посвећен циркуларном епископском писму епископа Венедикта од 26. марта 1828. године и који садржи објаву именовања новог епископа даламтинског и бококоторског игумана манастира Гомирје Јосифа Рајачића: №: 119, от православне курије викаријалне

Ко пречестњејшим началником монастирским честњејшим парохом и капеланом и всјем благочестивим христијаном у Боки од Котора

Примила је ова курија почитајем предмет от православне и пречестњејше епископске курије од 26. прошлог марта, под №. 33. у којему објављује на содержаније поклонитог писма его екселенције, г(осподина): министра внутриног от 21. прошлог, п. р. под №. 699, ово славно кесаро к(раљевско). пресидио гувернално са својем почитајемим декретом, 3. априла под №: 276., позивље п(р)ечестњејшу курију епископску принадлежаше официје циркуларне и иста позивје ову курију да се објави свему несоједињену клеру и жителем у Далмацију, и у Боки – Которској ренунција г(осподина): епископа Венедикта Краљевића од своје епархије. Њихово величество је провидјело за духовне потребе Герцима у овој држави и у овом својем отеческом попеченију благоволило је именовати за епископа причта несоједињеног, у Далмацију и у Боки – Которско(ј) о(т)ца архимандрита из манастира Гомирја у дистетку граническе ригименте огулинске Господина Јосифа Рајачића.

Находи се курија у должности вјест ову всјему клеру епархије ове сообштити и тако и ви господо началници благовремено објавити зависомому сваштенству а сваштенство всјем принадлежаштим христијаном. И одма започећете за три дана звонити или славити, сваки дан по три пута то је ујутру у подне и увечер трећи дан пак позвати свој народ зависими у церкву на службу Б(о)жију гди ћете топла благодаренија принести всемогућему Б(о)гу, за ову милост царску који се благоутробно удостојио, на ренунцију Г(осподина): Краљевића

И новог архипастира далматинског у бококоторског епархи наздначи време дохотка више реченог Господина епископ, у ову епархију и провинцију, чиниће курија всјем вам јавити –

Тамо всечестњејша курија и назиратељи наздначиће ови циркулар всјем сјаштеником и парохом –

Саввина 2. Априла 1829.

Викарије временити
Макарије Грушић

/на полеђини:/
№: 119

Саввина 8. Априла 1829

Бист проглашен и обслужен сеи циркулар

Јеро(мона)х: Гераксим Раповац парох

Ради ренунције Г(осподина). Краљевича"

У то вријеме лежала је у Новоме посебна савинска парохија којом су администрирали искључиво савински калуђери.

Биће занимљиво видјети ко је чинио становништво Савине у првој половници 19. вијека. Сачуван је у манастирској архиви један анаграф који је начинио отац Макарије Грушић. Описаније домов и душ обојего полу годи 1829. од парохије саввинске мјесеца јунија втори ден.

1. Стефан Чувковић, Маријета жена, Ана кћер, Јана служба
2. Јован Војновић, Кашандра мати, Томана служба, Стане служба
3. Нико Мусић, Јеша жена, Томана служба, Мићо слуга
4. Митар Грушић, Ана жена, Јован син, Марија кћер, Стане служба
5. Стефан Грушић, Јеша мати, Софија сестра, Симана служба
6. Јован Матишоровић
7. Марија Грушића
8. Јован Цвијетовић, Марија служба
9. Јеша Михаиловића
10. Нико Шпадић, Кате служба
11. Јован Миловић, Јеша жена, Глиго син, Маре кћер
12. Керсто Милишић, Елена жена, Јаков син, Савета кћер
13. Ана Јеролимова
14. Марија Милишића, Елена кћер
15. Керсто Лепетић, Стане мати, Нико брат
16. Гоше Вучуровића
17. Никола Рус, Јеша жена
18. Јован Бјеладиновић, Нико син, Таде служба
19. Јеша Лакетића, Маре служба
20. Ђуро Абрамовић, Јеша мати, Ристеја жена, Нико син,
+ Аћим Абрамовић,
21. Митар син
22. Керстина Цуп(л)ова
23. Ристо Мијајлов, Јеша жена, Анто син
24. Јеша Баларића, Елена кћер, Анђе кћер
25. Андрија Баларић, Ана жена, Лесо син, Јоко син,
Керсто син
26. Раде Баларић, Јека жена, Спасоје син, Нико син, Лесо
син, Стефо син
27. Лазар Радановић, Стане мати, Јеша жена, Елена кћер,
Ђуро син, Јован син, Мићо син
28. Стефан Кокић, Фимија мати
29. Шпиро Ћоровић, Елена жена, Соке сестра

30. Лазар Кокић, Јеша жена, Кате мати
31. Јован Мартиновић, Таде жена, Андријана сестра
32. Бошко Груичић, Васа жена
33. Петра Дучић, Томана жена, Елена кћер, Кате кћер
34. Керсто Груичић, Јеша жена, Лука син, Јоко син, Перо син
35. Илија Груичић, Маре мати, Јане сестра, Соке сестра, Елена сестра
36. Јован Иванковић, Маре жена, Лазар син, Лесо син, Елена кћер, Митар син, Андријана сестра
37. Богдан Видаковић, Јеша жена, Марија кћи, Васо син, Јован брат, Јеша жена Јокова
38. Драго Бајковић, Керстина жена, Лука син, Бошко син
39. Голуб Бајковић, Стана жена, Керсто син
40. Анђа Шаренац
41. Никола Ростовић, Марија жена, Марко син, Јоко син, Павле син, Марија кћер
42. Лука Пеовић, Јована мати, Бенита жена, Стефан син, Марија кћер, Филипина кћер, Кате кћер, Јово брат Лукин
43. Стефан Вранковић, Поле жена
44. Богдан Мировић, Ана жена, Кате кћер, Ђуро син
45. Јеша Јовова, Соке кћер, Маре кћер
46. Спасоје Миров, Маријета невјеста
47. Јоко Паликућа, Поле мати, Ђуро слуга
48. Сава Иванковићи, Марија жена, Ђуро син, Стефо син, Мићо син, Шпиро син, Соке кћер
49. Глиго Иванковић, Илија брат, Кате сестра, Ана сестра
50. Петар Корчуланин, Ана жена
51. Шпиро Шпадић, Софија жена, Васо син, Иво син, Мићо син, + Јане мати Шпирова
52. Никола Продрибаба, Росе жена, Јово син, Андријана невјеста
53. Митар Продрибаба, Стане жена, Јане кћер, Шпиро син, Анђе кћер, Соке кћер
54. Андрија Петровић, Стана жена, Филипп син, Ђуро син, Богдан син, Маре кћер

55. Марко Мирковић, Јане жена
56. Илија Томашевић, Јеша мати, Васо брат, Игњо брат, Гоше сестра, Ана сестра
57. Марко Гојковић, Аћим отац, Јеша мати, Маре жена, Филипп син, Филип слуга
58. Шпиро Пиљак, Поле жена, Ана кћер, Јоко син, Нико небуду
59. Ђуро Паријез, Поле жена, Елена кћер
60. Нико Мирковић, Маре жена, Марија пуница
61. Марија Ђоровића, Деспа кћер, Јоко унук Марин

/на полеђини: /

Писаније домов и душ обојега полу за года 1829.

Анаграф

Током 1829. године дошла је једна наредба од стране градског капетаната којом се забрањује преношење и сахрањивање у другим парохијама. Заиста, и данас су жива предања о овоме обичају који је посвједочен за луштичку српско – православну парохију, или њен дио, одакле су покојни преношени и упоковани на барем три удаљена мјеста: Маине, Грбаљ и Сушћепан! Овај циркулар је начинио отац Макарије, викар бококоторски.

У Савину је средином септембра 1829. године стигло прво сачувано писмо новог далматинског и бокешкога владике Јосифа Рајачића, упућено оцу игуману Макарију Грушићу, којим будући владика позива на инсталацију у Шибенику предвиђену за 5. октобар текуће године. Преподобњејши о(та)ц игумен и викари мну љубезњуји! Не пропуштам преподобију вашему настојаштим објавити, да само ја помоштију всеблагаго Промисла Б(о)жија дне 1. септемврија по нашему, сего года, у Шибеник мјесто будуштег мог пребиванија благополучно дошао, и дан торжественне иншталације моје о.(вога)и будуштега м(јесе)ца октоврија по нашему опредјелио. Будући да је обично, да торжеству овом како честњејши клер оба чина, тако и друга свакога сана имјенна лица

присутствују: тако не отлажем преподобје ваше писанијем овим позвати, и вам препоручити, да ви све протопресвитере те части Епархије на торжество ово моје позовете, и ви с њима и ако бити може с једним братом от сваке обитељи тако сјемо придете, како како (!) бисте 5.го октоврија по нашему, сего года, на вечер у мене пријавити се могли. Ако бисте пак видјели, да до времена положенога овамо приспјети не бисте могли, то составите празник и тамо, и веселите се с гражданима и прочим хр(ис)тијанима на онај дан, увјерени будући да ћу и ја духом и срдцем посред вас бити. Ничим мање ако видите, да доћи не можете, желим да ми благовременно вједомо сотворите. В прочем превручавајући вас покрову Всевишњаго с благовољенијем Архипастирским јесм вам В Шибвеницу 17. септ(емврија). (1)829. Благожелатељну-јши Јосиф Рајачић. Намјестнику Бококоторскому и игум(ану). м(онастира). Савине

Манастир Савина је и у вријеме епископа Јосифа Рајачића представљао главни инструмент Цркве у васколиком обухвату негдашње Млетачке Албаније, дакле, на једној територији која је посједовала пуно више манастира и цркава него ли Далмација у којој је стајало управно средиште њене епископије. У старој Боки стајаше осам манастира, а у Далмацији три. Смјештањем столице викарног епископа за Боку Которску у Савини само је унеколико продужен, на најгрубљи начин прекинути, високи положај Новог који је овај град заузимао у вријеме епископа Саватија Љубибратића. Свакако, и велики труд који је у другој половини вијека уложен у правцу обнављања бококоторске епископије, наслоњен је на традиционално високо рангирање Светоуспенског манастира Савина и када је у њему била смјештена столица викарних намјесника за Боку. Опет, и из објављених докумената видљиво је да је овај манастир вазда добро подупиран од народа, најприје Новљана, па се увијек истицао његов бољи положај према другим

приморским манастирима на територији Млетачке Албаније.

Током 1830. године начињен је уговор између госпође Госпаве Мирковић и манастира Савина који је заступао јеромонах Макарије, Андрија Лубардић и Спиридон Русовић, а којим се ријешева дуг поменуто госпође: "...Више речена госпођа Госпава обвјазује се изплатити назначени дуг, колико прије буде јој могуће, а до тога увјерава зајмодајатељни манастир са својом собственом земљом, и на истој находјаштемсја кућицом на мјесто речено Баир у парохију од Топле, по близу фортеце речене Шпањолске, да се у случају може наплатити на иста добра до сотеченија дуга од цекина педесет, и шест горје зазваније и не више.

Пречстни старјешина и братија примају горњи предлог и обвјазатељство, и даже снизходитељно обећају за себе, и наслједнике отложити полуку овог платежа и за ову жизан дужнице у случају да не би могла прије платити, како примају оба че посегнути се на назначено обвјазана добра, на која наплатити само по смрти јеја дужнице само главни зајам од цекина педесет, и шест, без добити никакве по в'заимној у глави."

Госпођа Госпава је припадала једној врло значајној топаљској фамилији која је и те како учествовала у животу манастира Савина, јако изразито у средини 18. вијека, када је трговац Марко Мирковић заступао манастир у Млецима. О томе говори сачувана преписка игумана оца Арсенија Милутиновића и господина Марка Мирковића који је уживао нарочито повјерење овог значајног савинског игумана. Осим тога, извјесно је да је савинско братство већ у то вријеме зачињало акцију на прикупљању средстава за градњу Велике цркве. Госпођа Госпава је била удова Шпадића, а ова савинска фамилија је такође припадала елитном слоју новскога друштва у 18. и 19. вијеку. Фамилија Шпадића дала је јереја Симеона, јеромонахе Василија, Теодосију и Максима и калуђерице Стану, Јелисавету у Анастасију.

У манастир је 17. јуна 1830. стигло писмо епископа Рајачића упућено викару Макарију Грушићу којим се тачно разлажу дужности пароха и именују надзиратељи из редова бококоторског свештенства. Изнова, овим писмом, тражи се редовито и уредно вођење матичних књига. Било би корисно само поменути свештенике који су одређени за надзиратеље и њима припадајуће парохије због сликања организационог устројства Цркве у бококоторском приморју у вријеме аустроугарске владавине.

За надзиратеља будванских парохија одређен је архимандрит манастира Прасквице, а потпале су му парохије: манастира Прасквице, парохија од Поличака, парохија манастира Дуљева, парохија села Тудоровића, парохија манастира Градиште, парохија мјеста Калуђерца, парохија Каштел – Ластве и парохија манастира Режевића. Парох од Будве јереј Николај Стефановић одређен је за надзиратеља над парохијама три будванска комуна: парохијом града Будве, парохијом Доњих Маина, парохијом Средњих Маина, парохијом Подострог, парохијом Браића, парохијом поборском, и парохијом Машића. Протопрезвитер и парох бијелски Симеон Злоковић одређује се за надзиратеља новских парохија: парохије бијелске, парохије вторије бјелске, парохије крушевичке, парохије јошичке, парохије баошићке и ђеновићке и парохије кумборске. Бококоторски провикар макарије Грушић задржао је надзирање над сљедећим парохијама: парохијом топаљском, требесинском и каменском, ратишевска и мокринска, мојдешка, савинска, пођанска, сасовићка, ластовска и жљебска и кутска. Протопрезвитер и парох которски задржао је надзирање над которским парохијама које се налазе под которском претуром. На тај начин, Нови би био раздјељен у два протопрезвтеријатата, на челу са игуманом Макаријем и парохом бијелским Симеоном.

У јесен 1830. године (20. окт.) епископ Јосиф Рајачић потврдио је одлуку својег пречасника којом допу-

шта да се топаљски парох Леонтије Вучковић замонаши и постане сабрат Светоуспенског манастира Савине. Ипак, изгледа, његовој жељи није се брзо изашло у сусрет, па је поп Леонтије још једном писао владици.

Отац Леонтије, начинио је једно подуже писмо 21. новембра 1830. године којим још једном скреће пажњу на своју давнашњу жељу да постане калуђер. Због значаја овог писма за биографију овога сабрата савинског дајем га у цјелости: "Низу подписати јереј Леонтије Вучковић временити парох топаљски, свидјетелствујем како јест моје жељаније, има и неколико времена, да би получио чин монашески во одјејаније рјази.

По мојему жељанију, добих, благословеније от его високопреосвјаштенства г(оспо)д(и)на нашего Еп(ис)к(о)-па Јосифа Рајачића от 30. Октомврија 1830., под числом № 449, у којему числу заповједа г(оспо)д(и)ну о(т)цу Макарију Грушићу, игумену манастира Саввине, по жељанију мојему, да ме буде облешти во одјејаније ризи у браство манастира Саввине.

На 21 ноемвријам, с часом добријем, у 8 ура по жељанију мојем примих чин монашески, и бих причеслен браству манастира Саввине года 1830 –

Ја Јер(о)монах Леонтије Вучковић, пострижник манастирја Саввине свидјетелствујем пред Богом и пред народом да не би тко промислио да манастир саввински за своје користољубје, мене у браство прима, који се данас сам исповједам да нијесам никада ништа у манастир од Саввине, ни дао нити однио на сохрањеније, ни за моје старости никада ништа, будући сам остао без ниђе ништа, перво јест ми кућа горјела, друго четири године бих лишен и капеланије, треће био сам краден и неколико пута, четверто што ми је запало у туђе руке не да ми нико ништа, наодећи се у оваку тјесноту, и старост, наумих да прибјегнем овом браству и овој с(ве)тој обитељи за које благодаран остајем мојем браству манастирја Саввине који ме прима без свакога свога користољубија.

Када би се пак случила моја смрт да не би тко што од моје својте зактјевао браство манастирја Саввине, или пак која друга особа, будући никому ништа нијесам дужан, а моја браћа и братићи док сам био у стању имали су от мене гдје коју милост, а сада и сам, воспотребујем вспомошти от манастирја и браства саввинскога, ако би се пак тко от моје својте нашао, да би што изискивао от манастирја Саввине, будући да ја нијесам никакве користи манастиру Саввини учинио ни приложио да буде проклет.

И ово писмо за увјереније подписујем својеручно и мојим печатом потврђујем, пред два сједока ниже подписата од мене мољена

Јеромонах Леонтије Вучковић

Андрија Лубардић сједок на подпис

/на полеђини: /

1830 ноеврија 21

Ово је писмо што је учинио о(та)ц Леонтије манастиру Саввина"

Из овога "тестаментa" топаљског пароха Леонтија Вучковића види се да је он у савинско браство ступио 1830. године у љето. Свештеник Саво Накићеновић у својим прилозима о савинским читуљама не пружа никакве податке о овоме јереју који је свој живот окончао управо у Савини. Само, на једноме мјесту, помињући читуљу каменске фамилије Бронзића, која је у његово вријеме била сачувана, а данас само са корицама, помиње јеромонаха Леонтија. Да ли је неко од сасовићких или мокрињских Вучковића овај топаљски парох и савински постриженик - не знамо.

Током 1831. године, манастир је, како казује Д. Медаковић, учинио велики напор обновом мале савинске цркве о чему је сачувана биљешка да је обнова учињена при епископу Јосифу Рајачићу, игуману Макарију (Грушићу), пароху, јеромонаху Герасиму Раповцу. Црква је покривена новим талијанским циглама, прозори су проширени, стављене су гвоздене решетке и обновљен инвентар. Потрошено је 400 форинти.

Из 1831. године, сачуван је и један трошковник манастира Савина који је потписао јеромонах Герасим Раповец, парох савински: "Конат прошавши от парохије савинске од года 1831.

Од цркве С(ве)таго Архиепископа Савве у Савини комуниади новској окружја которскога управљена од прокарадура пароха Герасима Раповца и Шпира Шпадића и Савва Иванковића.

Число 1.

	Фјор	кр
Доходак: Остатак од года 1830 - - - -	14	39
Доходак од лемозине	6	2.
Исто од земаљах	1	25.
	22.	6

Примјечаније

Число	Спенце		
1.	Парох Герасим	2	
2.	Служитељу	1	
3.	За недостатак воска	2	
4.	Исто од уља	1	
5.	Тамјана	-	40
6.	За спензе стране	1	
7-	За спензе потребите то јест за направити врата нова на цркву и звијезду ставити	20	10
	Спенце јесу од Года 1831 -----	27	50
	Доходак исте Године	22	6
	Остаје дуждна црква иста	5	44

Јеро(мона)х: Гераксим Раповац парох
Шпиридон Шпадић

Овдје, у приморју, предузимљиви епископ са вјерним свештенством имао је да одбија нови налет римокатоличке унијатске оштрице. Али, свакако, и догађаји у Србији, даваће наду нашем приморском свијету, да ће се одбранити и продужити живот значајном наслијеђу приморске митрополије.

Када се погледа шири оквир политичких догађаја, средишње мјесто свакако заузимају преговори Милоша Обреновића с а Васељенском патријаршијом о независној Србији и новој црквеној организацији, који су довели до сагласности патријарха о самосталном уређењу Српске цркве. О томе је издат томос јануара 1832. године. Тај је догађај морао дјеловати подстицајно на све Србе под аустријском окупацијом. У своме крупном кораку велику помоћ добиће Црква од митрополита Стефана Стратимировића, ослањајући се на традиције карловачке митрополије. У то вријеме у провинцији је на челу Цркве стајао ваљани епископ Јосиф Рајачић. Манастир Савина је ушао у једно мирније раздобље у којем је пуно урадио на сређивању порте и манастирских зграда.

Лука Павковић из знамените пођанске фамилије тражио је од манастира да му дозволи стојну кућу подићи на манастирској земљи. Савински игуман је очигледно тражио мишљење епископа Јосифа Рајачића које је стигло 14. Септембра 1833. и садржало је одбијајући одговор с образложењем да се манастирке земље не смију отуђивати. Манастир је, међутим, давао земљу у закуп.

Почетком 1833. године (13. фебруара), манастир је склопио уговор о држању земље "На Плочу" у Каме номе, и то парчета које се помиње у пописима манастирских непокретности у 18. вијеку. Уговор је склопљен између манастирског игумана оца Макарија Грушића и браће Сима и Николе Шкерковића (Шкера) са Каменога.

У току 19. вијека српски епископи и архијерејска намјесништва у приморју улагали су велике напоре за одстрањивање старих обичаја, међу којима и ношења покојника без покроба. Због илустрације снаге старих навика у вијеку аустроугарске управе Боком, ми би били одлучни да на овоме мјесту пружимо још један документ који о томе говори. Епископ Рајачић пише, дакле, бококоторском провикару Макарију Грушићу, и другим свештеницима (Јован Греговић): "Благоговјешни јереји! Будући да је високосл(авно). Правитељство наше дознало, да је у њеком ... (тр) поглавитом мјесту провинције ове, мертво тијело с(ве)штенника њеког без покроба ка гробу спроводжено било, и будући да је обичај овај не само от свију просвјештени народоу конечно отбачен, но кромје тога и от високог Правитељства, препочитајемим декретом од 15. Марта (1)817. №- 5185/582. нарочито забрањен био, из узрока тога предпохваљено Правитељство наше преднаведеннаго случаја изволило јест новим декретом својим под 31. јулија т. лъ. №- 12431/1822. отпуштеним у призрјенију том сљедујуште издати.

1 – Са у будуште ни једино умерше лице, без сваког`изјатија званија, характера, достоинства и состојанија, не може иначе ка гробу спроводжено бити, развје у сандуцима зат(во)ренима, који имају с черним панном покривени бити.

2 – Да трајушту опјелу по церквама парохиялнима, иста умерша лица морају у сандуцим остати, ни да икоме свободно буде под којим ни буд извјетом поклопац от сандука, у ком мертвац лежи, подигнути.

3 – Лице оно, које би се усудило уредбе ове нарушити, а нарочито пароси и капеллани, имаће за казну платити мулту која ће се состојати от пет до десет фјорина, тој истој (ка)зни подлежаће и остале којему драго оне биле власти политическе, у случају, ако не би от стране своје таковому нереду противо стале.

Да не би убо подручноје нам епархиялноје с(ве)штенство преступљенијем високе наредбе ове реченној казни подле-

жало, а кромје тога и подозрење на себе навукло, препоручујемо и налажемо, да сваки душепопечитељ, у кога би парохии речени обичај појавити се хотјео, таковии ни под који начин не дозволи, и ктом сва средства да употреби, порајжхијане своје от гнусности реченог обичаја из многи презренија тако увјерити, да они сами непристојност тога они увидјети могу.

В Шибенице 25. септ(емврија). (1)833. Јос(иф) Рајачич еп(ископ).

Видјех и отслах честном господину пароху јереју Јованну Греговићу.

Саввина 2 ноеврија 1833

Провикарије еп(ископс)ки
Макарије Грушич"

На тај начин сазнајемо, несумњиво, о боравку епископа Рајачића у Савини у јесен 1833. године.

Савински манастир је као дугогодишње сједиште бококторског викара заправо одашиљао и спроводио све наредбе црквених власти у приморју, али и политичких власти у региону. Савински манастир и његов викар персонификују у то доба у потпуности, у једном посве заокруженом опсегу, за нас данас и сасвим неочекиваном опсегу, снагу и инструменат државне власти, па чак, у неким сегментима древног обичајног живота приморских Срба, и државне принуде.

У јесен 1833. године, манастир је посјетио његов негдашњи ђак, црногорски митрополит Петар II Петровић Његош. Бијаше то 26. новембра у повратку са дуга пута, из Петрограда, гдје је, уз присуство рускога самодршца Петар посвећен за владику црногорскога. Сигурно је да се у земљу враћао задовољан, али је у Савини наишао на затворене цркве и одбојан дочек игумана и викара Макарија Грушића. На исти начин је поступио и дубровачки парох Ђорђе Николајевић. Наши истраживачи који су помињали овај догађај писали су да се отац Макарије према младоме митрополиту понио ружно.

Макарије Грушић писао је послје епископу Рајачићу, и то писмо се чувало у епархијском архиву у Котору. Управо се на темељу писма и може вјеровати да је дочек Његоша у Савини био неприличан његовоме достојанству: “Нити сам звонио, нити лубардао, нити сам им церкву отворио. Пошто је видио да сам тако оштро се показао, поседио је у келију по уре тако, заиска да му отворе церкву, улезе у церкву и цјелива и пође з Богом из церкве с истијем депутатом пут Котора...” Сачуван је још један опширнији извјештај которског протопрезвитера Јакова Поповића епископу Рајачићу.

Извјесно је да је дочек младог митрополита био неприличан. И заиста, ко је год о томе писао, видио је разлоге за такво понашање бококоторског викара у опасном и напрегнутом шпијунирању свакога корака Његошевог. И у Дубровнику, гдје је провео три дана, и у Новоме. Осим тога, никако се не смије изгубити из вида традиционални анимозитет који су српски бокешки и уопште приморски свештеници носили спрам цетињских митрополита. Оно што је у густоме посејању изворних вијести у документима 18. вијека сасвим уобичајено, могло је живјети и током 19. вијека, и заиста, видљиво је то из неких докумената која ћемо овдје објавити. Када дође 1848. година, и када Бока буде износила свој генерални став према позивима хрватског сабора, притиснута владиним ултиматумом, доћи ће с обје стране до испољавања старе нетрпељивости. Та нетрпељивост и није била првенствено усмјерена ка личностима цетињских митрополита, већ је имала темељ у сагледавању традицијског црногорског анархистичког друштва и црногорском четовању у приморју.

Током 1833. године епископ Јосиф је у Задру отворио Православну клирикалну школу која је трајала пет година и у њу су примани младићи са основном школом, али и без ње, ако су знали читати и писати српски или црквенословенски. Она ће, касније, 1841., бити пренијета у Шибеник, скупа са сједиштем епархије.

У Шибенику се током 1834. године школовао рођак оца Макарија Грушића – Димитрије. Сачувано је једно писмо оца Макарија владици Јосифу Рајачићу'од 15. априла 1834: "Ваше високо преос(ве)штенство. Всемило- стивјејши наш архипастирију цјелују вашија С(вја)тија руцје. По заповједи вашего високо преос(ве)штенства от високо почитајемога налога от 7 текуштаго априла под = числом № 275 у којем числу ваше високо преос(ве)- штенство јавља да дијака Димитрија Грушића в чин монашески облашти а тоже Бог поспјешествујушту ваше високо преос(ве)штенство јего постепену рукоположити, ваше високо преос(ве)штенство нами јавља да је јему на тај конец потребно јест одјејаније одјејаније (!) неки начин от оно ше(з)десет фјорина велим N 60 что сам их справио будући доста сам око истога клирика Димитрија потрошио. Ваше високо преос(ве)штенство мени јавља да ваше високо преос(ве)штенство за всија старати сија будет а за остале трошке ја шаљем вашем вашем високопреос(ве)штенству по Николају Аврамовићу талије- ра ћесаровије педест вељу № 50 вудући ја нијесам ни прије т(о)лико потрошио, и то ваше високо преос(ве)ште- нство не хотијаше ништа ни да узме новци что су му код њега јеште нека и(х) чува. Молим ваше високо прео- с(ве)штенство док га рукоположите сеи час пошљите га у свој манастир ако ли пак не ја више нећу за истога Ди- митрија имати никаква промисла."

Сачуван је један манастирски уговор са Миха- илом Дучићем из села Под Зирине (код Сушћепана). Уговор доносимо у цјелости јер освјетљава манастирску економију и начин вођења економије. "Слава Г(оспо)ду Богу у Новом на први марча серб(ск)и: 183
Очитује се с овом афитанцом која море имати јакост колико да је учињена од руке пупликог нотара алити министра Михаил Дучић, син од покој(но)га: Драгутина родом и стојницом више Игала испо(д) Зирина, державе Новске: Како данске афитава кућу и баштину и воће и вино и све остало изван маслина, а маслина остаће што

буде да подјелимо: иста кућа и баштина јест у селу По(д) Зиринам више Игала, од разлога манастира Савиња, исту кућу и баштину што гођ се родије на њу освем маслина, афитава са: Г(оспо)д(и)ном Макаријом Грушићем старјешином манастира Савине, и погодише се за једну саму годину, да има речени Дучић исти дан али прије дати афит, и понијет у манастиру: г(оспо)д(и)ну Грушићу: а то како су се погодили међу собом то јест погодише се фјорина двадес финије у сребру № : 20: до цјеле године до: први марча: 1836 = и до овог времена имаће дати горје речену суму г(оспо)д(и)ну Макарију Грушићу, ако ли би му помајкао дати исти дан моћи ће га дићи из исте куће и баштине г(оспо)д(и)н Грушић: Тако се исто облегаје горје речени Грушић: половицу маслина донијету манастир Савину, што гођ се родије на исту у земљу (!) горје речену, толико фит понтовало, под облег свијех своијех добара садашњијех и дошавијех и не умијући писати речени Михо Дучић, ставља својом руком часни крест а на преженцу о(д) два сједока који ће се овђе подписати а по молби реченог Дучића: И ову афитанцу учиних ја Петар Катић бивши мољен од реченог Дучића за фјорина двадес рекох .... N 20: Кре+ст Михаила Дучића сина покојног Драгутина Антоније Драгомановић јесам сједок на овај крест и афитанцу Михаил Балтич јесам сједок на овај крест –"

Током 1834. године капетан Никола Мусић, Пођанин, који је живио у Старом Граду у Новоме оставио је опоруку којом је даривао и манастир Савину. Прво обраћање савинског братства властима поводом ове опруке је начињено 16. јануара 1836. године и њиме се јавља да се капетан Никола оставио земљу Мељина, двије куће у граду и двије траговине на крај пјацие с магацинима. Даље отац Макарије каже: "Моли се високо почитајема претура да би преставила високо(ј) власти да м(онас)тир горе речена добра прими, а у то буде за изпунити све како у тастаменту говори. М(анас)тир Савина уједно, заједно, и договорно, све ће изпунити, са супругом горе помену-

тога почившаго Николаја Мусића, госпођом Јешом, в прочем остају на заповјед, високо почитајеме претуре от Новога."

Капетан Никола је опоруку исписао у кући на Белависти а билежник, коме је диктирао опоруку, напоменуо је да се иста исписује у кући у улици која води до Св. Кларе. Била је то римокатоличка капела, уз обујмни градски зид, негдје крај горњих западних врата, основана у млетачко доба. У 1834. години, она већ није била дјелатна, јер није учртана у аустријску катастарску мапу Старог града.

Оставштина капетана Николе, поступање са њом, довело је до одређених спорова јер се, изгледа, фамилија опирала да њоме руководе више црквене власти. И такав став је био традиционалан. Опоручиоци су давали црквама на широком пољу источног Медитерана, широм Старе Херцеговине, али су инсистирали и очекивали да њихова средства, када се додјељују манастиру Савина, остану на коришћење искључиво томе манастиру.

Било је то вријеме када је манастир већ скоро из године у годину давао земљу под закуп. Дана 15. фебруара 1837. године, начињена је потврда Јова Станишића званог Шупљеглав са Топле који каже: "...узима од г(оспо)д(и)на викара о(т)ца Макарија Грушића старјешине од намастира Савине који ми исти дава једну земљу да је држим на пола која је иста земља у Топлој више владинина моста од разлога више речаног манастира Савине. Кућу исту земљу изима Јово Станишић од више именоватог г(оспо)д(и)на викарија за године три да је држи и ради како и своју и тако уговорише и стабилише међу собом да нема Станишић метати ни једне муке на исту више речену земљу манастирску без заповједи старјешине нити посјећи никаква воћа ведако што би било потребито за иште баштине. Толико се облегава исти Јово Станишић испунити и мантенати и сваке године сваки фрут одговарати манастиру Савини у све вријеме што је буде држати исту више речену земљу без ни једне карте

алити инада и за више увјерованије овога писма не умијући писати исти Јово Станишић чини керст својеручно пре(д) два сједока –" Писмо је написао Северио Јакшић а потписали га Петар Катић и Симо Павковић.

У наредним годинама савински манастир је при-мао приходе на име великог легата покојног капетана Николаја Мусића. Види се то из једне касније биљешке: "1838, октоврија 16, примио је м(ана)стир Саввина у име овога легата фј(орина) 200, 1840 фебрара 13, прими м(ана)стир Саввина у име овога легата паки фј(орина) 200, У све примих фјо(рина) 400. У година десет за саландаре да му се имају служити по смрти његовој. Старјешина м(ана)стирја Саввине Макарије Грушић".

Легат капетана Николе Мусића је одобрен од аустријских власти, али је архимандрит и генерални викар далматински Симеон Трукуља, који је администрирао епархијом послвије владике Јосифа Рајачића, тражио да се приходи од легата који је заиста био јако значајан, употребе на одређени начин, а то је на манастирско здање и школовање клирика. У томе правцу је изгледа дошло до неког несагласја између оца Симеона Трукуље и старјешине манастира Савина. Писмо оца Симеона од 13. Јула 1837. године садржи оштар прекор упућен оцу Макарију, обавјештавајући да манастир од завјештања не може ништа користити ако то "вишша мирска власт, су договором духовног Началства, не дозволи". Овакве тешкоће јављале су се и касније поводом знатнијих легата манастиру, јер су и опоручиоци и њихови насљедници своје дарове упућивали искључиво овој завичајној светињи на располагање братству. Њима је јако сметало уколико би се више црквене власти одлучили или дале какав наговјештај да би ова средства била употребљена на другим мјестима.

Априла 1838. архимандрит Герасим Раповац је путовао у Трст. Оставио је за свога замјеника, управитеља манастира Савина и пароха савинскога, јеромонаха Данила Накићеновића: "Понеже мене низу подписатаго

важна моја дјела, принуђавају на њекоје мало времја от монастира и парохије моје отсутствовати, и пут предузети до Триешта, а управљеније парохије и друга родитисја могуштаја дјела на мјесто моје и до мојего повраштенија бити ће о(та)ц јеромонах Данил Накићеновић, Саввина 19. Априла 1838, Г(ерасим) Р(аповац)".

Истога дана отац Герасим је издао једну свједоцбу за Петра Аврамовића из Требесина у којој стоји: "Свидјетелствује низу подписати како јуноша Петар син Јо(в)анна Аврамовића из села Требесина, комунитаци Новске, јест код мене четири љета у науки пребивао, и којем ја предавао, тако приљезно учио, и поведеније јего честно и правилно цркви и С(ве)тјем тајнам било, и за увјереније бољше печатно и својеручно подписујем, Из парохије савинске 19. Априла 1838. м. п. Герасим Раповац".

У то доба српско – православном епархијом далматинском управља архимандрит отац Симеон Трукуља. У манастирској архиви чувају се неколика његова писма савинском старјешини Герасиму Раповцу.

У јесен 1845., манастир Савина је, заступан по оцу Макарију Грушићу који се нашао озбиљно болестан, склопио уговор о давању своје земље "Под Зиринама", код куће покојнога Леса Ломбардића, Шпиру Ђурову Косићу. Уговор је потписао замјеник настојатеља, отац Теофил Стефановић: "Слава Г(оспо)ду Богу у Новом на : 12: фебара 1839: серб(ски): Очитују с овијем писмом алити контратом од углаве, перво како данаске г(осподи)н отац Макарије Грушић старјешина манастира Савине дава Шпиру Косићу сину Ђурову, једну земљу која је у По(д)зиринама под куће пок(ојно)га: Митра Лубардића: те је исту державо исти поко(ј)ни: Митар и његова жена Деспа, до данас: и о(д) данас иста жена пок(ојно)га: Митра Лубардића, не будући у бићу стога је пуштава, и узима је исти више речени Косић: Која је земља ораница, ниже куће више реченог Лубардића под путем комунскијем, међу конфинима земља покојног Ивана Мештровића с

једне стране, з друге земља Сима Павковића, а с треће земља Радиминова из Доброте а с четврте Каменарова земља сви конфини здрави и прави, Исту земљу узимље и прима исти Спиро Косић: с патима и уговором својевољнијем с истијем г(оспо)д(и)ном Грушићем,: да исти више речени Спиро Косић исту земљу има трапити на међе, и у исту земљу да има садити маслине лозе смокве и остало различито воће ђе што устребује, а то све поорати тежачкој, и радити је и вријежити у начину све поорати тежачкој, и сијати у исту земљу жито које устребује, и на сваку годину што гођ би се родило вина уља жита и кога му драго воћа, да има на свој трошак доносити речени Косић у манастир Савину прави трећи дио от свега што би се родило на речену земљу, будући да сву муку ставља исти Косић, на саме његове трошке а паташе међу собом Грушић и Косић. Ако би сам Косић отишао и не стиорадити речену земљу, да му нема г(осподи)н Грушић платити ни једне крајцаре, за речену муку што је поставио на речену земљу манастирску,: Ако ли би дигаво исти Грушић али ти његов насљедник,: оногај пута имаће Косић звати два стимадура, и што гођ се нађе муке Косића, бити ће трећи дио на земљу, о(д) два дијела потпуно да плати реченому Шпиру Косићу старјешина од манастира Савине који узбуде,: Тако се облегаје речени Косић прави трећи дио доносити у манастир Савину, што гођ се родије на исту земљу, под облег свије добара и овај контраат има стати у руке г(осподи)на Макарија Грушића, а други исти једнак, у руке Спира Косића, обадва иму бити с керстом подпсана, од Шпира Косића, исто од руке г(осподи)на Макарија Грушића,: како су обадва контенти овому унутрашњему углављенију и на керст и афирму иму бити подпсана о(д) два сједока, који ће бити мољени од реченога Шпира Косића, исто од г(осподи)на Макарија Грушића старјешине манастира Савине, и Боже намири час добри Кре+ст Шпира Косића сина Ђурова

Контракт овај не бивши подписан у своје вријеме, болести ради почившаго настојатеља и старјешине м(анас)тира саввина, О(ца). Макарија Грушића, данас от долу писаног, као насљедника његова потврђен одобрен и подписан јест – У м(онас)тиру Саввини 7 сеп(тембра). (1)845

Теофил Стефанович
игумен."

Тако смо дознали да је отац Макарије Грушић озбиљно боловао током 1839. године, када је начињен уговор са Шпиром Ђуровим Косићем, те није био способан потписати уговор, као и да је његов непосредни насљедник на положају игумана савинског био отац Теофил Стефановић који се у нашим историјама и чланцима не помиње.

Прије него би прешли на сликање прилика у оном значајном периоду за развитак Српске Православне Цркве у приморју, у вријеме зачињања снажних националних политичких покрета у овоме дјелу српске земље, ваља се још једном окренути на доба јаког насртаја уније на Србе и њихову цркву. У томе раздобљу, овај покрет ипак није дао очекивани, односно пројектовани резултат. Заслуга је то општенародна, свакако у највећем дјелу ослоњена на снагу и виталност српских традиционалних обичајних установа које млетачка управа није дотакла, јер није ни могла, а по свему судећи није ни имала намјеру, али и тврдог става далматинског владике Јосифа Рајачића и неких његових насљедника прије доласка на тај положај Стефана Кнежевића.

Вријеме епископа Рајачића обиљежило је дјело заснивања православне богословије у Шибенику као мјесту епископске резиденције. Због важности овога корака задржаћемо се на њему нешто детаљније и то сасвим онако како о овој школи обавјештава Српско – далматински магазин: "Школа клерикална, или православна семинарија у Епархији Далматинској завела се и отворила се лицем на светог Стефана 27. децембра, год.

1833 под бившим онда Епископом Далматинским, а садашњим Патријархом Србским, господином Јосифом Рајачићем, при срећној влади императора аустријанског Франца I. – Та свечаност догодила се у граду Шибенику, но како се доцније 1841 столица православнога епископа из Шибеника премјестила у Задар, тако су и ове школе из првога у друго мјесто премјештене исте године, јер Епископ је по праву директор ове духовне семинарије, наравно је дакле, да она за својим директором иде и пренаша се. Школа ова раздјељена је на пет класа, и свака мора се за једну годину свршити. У свакој класи има по један професор. Повторавање ни једне класе не трпи се. Сваки учебни предмет класифицира се на посе, дакле ако би један клирик из које му драго науке, или из моралног владања другу класу на великом испиту добио, тај мора из школе одпуштен бити. Класификације сваке године шаљу се министарству просвјете, као и наименовање професора зависи од истога министарства. Учебни предмети по класам раздјељени, јесу сљедећи: У првој класи: наука христијанска, славенска граматика, читање псалтира с граматичким толковањем, грчка граматика, земљописаније и аритметика. У другој класи: историја црковна, логика, риторика, антропологија, психологија, грчка и италијанска граматика. У трећој класи: догматика, историја црковна, риторика, метафизика, физика, хронологија, италијански језик. У четвртој класи: догматика, метафизика, физика, ерменевтика, толковање евангелија, катихетика, економија. У петој класи: богословија морална, богословија пастирска, право каноническо, омилитика, литургика, методика. Њемачки језик и црковно пјеније предава се клирицима такође редовно...”

У четвртој класи предавао је драговићки архимандрит, касније бококоторски владика Герасим Петрановић, брат чувеног српског културног и научног дјелатника др Божидара Петрановића.

У чланку којим се обиљежава јубилеј двадесетпетогодишњице од оснивања клерикалне српске школе у

Задру, штампаном 27. децембра 1858., “Двадесет – пет – годишња успомена постанка завединаја клерикалног православног у Далмацији”, даје се и оцјена укупних домета ове установе: “Да је ова клерикална школа на корист православним христијанима у Далмацији, не треба се много мучити доказивати. Сви готово данашњи млади свештеници далматински, и једнога и другога чина, питомци су ове клерикалне школе. Многи учитељи по Босни, по Херцеговини и у Црној Гори, њеки чиновници у Србији, професори, архимандрити, и сами данашњи митрополит црногорски у овој су семинарији своје васпитавање имали. – Закључујем с том скромном жељом, да ово заведеније и другу четврт полувијека дочека, да из њега за то вријеме много више знатнијих и важнијих људи изиђе, који ће своме народу на дику, а својој Цркви на корист и на славу служити. Да Бог да!”

Владика Јосиф Рајачић је углавном делао у два правца: градио је уређену епархијску средишњу власт, уређивао манастире и цркве за које се казује да су биле доста запуштене, нарочито по сиромашним дјеловима Далмације, а да је при том имао пуно послушање својег свештенства. Његово вријеме и вријеме његових наслеђеника, обиљежио је нови напад уније уз потпору грофа Вјенцеслава Лилиенберга, генералног намјесника у Далмацији. Али – отпор је био потпун! Овај напад уније није ништа слабији од онога који је у првој половини 18. вијека извео надбискуп Вићентије Змајевић спрам личности владике Стефана Љубибратића. Тако се епископ Рајачић прибројао ревносим браниоцима Цркве и вјере православне. Не би његово дјело било тако потпуно и заокружено да није иза њега дошао један низ епископа који су слиједили равну црту никејског “Вјерују.” Јосиф Рајачић је отишао из Задра 8. маја 1834. године. До доласка еп. Пантелејмона Живковића, управљао је као администратор Симеон Тркуља чија смо писма овдје поменули. Еп. Пантелејмон је премјештен у будимску епархију октобра 1835. године, и са његовим одласком

наступило је ново и опасно осмогодишње црквено безвлашће у Далмацији. У љето 1838. донијета је једна крупнија одлука о премјештају епископског средишта за Далмацију и Боку у Задар.

Послије заиста дугога времена, именован је за владику у љето 1843. године, Јеротеј Мутибарих из манастира Гргетег. Овај је владика произвео у чин архимандрита оца Стефана Кнежевића у манастиру Крка. Отац Јеротеј је био учени теолог и канонист. И он је, као и његови претходници, био непоколебљиви српски владика и бранилац Цркве. Владика Јеротеј је 1844. године походио Боку и Дубровник. Том приликом је становао у Савини. Он је први почео озбиљну санацију онога тешког стања безвлашћа у епископији. Заслужан је за оснивање епископске конзисторије у Задру. Такође, успјевао је да у далматинским селима враћа унијатске Србе у православље.

Сачуван је један табеларни преглед састава манастирског братства од 20 децембра 1844. године из којег је видљиво да је отац Макарије Грушић, архимандрит, рођен у Каstellновом 23. маја 1783, а у чин ступио 19. марта 1844., да је јеромонах Герасим Раповац рођен у селу Сасовићи претуре каstellновске 2. августа 1796, а у чин ступио 22. фебруара 1820., да је Данило Накићеновић јеромонах рођен у Кутима претуре каstellновске 22. октобра 1806, у чин ступивши 11. јула 1832., те да је Дионизије Грушић, јеромонах, рођен 18. новембра 1809., у чин ступивши 21. маја 1834. године. Савински старјешина отац Макарије Грушић упокојио се 30. марта 1845. године. Сахрањен је иза апсиде велике цркве а споменик му је подигао Герасим Раповац.

Обитељ савинска састојала се, дакле, у 1844. години, од само четворице калуђера. У тој години се, према карти прихода и расхода манастирских за период од 1. јануара до 31. децембра, на страни прихода налазило 488,50 фјорина. На страни расхода, 575,45.

У савинској архиви се чува једна изјава манастирског служитеља Пера Вучковића из Коријенића: "Слава Г(осподу): Богу у Нови на Савину на 5. Мађа сер(п)ски 1845. Ниже с керстом именовани Перо Јоков Вучковић родом ис Корјенића исповједа, пре(д) два сједока како сам послужи(о) годину једну и четири мјесеца момком, у манастир Савину и бих поштено плаћен и подмирен за моју службу од старјешине манастира Савине г(оспо)д(и)на Герасима Раповца и за увјереније стављам керс мојом ру(ком) пре(д) два сједока који ће бит молени од мојех уста. И ово писмо учиних ја Шпиро Аврамови(ћ) бивши мољен од Пера Јокова Вучковића за све како више изговара

Кре+ст Пера Јокова Вучковића

Андрија Ђедовић јесам сједок на крест

Томо Мусић јесам сједок на крест"

Извјесно вријеме, игуман савински био је отац Теофил Стефановић. Он је потписао једну карту прихода и расхода манастира Савине за 1845. годину. Веома је занимаљиво једно писмо манастирског братства у којем се од стране најстаријег члана власти у Херцег – Новоме обавјештавају да је игумани настојатељ манастира Савина отац Теофил Стефановић нестало.

Најстарији савински јеромонах, јавио је новској претури да се отац Теофил Стефановић, игуман, изненада, и без најаве, удаљио из манастира у јутарњим сатима 13. децембра 1847. Он износи и предпоставку да је отац Теофил пошао у манастир Дужи: "Преподобњејши отац Теофил Стефанович игумен и настојатељ манастира Савине, удаљио се од манастира дне 13/1 текуштег декембрија, на 7 сати ујутро, без да се до сада повратио. При његову поласку из манастира рекао је да ће се скоро до мало часова повратити, будући заповједио приуговљеније обједа. Братија манастирска извјестно не знају гдје је отишао реченни о(та)ц игумен,, ма један глас неизвјестни, чини вјеровати да је отишао у близу находехи се Турско царство, близу Требиња, гдје се налази

гречески манастир Дужје имановати. Ниже подписати налази дужност своју јавити тој ц(арско). к(раљевској): претури ово необично удаљеније од три дана реченога о(т)ца игум(е)на. И будући да исти у своме поласку, остави у своју келију кључе од различни ствари од затвора, осим од два кома, од једне скриње, од два пила од уља, дакле ниже подписати моли да свају гаранцију буде од ц(арско). к(раљевске): претуре печат на кома, скрињу, и пила до друге наредбе више власти, што он јавља средством всепречестњејшег Провикаријата од Котора. У манастиру Саввини 15/3 декем(бр)у (18)47. Јеромонах најстарији од љета: Почитајемој Ц(арско). К(раљевској): претури Каstellновској".

Крупни догађаји дотакали су цјелину Цркве у сљедећој 1848. години. Западне идеје о слободи и националности узеле су маха и на територији Аустрије. Срби су на мајском Сабору у Карловцима прогласили Војводину као засебну територију и митрополију за патријаршију. Бивши далматински и бокешки владика Јосиф Рајачић је изабран за патријарха. Беч је 15. децембра 1848. потврдио и Војводину и патријарха. Но, још озбиљније последице донијеће заједничко политичко дјеловање Срба и Хрвата у провинцији.

Изворна илирска идеја јест стварање јединственог књижевног језика који ће послужити као културна подлога окупљању свих земаља у којима Хрвати обитавају, са средиштем у Загребу. Истина је да се знаци буђења словенства у провинцији јављају послје 1835. године. Љ. Гај је своје Новине хорватске преобразио у "Илирске", а Петрановић одмах креће часопис "Љубитељ просвјештенија. Српско –далматински магазин, прву публикацију штампану српским језиком. Погледајте у перспективи наредних догађаја колика је политичка далековидост Петрановићева и његова сарадника Шпира Поповића, када дјелује у оквиру свога језика и културне традиције. Упориште илиризма бијаше зарана већ у Дубровнику. О питању сједињења Далмације са прековеле-

битским Хрватима обједињено, разговјетно, први казује Ј. Драшкових 1832. у својој Дисертацији илити разговору, дарованом господи поклицаром законским и будућим законотворцем краљевинах наших... (Карловци, 1832). Ово питање је истински актуелизовано револуционарним збивањима 1848. године. 17. марта 1848. избио је у Венецији устанак којим је свргнута аустријска власт, проглашена демократска Млетачка република, а министарство просвјете добио учени Шибенчанин Никола Томазо. Тада јесте испољено антихрватско расположење у Далмацији, а никако антиаустријско, или изразитије антимлетачко. Та је струја аустрофила свугдје била снажна. Тада се испољава танки слој грађанства Далмације које овдје назире прилику за сједињење свих аустријских Словена, а касније свих јужних Словена. Тада су наши најквалитетнији Срби помагали рушењу идеје о постојању Славо- далматина и тиме неутралисали запреке за сједињење Хрвата у Далмацији са онима одозго, из горњих земаља, ма су то чинили у нади окупљања свих јужних Словена. Године 1848. и српска влада је преко свог тајног агента Матије Бана помагала тај пројекат.

Бокешко – црногорски односи су били тешко оптерећени црногорским ускакањима и пљачком о којој отворено говори и Петар II Петровић у писмима аустријским властодршцима у Котору и руском конзулу у Дубровнику. Али, европски догађаји носили су и Боку и њене непосредне сусједи у велика искушења. У Венецији је изнова проглашена Млетачка република са Манином на челу, али су Бокелџи са радошћу примили ову вијест. Овдје је стајала многобројна политичка струја поборника обнове Млетачке републике. Међутим, и аустријска и црногорска. Дана 20. маја 1848. Његош је учинио један оштри, веома оштри ултиматум Боки који се односио и на Дубровник, па је у Прчању 13. јуна одржана скупштина Бокелџа обје конфесије која је одговорила владици, хрватском Сабору и учинила један интерни акт којим се бокешке општине обавезују на међусобну испомоћ. Сва

три документа су исписана ћирилицом. Ова претходна писма су садржала одбијајуће одговоре.

У 1848. години братство манастира Савина састојало се од осам особа: архимандрита Герасима Раповца администратора., Хрисантија Николајевића, администратора и надзиратеља которског, Данила Накићеновића, јеромонаха, Јована Лепетића из Мокрина, Василија Иванковића, куvara, Георгија Раповца, ђака, Николаја Ковачевића из Кумбора, ђака и Јована Анђелића из Требиња, служитеља.

Током 1849. године довршена је обнова манастирске цркве Светог Саве.

У то вријеме, бококоторски провикар био је отац Иринеј Поповић, архимандрит. Он је сједио у Котору. У то доба, дакле средином 19. вијека, у Савини је на дужности настојатеља и даље отац Герасим Раповац. Он је заступао манастир у уговору начињеном са насљедницима Јова Станишића из Топле: "Слава Г(оспо)д(и)ну Богу у Новом на: 6: мађа 1850: славено = Контрат од углаве дупли, међу странама

1., Г(осподи)н отац Ђерасим Раповац старјешина манастира Савине, дава манастирску земљу: на пола, да је раде и да трапе и лозу да садеи ино различито воће, браћи Станишићима Николају Ђуру Јованну, синови Јова Станишића житељи у Топлој и ову исту земљу држао је њихов родитељ Јово Станишић, још отрагу десет годишта;

2: Ова земља находи се више пута, код моста владинина, јест иста земља од разлога манастира Савине, која се иста земља зове Сјенокос, конфинају ову земљу са двије стране, више речена браћа Станишићи, а с треће стране пут комунски, а са четврте стране Љути поток, сви су конфини ови здрави и прави,

3: Находи се садак у овој земљи Сјенокосу од разлога што је манастир устрадао доба и послјије перво маслина старије и мнадије корјенах стотину и три №: 103:, а лоза више пута међе четири и с осталијем воћкама.: № 4: Сувише находи се виноград у сред баштине ове, то јес три

доца лозе, посађене у виноград № 3:, лозе слабе која много дурати не може, У овоме винограду наводи се који корјен смокава и који корјен јабука, и наводи се на веру баштине поред потока један гај дубовах, Друго не наводи се ничеса него земља ледина,

4: Допустио је Г(осподи)н старјешина манастира Савине браћи Станишићима те су оградили више пута у исту земљу једну кућицу с камењем клаком и пјеском, то јес стоји ограђена иста више речена кућица више пута – Сувише допуштава више реченим Станишићима да ограде једно гумно, с клаком и пјеском и с камењем, да начине на истој земљи, а код исте кућице да буде и речено гумно начињено, то јес служиће кућица и гумно за службу од обје стране, и ево је начињена кућица а и гумно што се има начинити, то јес на саме трошкове браће Станишића више пута именованијех,

5: Допуштава влас браћи Станишића Г(осподи)н старјешина манастира Савине, да могу на исту земљу на њихову вољу устрапити и ставити муке колико више узмогу, и лозом посадити и различитијем воћем и маслином, а то на саме трошкове браће Станишића.:

6: Облегавају се браћа Станишићи старјешини манастира Савине освашта што гоћ би се родило на исту земљу, праву половину давати манастиру Савини, о старијех и новијех милорамената, и од онијех што их Станишићи посаде на саме њихове трошкове, да даду праву половицу фрута, и од жита и од свашта, манастиру Савини

7: Облегавају се браћа Станишићи да би о(д) саме своје воље хотјели се дигнути с ове манастирске земље, да нему браћа Станишићи претендити за њихову грађу кућице, и грађу гумна, и сађење лоза воћакаили трапње или вријежње ничеса, то јес ни за што никакве плате од манастира Савине, то јес ни Станишићи ни Станишића насљедници ни у једно доба алити вријеме!

8: Облегава се исти старјешина манастира Савине ако бих он хтео дигнути о своје воље с ове више именоване земље, или други који узбуде иза њега старјешина иза

овогај у манастиру Савини браћу Станишиће или њихове наследнике: у које му драго доба, да иму браћи Станишићима платити сву кућицу и гумно што се стима, и сваку трапњу о(д) два дјела муке што се нађе у оно вријеме да буду устрапили и посадили браћа Станишићи на истој земљи на сами њихов трошак а толико да могу платити старјешина м(анастир)а С(ави)не и наследницима Станишића;

9: Ови контрат има бити у два, обадва иму бити једнака,: обадва иму бити подписана од рука браће Станишића, исто обадва иму бити подписана од руке Г(осподи)на отца Ђерасима Раповца старјешине манастира Савине, и на њихове фирме о(д) свијех иму се подписати на сваки од овије контрата по два сједока а по молби од обадвије стране, и на њихове фирме, један од овије контарата има остати у руке старјешине манастира Савине,а други у браће Станишића више именованије. Сочинитељ овије контрата јесам Петар Катић а по наредби од обадвије стране,: старјешине манастира Савине и браће Станишића, и Боже даруј час добри једној и другој страни

Николаје Станишић

Ђуро Станишић

Giovanni Stansich

Герасим Раповац настојатељ м(анасти)р(а): Савине

Петар Катић сочинитељ овогај и сједок на све четири фирме

Андрија Ђедовић јесам сједок на фирми

/на полеђини: /

Углава са синовима Ника Ђура Јова Станишића Јова с Топле за земљу на Топлој више Владичина моста 1850, Топла"

Средишња власт је 31. децембра 1851. укинула устав и завела апсолутизам. Конкордат је закључен 1855. године и дао је католицизму такав утицај да то нема примјера од 17. вијека. Свештеник и догма били су савезници са капларом и бајонетом у потпори монархијском

апсолутизму, казивали су аустријски либерали. Словенски патриоти су настојали да дјелују кроз културу, да сачувају језик. Основали су први правнички лист код јужних Словена "Правдоношћу" (1851., 1852), ма се брзо угасио. Из тога доба нисмо нашли податке у манастирској архивској грађи о каквим непосредним притисцима на манастир.

Дана 10. јануара 1854. архимандрит и провикар Иринеј Поповић је јавио настојатељу манастира Савина да је епископ одобрио жељу манастирског братства да клирика Венедикта Вујновића из Далмације обуче у малу схиму и да му да име Венијамин.

Још једно писмо говори о замонашењу Венијамина Вујновића. Савински игуман обавјештава о упокојењу оца Глиша Вујновића, брата Венијаминовог: "Всепречестејши архимандрит и провикар. На писмо и налог ваш милостивјејши под числом № 27. 10 јануара течног, на жељаније овог братства, како је његово високопреосвјаштенство наш Г(осподин). владика одобрио у чедло братства ове обитељи причислити клирика Вена Вујновића, и обући њега у малу схиму, но сада смрт његова брата Глиша попа, не зна се што ће сада он промислити, и тако ако би зажелио наново монашест(в)о, и ако би био позват за рукоположеније јавља се вама и вашој всепречестни да манастир није ове године у стању ни до Котора трошак учинити, него има једна рицевута от 100 фјорина у Г(осподина). Јока Руцовића, може ли се накужати ако буде треби, Савина 17. јануара 1854. Гераксим Раповац адм(инистратор)".

Отац Герасим Раповац јављао 1. фебруара 1854. градским властима да се у манастирској каси још увијек налази новац који је завјештао покојни Станко Миловић из Кртола: "Кесаро к(раљевској) претори от Ерцег Новог. Низу подписани администратор м(она)с(тира) Савине не пропуштава јавити тој к(есаро). к(раљевској). власти како јоште јест у каси манастирској сума новац от 24. фјорина приложена от почившег Станка Миловића из Кртолах,

које имаде исти манастир употребити у један комад близу манастира от стране от истока..."

Герасим Раповац обавјестио је бокешког провикара Иринеја Поповића да је постриженик манастира Савина примио монашки чин у саборној цркви на Светога Вознесенија Христова на Топлој на дан Светога Вознесенија Христова 1854. године. Овог савинског монаха рукоположио је далматински владика Стефан Кнежевић, а настојатељ савински је у Котор о томе догађају јавио 16. фебруара те године.

Савински привремени настојатељ Герасим Раповац упутио је 19. јула 1854. писмо Претури да манастир није примио један мали дар од покојнога Тома Попова Лазаревића из Главатичића у Грбљу.

Манастир је имао своје кметове и у Сушћепану, а свакако, земљу у Сушћепану, Дреновику и Под Зирине држао је и у 18. вијеку. Један од манастирских кметова био је у 1854. години и Никола (Руњевица) Руњевац. Овај Никола свакако је спадао у новије становништво Сушћепана.

Отац Герасим јављао је 25. октобра 1854. о доласку у манастир игумана Јеротеја Ковачевића.

Тешки живот и климатске прилике које су погађале наш свијет у приморју далматинском и бокешком нагнао је епископа Стефана Кнежевића да упути једно циркуларно писмо начињено у Врлици 8. маја 1855. које је у препису бококоторског провикара Иринеја Поповића достављено и у Савину 16. јуна и у којему се сходно препоруци далматинских власти поспјешује узгој мурава које представљају главни извор благостања крајина ломбардијске и млетачке.

Настојатељ савински отац Герасим завео је ово писмо у протокол епископских циркулара 25 јуна.

У манастирској архиви се чува документ који говори о једној планираној обнови манастира средином 19. вијека и прикупљању знатних средстава за овај посао: "Преподобњејшему игумену мон(астира) саввинског! Ње-

гово високопреосвјаштенство Г(оспо)д(ин) епископ уважавајући закључени протокол тога братства вашим писанијем спроведен, благоволио је под 21. маја т(е). г(одине). № = 5721, дозволити да узајмите код тамошњи православни христјана фј(орина). 600 на обновљеније тог манастира под условијами у протоколу изјављенима. Савјетије се при том преподобију вашему, да настоите речену сумму новаца без лихве на зајам узети, и ако би вам трребовали присуствије писатељево, када бисте имали позвати она лица од који ћете новце искати за моћи и ви боље приклонити на тај зајам без интереса, ви му јавите и барку пошљите он ће велесрдно доћи и вам спомоћи у том предмету, будући је и од препохваљеног Г(осподина). еп(ис)к(о)па препоручено о том његовом старанију. Котор 30. маја 1855.

Иринеј Попович
Архим(андрит) и провикар"

У манастир је 23. септембра 1855. године упућено писмо којим се налаже јеромонаху Венијамину Вујновићу, сабрату манастирском, да одмах пође у Котор на дужност пароха, јер се капелан которски преставио. Ово писмо извјесно није писао Иринеј Поповић јер је рукопис другачији и изразито нечитак. Осим тога, писмо није подписано.

А 25. септембра 1855. Иринеј Поповић је писао игуману савинском Јеротеју Ковачевићу да ради неодложних послова одмах пође владици у Задар а даље његове дужности обавља јеромонах Герасим Раповац.

Далматински и бококоторски владика јавио се једним писмом савинском игуману Јеротеју Ковачевићу, подсећајући на план парохијалне организације којим Пераст са Столивом чини једну српско – православну парохију коју је дужан обслуживати бањски јеромонах. "Преподобњејши игумен! По плану парохијалне организације Пераст са Столивом сачињава за себе парохију коју обслуживати има јеромонах из м(о)н(а)стира Бање но

будући да м(о)н(а)стир Бања по всевисочајшем сјешенију има у будуште називати се филајалом м(о)н(а)стира Саввине, којег ви јесте настојатељ зато налагајем ми преподобију вашем, да неодложно извјестите нас, соизвољавате ли на то, да подчињени вам јеромонах из м(о)н(а)-стира Бање обслужива новоуостоити се имајући парохију перастку са Столивом, која би остати имала патроонатом м(о)н(а)стрира Саввине. У Задру 30. септем(бра). 18

Стефан еп(ископ)

Преподобни игумен м(о)н(а)стира Саввине о(тац) Јеротеј Ковачевић".

У вријеме управљања игумана Јеротеја Ковачевића кренут је један градитељски подухват за који су, у оскудици манастира, средства обезбјеђивана путем позајмице код богатијих Новљана: Александра Павковића, Матеја Прлаиновића, Матеја Ђучића, Стефана Милашиновића и Глига Миловића. Дуг је учињен на двије године у децембру 1855. године.

Види се из ових докумената да је у половици 19. вијека манастир стајао у финансијској оскудици. У то вријеме је у савинско братство примљен и калуђер Венијамин Вујновић о којему знамо да је потекао из српских западних крајина. У половици вијека, провикар за Боку бијаше архимандрит Иринеј Руцовић из Маина од познате и заслужне за Српство маинске фамилије Руцовића, од које потекоше и маински Краповићи који су прије више од сто година завјетовани у Савини (фамилија Луке Краповића). Дакле, послѣје Савине, сједиште провикара вококторског бијаше у Котору.

У току 1856. године настојатељем манастира Савина постао је отац Теофил Петрановић. Будући да је манастир Бања код Рисна, као филијала савинска, остао без игумана који бијаше премјештен у Ластву (Светогоспојински манастир у Грбљу, Подластва), то је епископ Стефан одредио да се дужности настојника манастира Бање прихвати савински сабрат, отац Данило Накићеновић. Да видимо како гласи овај документ:

"Ваше преподобије! Премјештенијем адми(нистратора). м(о)н(а)стира Бање јером(онаха). Хрисантија Николајевића у м(о)н(а)стир Ластву у качеству настојатеља оног м(о)н(а)стира, и с њим јером(онаха). Максима Милетића, находимо опредјелити преподобје вашекао што настојећим именујемовас комиссаром нашим при предавању по инвентару вештидвижимими и недвижимими оног манастира од стране привременог адм(инистратора) јером(онаха). Никанора Синобада, новонаименованом настојатељу о(цу). Хрисантију. Инвентар у двогубом екземплару устројен бити има, од којих један нам спровести имате с извјестијем о исполњенију налагајемог. Да не би пак овим нашим расположенијем м(о)н(а)стир Бања остао сасвим без братства, находимо привремено премјестити тамо брата те С(вете): обитељи јером(онаха). Данила Накићеновића којему вручавамо администрацију истог м(о)н(а)стира али под управом о(т)ца Хрисантија до другог нашег расположенија. Не пропустите дакле преподобје ваше абије по полученију налога овог њега отпустити и упутити га тамо вручивше њему и приложени декрет наш. У Котору 26. Јунија (1)856.

Стефан Е(пископ).

Преподобном о(т)цу Теофилу Петрановићу администратору м(онастира). Саввине"

Током 1856. године још једном је од стране епископске власти потврђено да се манастир Бања у Рисну сматра филијалом или метохом Светоуспенског манастира Савина: "...декретом од 14. августа п(рошлого) л(ета). №= 12886/3578 м(о)н(а)стир Бања постати метохом или филијалним тог м(о)н(а)стира саввинског, није он пропустио усљед вишег повељенија у намјестническом декрету од 23. ноем(брија). п(рошлого). л(ета). №= 19162/5212. содржимог устројити инвентар свију движими и недвижимими добара реченог м(о)н(а)стира од којег шаље се један екземплар оригинални преподобију вашему, који сохранили имате у архиву тог вашег м(о)-

н(а)стира, упутствујући вас, да у будуште речени м(о)н(а)-стир Бања има се сматрати метох или филијал тог..."

Владика Стефан Кнежевић опоменуо је 10. новембра 1856. једним писмом администратора манастира Савина због половичне уплате средстава за претплату на новине *Opervatore Dalmato* за које је иначе годинама тражено да се наши манастири претплаћују. Изгледа да је манастир уплатио половину таксе за године 1854. и 1855. Уредноме плаћању претплате за ове новине полагала се у Задру, у епископији, велика пажња.

У манастиру Савина ипак је током 1856. године планирана монашка школа која је, судећи по сачуваноме распореду предавања издатоме у Задру 27. септембра те године, а потписаноме од владике Стефана Кнежевића, планирана веома озбиљно. Још у септембру стигло је писмо владике Стефана као и готов, уредно сложен распоред или ред наставних предмета у првој класи будуће школе: "Частњејши архимандрит нам љубезни! Од дана кад смо по милости Божијој и благоутробију његовог величества милостивјејшег нашег монарха прављеније богоспасајеме епархије ове примили, нијесмо пропустили особито наше вниманије на епархијалне наше м(о)н(а)-стире као једине столпове православија и забрала церковна обратити и особито попеченије о благостојанију истије као и о уздржању и умноженију у истима благодјејанија церковног носити и у цјелости сохранили ове задужбине и аманет наши праотаца. У худом совјету нашем нашли смо да постојеће клирикално заведеније благоутабитише даровано у виду имјаше изображеније само парохијалног с(ве)штенства, које изображеније искуством показало се да није сходно чину и животу монашеском, зато постарали смо се изнаћи начин којим би могао чин монашески своју цјел постигнути и оскудјевајушту дополнити да подпуно одговорити може светињи свог званија и особеном свом состојанију. За постигнути ово наше намјереније које се јединствено к благу м(о)н(а)стира наших и вообште цркве клони као и умно-

женију свештеног манастирожитеља, којих је број сад посве оскудан, и за дати им изображеније и воспитаније сходно чину и званију монашеском требаше мислити на средство к достижењу цјели најудобнија. Да постојеће клерикално заведеније није концу сходно излишно је доказивати кад се помисли на преловуто главно његово установљеније снабдјеније сирјеч народа способним душепопечитељима. Извјестно је, јербо је искуством многи стољетија доказано, да за имати добре калуђере, треба их од дјетињства настављати смиренумудрију подвигу монашеском навикавати и другим особенним дужностима монаху надлежајшима лежаштима, које кад би у другим заведенијама почерпавали, није се надати, во обште говорећи да би прави дух и наклоност светом и отличном чину овом показали. Из реченог јавствује да су м(о)н(а)стири најисходнија мјеста за воспитаније и изображеније калуђера. За доскочити овој потреби и за воспоставити монашеско чиноправљеније, нијесмо пропустили представљеније наше у смотренију том високом ц(есаро). к(раљевском). Министарству за просвјету и богочестије средством Ви(соког). ц(есаро). к(раљевског). намјестничества овог сатворити, које високо надлежатељство уваживши наше представљеније благоизволило је препочит(ајемим): декретом својим от 26. авгу(ста). Но. 9786/221. сообштенним нам препочитаје(мим): декретом намјестническим от 13. септ(ембра). р. № 16599/4398. одобрити сљедујуште предложеније наше: Да се заведу двије школе богословске од којих једна у м(о)н(а)стиру С(вето)архангелском Крки за настављеније јуносја трију м(о)н(а)стира далматински: Крке, Крупе и Драговића, а друга у С(вето)успенском м(о)н(а)стиру Саввини за настављеније јуности осам м(о)н(а)стира находећи се у окружју которском. Да се за сваку ову школу установи петољетно печеније у којима да се исти предмети, који су у клирикалном заведенију задарском опредјељени, предавати имају. Будући да ће број ученика мали бити, сљедује, да број учитеља да сваку школу ограничен буде,

који ће лако одговорити моћи својим дужностима. Учитељи ови биће бирани и опредјељени од еп(ис)копа између они јеромонака који за то буду најспособнији. Управа пак и надзираније повјерава се касајуштим се настојатељима двају реченог м(о)н(а)стира, у којима ће бити словуте школе. Примаће се у ове школе м(о)н(а)стирске сви они младићи који буду савершили четернасту годину возраста, и који буду са свидјетелствима доказати да су с добрим успјехом совершили три класе елементарне. За наученије и припитаније ученика и за награду учитељима прочи м(о)н(а)стири у дужности биће давати м(о)н(а)стирима који су опредјељени за словута заведенија, по мјери прихода, једну сумму новаца која нема превосходити фј(орина). 150, нити мање од 30. концем сваког полугодишњег теченија држаће се обични испит по правил(и)ма за клирикално заведеније прописанима под предсједатељством еп(ис)копа, или кога он мјесто себе опредјели.

Разумјева се да оним јуношма у чин монашески ступити желећим, који би жељу и вољу имали дарованија своја боље изобразити, за моћи у чину на веће степене тежити, остаје свободно походити овдашње клирикално заведеније, будући да је наше намјереније добре само калуђере воспитати. На основу дакле овог милостивог одобренија, и за м(о)н(а)стире наше спасоносног расположенија одма у дјејствије привести с почетком грјадуште школске године 185 6/7 преподавања започети – За учитеље пак словути школа именујемо: Јеромонаха Јустина Трескавицу и Лукијана Миљковића за м(о)н(а)стир Крку, а за м(о)н(а)стир Саввину јеромонаха Теофила Петрановића и Висариона Љубишу премда исти имају дотичну квоту од м(о)н(а)стира или парохија, ничим мање за изванредни труд ког у настављенију реченом полагати имају, находимо опредјелити као што опредјељујемо сваком награду од годишњи педесет фјоринти. И будући да два за обучавање опредјељени м(о)н(а)стира Крка и Саввина имаће изванредни трошак на препитанијеи обитавање

како учитеља тако и ученика, то нашли смо сљеђујушти разред учинити: м(о)н(а)стир Крупа даваће годишње фј(орина) 120. мјесечно дакле фј(орина) 10. м(о)н(а)стир Драговић годишње 96, а мјесечно фј(орина). 8. – м(о)н(а)стир Прасквица с филијалима годишње фј(орина). 120. мјесечно фј(орина). 10. Од сумме за м(о)н(а)стир Крку опредјељенне даваће се учитељима опредјељена награда од 50. фј(орина). сваког м(јесе)ца уредно а заоставша сумма у гј(орина). 116. состојећа обратиће се на м(о)н(а)стир за обезштетјеније препитанија и други трошкова на учитеље и ученике која се у рачун м(о)н(а)стирски ставити има. То исто и за м(о)н(а)стир Саввину, ког настојатељ издаваће мјесечно награду учитељима, а заоставшу сумму состојаће се у фј(орина). 140. обратиће на корист м(о)н(а)стира обешт(е)тјеније трошка стављајући у чете прихода и расхода.

Разумије се да трошак на одјејаније клирика пада на теготу њиова родитеља, као и учитеља на своју собственну. Учители и ученици држаће се строго у свему правила за клирикално заведеније прописани, као и приложеног часовника и реда у предавању предмета набљудавати се имајућег.

Примити се имајући у речене школе ученици имају нам предваритељно поднијети средством настојатеља монастирски као дотични управитеља и надзиратеља школски сва свидјетелства за примање у ово заведеније клирикално задарско прописана.

У пуној надежди да ће ова расположенија од неоцењајеме користи за м(о)н(а)стире наше бити и да ће сваки кому благо манастира на срдцу лежи драговољно и безропотно опредјељенни разрез као удова лепту на олтар просвјештенија и умноженија манастирског давати, налажемо настојатељима свију м(о)н(а)стира да точно сваког мје(сеца) опредјељену таксу м(о)н(а)стирима за школе одређенним издају и к принудитељним средствима повода не дају, које би Архипастирском нашем срдцу печално било. У Задру 27. септем(бра). 1856.

/подпишан/ Стефан
Преподобному настојатељу саввинскому!
управљенија ради
Котор 15. октом(бра). (1)856.

Иринеј Попович
Архим(андрит) и провикар"

За калуђерску школу у манастиру Савина начињен је распоред наставе који је одлично сачуван и који је 27. септембра 1856. потписао владика Стефан.

И поред снажне жеље владике Стефана изражене у његовом писму, упућеном у јесен 1856. године, манастирска калуђерска школа није заживјела све до конца године. О томе свједочи писмо настојатеља Теофила Петрановића од 16. децембра исте године бококоторском провикару Иринеју Поповићу у којем отац Теофил наводи сметње за започињање школе. Он помиње недостатак ученика који испуњавају прописане услове, као и недостатак услова и средстава. Исто тако, отац Теофил је навео да му од високе политичке власти никакво упутство није стизало.

У јесен 1858. године, отац Теофил Петрановић је владици Стефану поднио оставку на дужност администратора манастира Савина. То је писмо сачувано у манастирској архиви: "Ваше високопрепс(ве)штенство, милостивјејши Архипастиру! У погледну представљене ми пароксије и у погледу молостивјејшег обећања вашег високопреос(ве)штенства, за услуге до сад цркви и м(о)н(а)стиру учињене, ради јавне црквене награде, с најчувствителнијом благодарности и синовњим страхопочитањем, с овим подносим оставку вашем високопреос(ве)штенству на досадашњу управу Светоуспенским м(о)н(а)стира Саввине, оснивајући се у свему на неисцрпиму милост вашег високопреос(ве)штенства. У м(о)н(а)стиру Саввини 30 септемврија 1858. Нижајши раб вашег високопреос(ве)штенства Теофил Петрановић настојатељ"

Бококторски провикар обавјештен је средином новембра 1858. године о повратку оца Венијамина Вујновића у манастир Савину, након што је отац Висарион Љубиша од њега преузео парохију перашку и столивску.

У то вријеме, 19/31. јануара, одржана је у Новоме свечаност приликом отварања нове поморске школе у Србини до које су овдашњи Срби тешко дошли, залагањем и легатима троје мјештана. Новски начелник Александар Лесо Павковић је 1855. одлазио на највишу државну власт и молио да се одобри оснивање школе. Постигао је да се изради министарско допуштење за израду правилника. Наведенога дана, сви главари општине са начелником Стефаном Милашиновићем и претором, оду у Саборну цркву на Топлој гдје је служена литургија и парастос дароваоцима, послјије чега је парох топаљски Христифор Ломбардић одржао говор. Касније, свечаност је настављена у згради школе у Србини. Од манастирских калуђера, у школи је предавао отац Јеротеј Ђордан. До школе се дошло залагањем Јована Бошковића са Топле који је умро у Смирни 1831. а на темељу опоруче исписане 1826. којом је даривао топаљску цркву и манастир Савину; Ђура (Георгија) Ђуровића који умрије у Трсту 1838. и остави за школу двије куће у Трсту; Јевросиме Лакетић која умрије 1847. године и остави кућу и баштину. На тај начин, православни Новљани остварили су, у првом тренутку када су се јавили законски и политички услови, давнашња хтијења њихових старих који су живјели под Венецијом. С једне стране патриоти из Новога, с друге стране манастир, који бијаше мјесто окупљања и чувања традиције. Овај је манастир увијек био на гласу по своме уређеном монашком животу и правилу али и по богатству његове ризнице.

На овоме мјесту желим дати један уредни и јако детаљни инвентар манастирске имовине начињен 9. октобра 1858. године приликом примопредаје дужности манастирског настојатеља од оца Теофила Петрановића, који је поднио оставку, и оца Герасима Раповца, а у

присуству манастирског братства и провикара бококторског Иринеја Поповића. Из овога инвентара се види ц да су се у манастиру чувале честице моштију Св. Апостола Томе, Св. Димитрија Солунског, Св. Пантелејмона и Св. Великомученика Георгија. Овај инвентар заиста представља документ средишње важности за сликање манастирске имовине у 19. вијеку и може служити као путоказ код трагања за изгубљеним националним благом манастира Савина.

"Инвентариум движимих и недвижних всштеј обштежителнаго С(вја)таго Успенскога манастирја савинскога, устројен дне 9. октомврија љета 1858. в след всемилостивјејшег налога високопреосвјаштењејшаго г(о-спо)д(и)на еп(ис)к(о)па епархијална от 4. октомврија т(ога). љ(ета). ч(исло): 1472. при преданију администрације реченог манастирја от преподобнаго јеромонаха Теофила Петрановића настојатеља, преподобном јеромонаху Герасиму Раповцу, в присистви пречестњејшаго архимандрита и провикара еп(и)ск(опс)каго Иринеја Поповића, јакоже и в собраном присутстви братији помјанутаго манастирја и убо:

ЦЕРКОВ.

В неиже свја утвари слѣдовати имут. Звоник с часовником живуштим, и с трем звонам, от њих же два вјачшаја сут и једино мењше, и над церков малују једино средње звоно.

УТВАРИ ЦРКОВНИЈА.

Један велики путијер сребренопозлаћени са образима с дискосом с звјездицом и ожицом сребренопозлаћеном
Три средња путира среберна са относительнима покровцима
Један дискос сребренопозлаћени са образом
Благовјештенија

Једна хранитељница за свјатаја сребренопозлаћена
Једна хранитељница са стопом
Двије хранитељнице за свјатаја сребрне
Шест крестова сребренопозлаћени са стопом с бисером и
камичкима украшени
Осам крестова са сребром оковати са стопом
Осамнаест крестова с сребром оковани без стопе
Три креста сребром оковата за литију
Један сребром оковани стаклени крест
Један велики крест с сребром оковат са четири
Ев(ан)ггелиста за литију
Један велики сребренопозлаћени крест без стопе
Четири архимандритска креста са сребренопозлаћеним
ланцима
Један крест са стопом Бујановића
Два архимандритска креста без ланца
Шест сребром оковати панагија
Једна дикирија сребрена
Један трикирије сребрени
Пет свиленије појасова са сребреним паптама
Један свилени појас са паптама бисером окићеним
Један свилени појас са паптама от бијеле кости
Шест појасова са сребром окићени
Једна петохљебница са стопом и кубетом сребрном
Један сосуд сребрни за тимиајам
Два велика бљуда сребрена
Четири мала бљуда сребрна
Једна ручка сребрена дијаконска
Три чашице сребрене за воду
Двије теплоте сребрне
Једна ручица сребрна за водокропљеније
Дванаест свјештеника сребрених
Три кадионице сребрне
Двије рипиде сребренопозлаћене
Једна шљака архијерејска сребрна
Два штапа архимандритска при којим налази се сребра
нешто позлаћена

Једна шљака дрвена са паластуром и главом
 сребренопозлаћеном, која се налази сада код г(оспо)д(и)на
 еп)ис)к(о)па дијацезалног
 Три сребром оковате старинске корице са разним
 образима за Ева(н)ггелије
 Десет мали старински кандила сребрни
 Разније камичака с сребренопозлаћеним крестом
 разваљене Архијерејске митре
 Један модел или мала црквица сребрна стојећа као кивот
 на светој трапези
 Једно евангелије велико обучено у кадифу и сребром
 оковано
 Осам ев(ан)ггелија у кадифу обучени и от части у сребро
 Једно велико ева(н)ггелије просто
 Један полијелеј у цркви сребрни велики од двадесет
 четири свјеће
 Један полијелеј мали сребренопозлаћени више царски
 Двери
 Пет кандила велики свако од осам танки литара сребра
 Пет мањи сребрени кандила от пет литара свако
 Два кандила сребрна средња свако од литре три
 Пет кандила мали сребрни свако от пет литара и пол
 Пет мали кандила сребрни у малој цркви
 Једна чудесна икона М(а)т(е)ре Божије у малој цркви са
 окрузима дрвенопозлаћеним на којој се налазе сљедујући
 прилози:

ДРАГОЦЈЕНОСТИ ЗАВЈЕТА.

Шест мали разноковни сребром оковати икона између
 којих мала икона Матере Б(о)жије накићена около образа
 ситним бисером
 Једна Хр(ис)това унаоколо оковата с сребром
 Два креста архимандритска с колајном
 сребренопозлаћеном
 Један кордун крупног бисера фалша и на њему пендин
 златни

Једне крупне корале са медаљу златном Ивана Корнера
 Један ланац сребропозлаћен с медаљом
 сребропозлаћеном
 Двије струке ситног бисера на свакој златан крест
 Једна струка корала с запучком златном
 Једна струка корала црвена од аршина два и пол
 Једна струка корала црвена од пол аршина са двије мале
 брњице са једним камичком
 Три мала златна новца цара Константина
 Два мала златна кордуна од пол аршина са по три цекина
 сваки
 Један кордун златни и медаља у ком има три аршина
 Један кордун златни с медаљом златном у ком има четири
 аршина
 Један кордун златни од два аршина са златним срцем
 једним
 Један кордун златни са једним малим златним срцем од
 аршина
 Један кордун златни са запучом около три аршина
 Један кордун златни около два аршина са златним крестом
 Један кордун златни са запучом около четири аршина
 Једна крупна кола(ј)на од злата од аршина и пол, са једном
 великом медаљом и златним срц(е)м
 Један мали кордун сребропозлаћен са шест путаца
 сребропозлаћени
 Једна панађија са ланцем сребрним
 Седам перстни мали крестића сребрни
 Један крест накићен са сребропозлаћеним пуцама
 Једне мале моћи оковане мједију и сребром
 Четири цвјетића сребрна на игли
 Двије наручнице женске од сребра
 Једно срце сребрно
 Четири запичка женска сребрена поллаћена
 Једно дрвено срце сребром оковано
 Три медаљесребропозлаћене
 Једно прстно просто украшеније женско
 Један орден млетачки

Један кордун сребрн од два аршина са пет сребрни путаца
Једне папте сребрнопозлаћене
Једна медаља златна руска
Један крестић од дрвета оковат сребром позлаћеним
Два мала крестића од злата
Два крестића женска са камичкима четири цекина с
једним перстеном од корале
Два мала сребренопозлаћена пуца
Пет пара брњица бисером окићене
Један пар брњица са понтапетом
Двадесетосам пара различити брњица
Једна златна звјездица
Једна брњица без парице
Шест различити понтапета од којих су четири са здравим
каменовима
Једно мало срдце златно
Један печат златни са црвеном кораљом
Осам корнијаља везате у злата
Двадесет и четири разна златна прстена од различне
форме
Тринаест прстена накићени с топцима и с диомантииима
Двоје брњица златних
Један прстен с простим камењем
Два прстена златна с топазима
Једна иконица сребрна мершулина
Један прстенчић с топазом
Једне брњице златне на гроздиће
Један прстенчић с три диомантинића
Једне брњице златне
Један рубаљ сребрни
Четрнаест цекина ћесарови
Једна гинеја златна
Један ковчежић сребрен с разним моштима
Рука у истом Свете Јелене, перст С(ве)тог Ап(осто)ла
Томе, чест мошти С(ве)тог Пантелејмона и чест мошти
С(ве)тог Димитрија и С(ве)тог Георгија.
Једна чашица сребрна

Два велика свјешчника од туча у великој цркви
Два средња свијетњака од туча у малој цркви
Четири гвоздена свијетњака у великој и у малој цркви

ОДЈЕЈАНИЈА С(ВЕ)ШТЕНИЧЕСКА

Два орара дијаконска од кадифе црљене покривени са
многосребреним позлаћени плочица
Четири орара свилена
Четири стихара златоткана од којих су два црљена а два
зелена
Пет различити стихара свилени
Двије одежде златоткане
Једанаест одежда свилени са сребрним златотканим
цвјетићима
Девет различити свилени одежда
Пет епитрахиља са различним образима иглом извезени
Шест свилени одежда црни
Једанаест епитрахиља свилени с различитим златн:
цвјетићима извезени
Пет епитрахиља свилени са различитим цвјетовима
Седам епитрахиља црни
Један епитрахиљ црљени с различним цвјетовима
златним
Пет различити стихара
Десет бјели стихара при дну извезени
Три црна стихара
Два пара наруквица црних свилен:
Један појас црн сребром везен
Пет пара наруквица са образима иглом извезени
Четири пара наруквица са сребрнозлатним цвјетићима
Дванаест пара наруквица свилени
Пет различити свилени одежда у малој цркви
Два сакоса еп(и)ск(о)п(ск)а од којих један златоткани а
други свиленопрутасти
Два омофора бијела златоткана са китам златним од којих
један с образом с(ве)тог Јо(в)анна око главе с бисером

Једна мантија свилена пепељаста Архијерејска
Три прибедренице са извезеним образима
Два пара дарака с воздухом с изображенијам четири пара
дарака са воздухом различите боје
Шест покривала с(ве)те трапезе од свиле и постава
различите боје
Двије м(ан)тије с изображенијем
Једна велика икона што се носи у литији сребрна и двије
мале на стубовима сребрне
Два полијелеја стаклена
Два ормара црковна
Двије столице
Седам различити завјета
Четири антими́са
Четири нове завјесе од вуне дамашкане
Различни завјеса за налоњу чет(и)ри
Два тасса здјеле од туча
Налоња са цвјетови позлаћени једна
Три свјешчњика у малој цркви мала
Два ферала
Два велика барјака свилена
Два свилена барјака мала
Два свилена барјака
Једно ев(ан)гелије велико обучено у кожу
Четири служебника
Двије хиротоније Архијерејске
Два круга цијела минеја
Трећи круг без декемврија
Од четвртог круга сљедујуће јаннуар, февруар, март,
април, дв(и)је књиге јулија, сетември и ноември
Једна књига Кирил Јерусалимски
Три књиге Теофилакта
Четири библије
Три толковања чалтирја
Двије Бароније
Једна маргарита
Један саборник

Три житија с(ве)титеља печерских
Једна корчија
Два толковања недјелна
Три требника велика
Двије књиге бесједе Златоустове
Једно толковање надјejанија Ап(остол)ска Јо(в)анна
Златоустог
Једна књига Јефрем Сирин
Двије књиге Камен вјери
Два пролога дванаест мјесеца
Двије симфоније
Четири Пролога по три мјесеца
Једна књига разиск
Три књиге Григорија Нанзиазина
Шест разни поученија
Једна књига бесједе на посланија Ап(остол)ска једна и
кључ разумјенија
Једна Вечера душевнаитија С(ве)тих једна књига
Толкованије Чсалтирја кратка
Једна књига Бесједе Златоустове на битија
Двије Ј(о)ванна Богослова
Једна разне бесједе С(ве)тих
Један Полу(у)став велики
Један Алфавит собранија
Шест Октоиха по четири гласа
Једна књига Чин православне вјере
Једна и Благопотребна прошенија
Три Ап(осто)ла
Двије Ирмологије
Четири Чсалтирја два на велико коло и два на мало
Једна књига Театрон
Три пендикостара
Један типик
Један Нови завјет
Један вртоград душевни
Три молитвослова
Једна књига Ракића проповједи

Три и истиним христијаном
Пет књига древних Египтјан
Једна је царски пут креста Г(оспо)дња
Једна је Правда В(а)сељенскија цркве
Једна је Куртија
Једна је Римско исповједаније
Двије је Ј(о)ванна Адолфа
Једна је Илије Мињатијева
Један Законик руски
Тридесет књига Србуља различити црквени
Један Ап(осто)л гречески
Шесдесет разни књига послати на поклон манастиру од
покојнога Кирила Цвјетковића с његовим именом комада

ВОСКА У ЦЕРКВУ

Дублијера нових и нажижених једанаест
Тораца новије четрдесетишест
Воска у свијеће горње литара стотину
Свијећа ненажижатије од литре тридесет и двије
Прочије свијећа мањије и већије горњије и негоререније
(!) литара осамдесет

УТВАРИ

У манастиру находећи се и убо:
Четрнаест пошава од сребра
жлица ножа и виљушка, од којих двије виљушке
оскудјевају једна је пропала о Воскресенију а друга о
Госпођини дневи
Један пошадун велики жлица нож и виљушка од сребра
Једна велика жлица сребрна манестрача
Три шећернице сребрне
Осамнаест жлица малије сребреније од кафе
Једна сребрна средње величине когума од кафе
Једна средња сребрна гвантијера
Једна жлица сребрна за цјеђење средња

Пошада прости шест
Осам чаша на дијаманте
Дванаест чаша за ликвор
Четири боцуна проста
Шест чаша
Двадесетшест тавајуволa
Четири столице добре
Шест стари столица
Два стола
Три подглавца
Двије коверте нове зимње
Двије коверте љетње
Два ланцула од теле
Три јастука прозорна
Два пада средњи јастука
Три отирача
Седам завјеса
Три когуме од бакра
Једна велика жлица коситерна
Један фoрнименат фини пијата за двадесет четири особе
Осамнаест пјата орденари
Једна терина ординара
Два фина боцуна на дијамант
Два боцуна са позлатом
Једна солница сребрна
Осам подфлаша
Осамнаест подчаша различити
Једна уљаница
Четири огледала
Три канапа без јастука
Једна полтрона од коже
Три тавулина
Један велики стол
Шест ормара
Једна спрема стаклена
Два кревета орахова
Три кревета јелова

Четири душека вунена и један от перушина
Четири узглавке
Шест сламњача
Двије памучне шарене коверте
Један бијељац
Разни ведута велики и мали тридесетосам
Двије средње иконе сребром оковате
Двије просте иконе
Три кашуна јелова
Четири сандука оковата с гвожђе
Четири скриње јелове
Десет навлака
Три пушке
Једна сабља мало посреберњена
Једсан начак стари неки
Два земљана фина каина
Два ћилима мала
Пет разни гвантијера
Четири ћикаре од порцелана
Дванаест ћикара простије
Три фењера
Дв(и)је сјекире
Двије мотике
Двадесетчетири разна пјата коситерна
Четири сића од бакра
Један ћигун с два имбрика
Један котао ракински
Три велика котла
Осам мали котлића
Два лечена од бакра
Једна лешијера од рибе бакрена
Машкула девет
Три свјешчњика от отуна
Један мортар од бронзе
Троје комостара гвоздених
Двије лопате гвоздене
Пет разни треножника гвоздени

Двоје градела гвозденни
Два ражња гвоздена
Четири разне таве
Један мали млинац за кафе
Три кљуке
Двије ћускије
Два велика кантара
Двије боланце
Шест разни бадања
Четрнаест разни бачава
Три жаре земљане за уље од 6. до 7 барјела
Три мале каменице от пол барјела за уље
Јечма пол стара
Шенице пол стара
Кукуруза честири стара
Уља около пет барјела
Вина десет барјела
Половника четири барјела
Један покварени млин брашњени
Један уљани млин
У Граду кућа и бутига приложено од покојнога Ника
Мусића под Но: 70. 71. 72. 91. 95. 146. и 170
Једна кућетина у Топлој
Једна је на Сушћепан
Једна на Поде
У ове вишеречене три обитавају кметови манастриски

ЗЕМЉЕ МАНАСТИРСКЕ

1. Земља звана Петковина у саввини с дванаест канапа земље у којој се до 150 маслина корје: налази
2. Земља зовома Чардак у Саввини с кућом с једанаест канапа земље са неколико корјена маслина и дубова
3. Дубрава у Саввини с једним кампом земље
4. Беркановина у Саввини једна чест дубраве а друга лоза и маслина

5. Једна земља у Саввини су осам канапа земље ораће
6. Један комад на Мељину с три кампа земље оранице
7. Један комад у Мељини с два кампа земље с лозом
8. Један комад земље који служи за пашу
9. Саввина више Мељине три кампа јака земље с шест корјена маслина
10. Један комад земљеу Саввини с три кампа земље ораће и неораће
11. Земља Доли у Подима с два кампа оранице
12. Земља Кошарица у Подима с једним кампом и пол с неколико маслина и лоза
13. Земља Русман у Подима с два кампа и пол
14. Поплочје у Подима шест канапа оранице и лоза
15. Сјенокос Крај у Каменом от једног кампа земље оранице
16. Плоча Крај у каменом два кампа ораће земље
17. Крај у Камено два и по кампа оранице
18. Путишин долац и Радишин врт у Мокрине четири кампа оранице
19. Једна земља у Сушћепан с четири кампа и пол земље оранице
20. Земља Бакча на Сушћепан три кампа земље неколико маслина и мало оранице
21. Ливада на Сушћепан два кампа с лозом
22. Ливада дољња на Сушћепан један канап с лозама старима
23. Ливада на Сушћепан један канап
24. Земља Жежевац пол кампа с лозом
25. Жежевац и Меткова главица у Сушћепан шест канапа дубраве и мало оранице
26. Земља у Топлу два кампа и пол с маслином и лозом
27. Свети Никола у Топли девет канапа и пол с маслином лозом и ораницо(м)
28. Бајер у Топлу пол кампа с неколико лоза и маслина
29. Земља Бријест у Куте пет канапа и пол дубраве лозе и маслине
30. Земља једна находећа се у Куте пол кампа с лозом

31. Земља зовома Мали виноград у Куте ледине оранице и нешто лоза један канап
32. Земља Велики виноград у Куте канап и пол
33. Бабино кућиште у Куте све пасиште
34. По(д)зирине у Топлој три кампа дубраве и оранице с маслинама
35. Радово на Поде један канап с маслинам
36. Оскорушница на Поде три кампа с маслинама
37. Бритварево на Поде три кампа лозе и маслине и нешто оранице
38. Један комад земље у Мојдежу с неколико маслина
39. Један дочић земље оранице на Убле
40. Подкрајница Виноград с маслинама од прилога пок(ојнога): Н(иколе): Мусића"

Овај драгоцјени инвентар манастирске покретне и непокретне имовине показује да су готово све манастирске земље средином 19. вијека стајале у посједу Савине. Све, од Сушћепана (Дреновика), па до Кута. Веома је корисно упоредити овај инвентар и попис баштина манастира Савина, са оним који смо раније штампали у нашој историји манастира (2001). Очигледно је, дакле, да је губљење манастирских посједа по селима у Драчевици ствар каснијих времена и да су се добре земље, а неке су већ тада стајале запуштене, одржавале путем кметова и закупа које је манастир давао.

У архиви манастира чува се један попис братства који је начињен у јесен 1859. године. У њему се јављају нека нова лица: "Показујуштаја колико во обштежителном м(анастиру): Саввиње братији, дијаков и служителие находитсја, званије, мјесто рожденија, љето и ден рожденија купњу и приход совокупљенни од 1. јануарија до 1. октомврија 1859." Види се да поред администратора манастира оца Герасима Раповца, оца Данила Накићеновића, оца Венијамина Вујновића, куvara Јована Лепетића из Мокрина, у манастиру живе и ђаци: Лазар Томановић из Лепетана у которској општини и Јован Вујновић из

Куле Атлагића из Бенковца. Попис је учинио отац Герасим Раповац.

На положају савинског игумана нашао се послије настојатеља Герасима Раповца из Сасовића (1789 – 1864), отац Инокентије Павловић. Он је кренуо једну акцију на оправци манастирског дома (вјероватно конака). Отац Инокентије, имењак у монаштву значајног савинског игумана 18. вијека Инокентија Дабовића из Сасовића, обраћао се за дозволу и подршку епископу Стефану (Кнежевићу), и марта 1862., стигло је радосно одобрење далматинског владике: "Православни Консисториум далматински. Преподобњејши игум(е)н! В слѣд прошенија преподобија вашегот 17. февруарија т(о)га. љ(е)та. ч(и)сло). 5. да би вам дозвољено било поправити по чертежу дом м(а)н(ас)тирски. Консисториум с радости удјељајет исконоје дозвољеније с тјем обаче да всјачески настоите тјем м(а)н(ас)тир долгом не обременити.

В Задру 5. марта 1862.

Стефан еп(ископ)

Преподобњејшем игум(е)ну м(а)н(ас)тирја Саввини Инокентију Павловичу"

У то вријеме, већ је формирана православна консисторја далматинска на чијем је челу био архимандрит Герасим Петрановић, будући бококоторски и дубровачки владика. Отац Герасим је потписивао акта задарске епископије. У архиви манастира Савине чува се једно писмо којим се допушта продаја путем јавне дражбе земаља у Подима које је манастиру и пођанској цркви Светога Сергија и Вакха завјештао Георгије Павковић. Манастирско братство је своју молбу за продају непокретности у Подима упутило још 15. новембра 1861. године.

Игуман Инокентије Павловић наследио је велику обавезу обнове и одржања манастирског здања. О томе свједочи и једно писмо латиницом од 9. августа 1862. године, којим се игуман Инокентије обратио за помоћ

далматинском епископу: ‘...Na isti način kuće i butige manastirske u Kastelnovi prijete srušenjem tako, da ako se skoro ne obnove, izgubiće Savina svaku pomoć, o kojoj je dotad podpomogao se i živio. Inače izgubivši ovu pomoć skoro bi u krajnje ubožestvo došao, niti će obstati moći. Da bi se dakle manastir Savvina obezbjediti mogao, pokorni nizupodpisani drugog načina naći nije mogao, nego prinudjen bi 4. komada zemlje na Meljinah prodati za trošak već učinjeni, i kog još učiniti se ima’.

Отац Инокентије је, одговарајући, уговор о продаји земље у Мељинама упутио своје владици на увид са молбом да га овај врати манастиру. Посебно је важно да се у овоме писму игуман савински обраћа на манастирске куће у граду Новоме које су свакако биле старе, и за које ми знамо да су, увелике, припадале покојноме Симу Мулутинуову Томашевићу – Магазиновићу, а овај се велики ктитор упокојио још у половници 18. вијека. Нешто је, свакако, придошло и касније, нарочито дар покојног Пођанина капетана Николаја Мусића.

У Савини се чува и писмо оца Герасима Петрановића од 20. августа 1862., који је опоменуо игумана на куповину књиге ‘Кратко упутство за српске народне учитеље’.

Савински представници учествовали су на збору српско – православног обшества топаљског и донијели један протокол који је упућен владици Стефану: "Првенствујући Високопреосвјаштењејши и Високодостојњејши господин Стефан Божијеју милостију православно наш епископ, у собранију данашњем на Топлу, то јест међу господом таторима Саборне цркве, представници православнога обшества топаљског с једне стране а пречестњејши господин Инокентије архимандрит манастира Саввине и заступници исте свете обитељи с друге, дихајући међу странама најчисти дух христијанске љубави и благочестија, као и взајмног подпомагања у корист и чест православија, согласише и утврдише како сљедује.

1. Православно обшество топаљско у дичној поправки што сада чини својој Саборној Вознесенској цркви

жели од сада у напријед удаљити гробље парохијално из околo цркве, што се до сада обичавало, и то колико ради украшенија спољашњег од исте, толико за обезбечалити народу присуствованије светој Божјој цркви, који много пута за дуго вријеме удаљује се од исте, због тога што ни једна душа не може остати равнодушна на погледу оне раке што му покрива благе родитеље, љубљена чада, миле сроднике, и искрене пријатеље и благодјетеле, и у возмућењу тому не могући не могући (!) присуствовати светој цркви са оним благоговјенијем како треба, удаљује се и за много времена, из овијех христијанскијех призвања тражи удаљити гробље на пристојно мјесто.

2. Имајући манастир Саввина једну своју земљу и давно погорјелу и порушену цркву светога Николаја на Топлу код такозваног Владичина моста, коју цркву из разних економических оскудности није могао до сада президати, покрити, и светој служби повратити као што је свагда обшта жеља била за уздржати она памјато достојна воспомињанија, која то здање древнога заслужитељнаго архипастира који је сазидао, представља: зато вишепоменути представници манастира Саввине, благословенијем и дозвољенијем Његова Високопреосвјаштенства више хваљенога господина Стефана диоцезалног нашег архијереја, из христјанске признатељности за приверженост свагда указану, а на чест и ползу православија, даривају благочестивоме обштеству топаљскоме прилично количество поврхности земље за гробље и вишепоменути разорену цркву: то јест међу границе, сјеверо – јужно, од цркве управо на цар(с)ки пут: а источно – западно, од краја олтара црковног управо на четврти долац изпод цркве закључујући и њу исту у овој поврхности која износи у све 420. четвороуголних клафтера са свијем како се данас наоди, и то без икакве плате или друге награде за свагда, под самим условијем да земља та буде служити искључиво за

гробље парохијално, а црква за капелу гробља. Зато обштество обвезује се о свом трашку исту цркву за себе президати или до потребе на друго мјесто у поменутих границама пренијети, и Божјој служби повратити и во вијеки о свом трошку издржавати, као и на своју корист, у подпуну самовластју управу, без да манастир или његови представници могу икада у томе ни најмање мјешати се или пресуђивати.

3. Представници православног обштества топаљског за себе и потомство примају благодарно, даровану поврхност земље и порушену цркву, и обвезују се вишепоменутих условима, са додатком да ће они у своје вријеме по могућству, са зидом ограничити ову поврхност за гробље и цркву, и с тијем од друге манастирске земље одвојити, слъедоватељно сва друга поврхност земље и вода што се наоди изван поменутих граница остаје у непријед влаштитост манастира Саввине као и до сада.
4. Признава се по непореченоме уговору да од данас у непријед православно обштество топаљско улази у незабрањено посједничество горепоменуће земље и развалине црквоне са свијем материјалом што се на истој наоди, и може од исте и истога располагати, градити, разваљивати, обдјелјавати, равнити, копати и по својој вољи управљати као са сваком другом сообственом (!) ствари, будући да силом овога акта таква му припада. А манастирски представници одступајући за себе и потомство од свакога будућега права, или очекивања од те земље или цркве, садашње или будуће, држе себи за награду, оно христијанско задовољство, да виде на ономе мјесту цркву светога Николаја подигнуту, и Божјој служби повраћену на ползу православија, за коју се ово уговорило.
5. Будући да до сада сва ова земља цјелоку(п)но плаћа царски порез, за то остаје саглашено да ће обштество топаљско подпомагати манастир у овоме порезу соразмјерно према количеству дарованому докле се

овај даровани комад пренесе у царскоме записнику на име обшества а пошто буде пренешен у записнику на његово име, и оно буде плаћати за себе, а манастиру облагшано на његовому оставшему комаду, онда престануће свако подпомаганије.

Закључава се са обвезанијем једна страна према другој да ће држати непоречно овди уговорено пред господином владичествујуштим епископом који уговори биће написани у два једнака оригинала обојема странама подписана с приложенијем сообствених печата, заједно са првенствујућим господином и дозвољајућим господином епископом тако да свака страна имаће свој оригинар.

Дано и уговорено данас на Топлу 8 гса Јунија 1863. га с. с.

Христифор Лумбардић

прот. пар.(о)х

Стефан Милашиновић

Марко Ротковић

Ђуро Станишић

Јо(в)анн Георгијев Јакшић

Инокентии Павлович архим

Гераксим Раповац

Мато Мрша прокуратор"

Из овога уговора између топаљске црквене општине и манастира Савина, сазнајемо како је и када посјед цркве Светога Оца Николаја коју је овдје подигао покојни мнгозаслужни владика Саватије Љубибратић, прешао у руке Саборне Световознесенске цркве на Топлој.

Владика Стефан писао је игуману и 18. новембра 1863. године, а опет у вези располагања манастирском земљама. Сва ова писма заиста свједоче да се манастир у другој половини 19. вијека нашао у неком незавидном положају.

Током 1864. године дошао је за патријарха Самуил Маширевић који ће стати на мјесто мнгозаслужног Јосифа Рајачића. У цјелини Цркве издавајају се двије струје: конзервативна, састављена од присталица тради-

ционалног управљања епархијама од епископа, по њиховом нахођењу, и једна либерална која је тражила сужавање власти свештенству и стављање под надзор његовог дјеловања. Долазило је до бескрајних расправа. У то вријеме, јавиће се Светозар Милетић и спорови између клира и народа, и тек 1875. године, биће постављено саборско устројство по којем постоји народно – црквени Сабор за митрополију, свака епархија има свој духовни и један лаички сенат, свака епархија скупштину и разне одборе. Свештенике су бирале црквене општине. У том ће раздобљу кренути и акција бокешког посланика Стефана Митрова Љубише.

У вријеме када је у Савини сједио архимандрит Инокентије Павловић, топаљски парох бијаше Христофор Ломбардић, онај свештеник који ће учествовати у снажној политичкој акцији посланика Стефана Љубише и његове групе за успостављање бококоторске епископије. Из неких сачуваних писама оца Христофора, веома је видљиво да је то био изразито писмени свештеник о којем би се могло докучити и да је носио неки знатнији степен ширег образовања и особне културе. "Пречестњејшој православној). конзисторији у Задар. Будући да је овдашњи православној). народ пун радости и задовољства што је Намјестништво далматинско благоизволило устојити и дати помоћ у свакој скоро парохији за школе колико су радостни и задовољни они парохијани код којих је већ поменута школа опредјељена, толико су парохијани м(ана)стира Саввине незадовољни. С овим средством низуписаног умољавају и вруће желе, да би благоизволило високославно Намјестничество и њима дати једну помоћ от 150 фл(орина). на годину. Но будући да речени парохијани у тјесном стању находе се не могу никакву помоћ за школу дати као други парохијани. Зато покорни писатељ овај обвезује се да ће м(ана)стир саввински дати једно пристојно мјесто за школу с потребним снабдјевено. У овој парохији има окол 20. мушке дјеце која би могла школу походити, а такођер и женске 10 – 12. При овој

парохији причиславам и Мељине њека част парохије пођанске који су много удаљени от свију до сад заведени школа као и парохија саввинска. Покорни писатељ находи за нуждно да би се школа у м(ана)стиру као у средини речене парохије започела, зато што су удаљени от свију до сада започети школа, и зато што због сиротиње не би у стању били на другом мјесту своју своју дјецу шиљати. У прочем остајем у надежди да ће пречестњејша Конзисторија вруће Намјестничеству препоручити за изложену школу. Називајући се пречестњејшој Конзисторији у м(анастиру). Савв(ини). 18. фев(руара). покор(ни). слуга 1865.

/на полеђини:/ Пречестњејшој православној Конзисторији у Задар, Прошеније архимандрита саввинског от 18. фев(руара). 1865. бр. 9 с којим проси да би по жељи народа школа у м(анастиру). саввинском започела, и да би Намјестничество далматинско једног учитеља плаћало".

У манастирској архиви чува се једна наредба бококторског провикара архимандрита Иринеја Поповића од 31. марта 1865. савинском настојатељу оцу Инокентију да пружи изјашњење у поводу легата покојне Марије жене Ива Милошева Зеца из Грбља, завјештаног паштровском манастиру Градиште (пет цекина за четрдесет и осам литургија). Отац Инокентије премјештен је из будванске парохије а отац Лазар Давидовић на ову постављен.

Манастир је 1865. обавјестио владику да је братство одлучило да се у монашки чин прими Марко Бан из Грбља. Ово је одлука о пријему у монаштво будућег црногорског митрополита Митрофана: "Ваше високопреос(вештенство) милостиви Архипаст(ир)! У сојузу прото(ко)ла засједанија братства м(ана)стира Саввине с ког от 26 априла закључило се да дијака Марка Бана из Грбља по његовој жељи прими у братство м(ана)стира овог. За којег умољава се ваше високопреосвјаштенство да благоизволите допустити реченог Бана обући в ризи малија схими, а потом во дијакона произвести благо-

изволите. У прочем цјелујући с(вјатују). десницу, назвати се жели вашег високопреосвјаштенства покорњејши слуга. У м(анастиру). Сав(ини) 27. апр(ил). 1865.
/на полеђини:/ Пречестњејшему господину Иннокенти Павловићу. достојному архим(андриту). м(анасти)ра Саввине у Саввини"

Током априла 1865. године, упућено је из Савине писмо Конзисторији у Задар у вези уговора о продаји земаља покојнога Ђура Павковића из Пода, које је Ђуро оставио савинској цркви Св. Саве и цркви Свети Сергеј и Вах у Подима: "Пречестњејшој православно(ој) конзисторији у Задар! Из руку предани акти Пречест(њејшој). Конзисторији 17 марта контрате проданих земаља остављени савинској и пођанској цркви от пок(ојног). Ђура Павковића, с молбом да висок(ом). Намјестничеству одобрења ради спроведени буду. Знам да и данас тамо почивају. Сада се три године испуњају да су купци оне земље на јавној дражби узели новац положили, а земљу да не уживају вичу на то, и зато да неће више знати за куповицу земаља. Ово би једној и другој цркви от велике штете било. Због тога умољава се вруће Пречестњејша Конзисторија да би благоизволила позвати речене контракте, и покорном писатељу послати доброту имала".

Током 1865. године савински парох био је отац Јоаникије Аврамовић из свештеничке фамилије Аврамовића из Требесина. Он је у љето претходне године затражио намјештење у Трсту и задарска Конзисторија је одговорила одбијањем његова захтјева са образложењем да савински калуђери не могу преузети савинску парохију коју су традиционално држали.

Такође, у јесен ове године, стигла је још једна крупнија промјена у Боки, па је на мјесто преминулог провикара бококторског, прасквичког архимандрита Иринеја Поповића, владика Стефан предложио професора задарског семинарија, оца Атанасија Чурлића. О томе је сачувано окружно писмо од 2. септембра 1865. године.

Јеромонах Јоаникије Аврамовић, администратор савинске парохије и сабрат савински тражио је 16. августа 1864. да му се додјели мјесто у Трсту. У манастиру се чува писмо којим епископске власти пружају одбијајући одговор.

Током јесени 1865. године, дошло је у бококторском протопрезвитеријату до неких крупнијих промјена. Упокојио се игуман манастира Режевићи архимандрит Димитрије (Перазих), а одлучено је да га замјени јеромонах Василије (Перазих), међутим, такође, наложено је савинском архимандриту Инокентију (Павловићу) да неодложно пође у Режевиће ради процедуре примопредаје дужности.

Господин архимандрит Атанасије Чурлић, нови бококторски провикар, писао је 12. децембра 1865. године савинском игуману Инокентију о дугу манастира Прасквице према савинском сабрату, јеромонаху Венијамину Вујновићу, и одговору прасквичког игумана који не може одмах дуг подмирити “због рђаве године и великог дуга, којим је исти манастир због иконостаса задужен, и зато моли, да поменути јеромонах Вујнович причека, докле буде манастир у бољем стању.” Вјероватно је овај дуг датирао из времена када је отац Венијамин боравио и служио у будванском крају.

Концем године стигло је у Савину, на руке архимандрита Инокентија, једно писмо которске црквене општине која се припремала да на свечан начин обиљежи наступајуће празнике Рождества Христовог и Богојављања у своме граду. Писмо је упућено 19. децембра, а говори и о обавези манастира потврђеној и од владике Стефана и од провикара Атанасија да пошаље једнога својега ђаконика који би увеличао свечаност уз обавезу подмиривања путнога трошка.

Питање савинског пароха и туторства савинске парохије остајало је нерјешено и отац Атанасије Чурлић, бококторски провикар, скренуо је пажњу архимандриту савинском оцу Инокентију писмом од 29. децембра 1865.,

на неопходност удовољавања захтјева житеља савинских да се именују тутори савинске парохијалне цркве Светога Саве и да им се о томе издају декрети. Отац Атанасије подсећа у своме писму на стање ове парохије у вријеме покојног Герасима Раповца.

У архиви манастира Савина чува се једно писмо игумана манастира Подластва Гидеона Јуришића, касније сабрата савинског, од 10. јануара 1866., који извјештава оца Инокентија Павловића о разлозима због којих његов инвентар манастира касни. Помиње привикавање на другачију климу и кашњење оца Мелхиседека.

Такође, православни викаријат бококторски наредио је 23. фебруара 1866. премјештење оца јеромонаха Венијамина Вујновића у Режевиће за учитеља тамошње школе.

На тражење бококторског провикара оца Атанасија, савински настојатељ Инокентије доставио је 22. маја 1866. један извјештај о приходима који слика материјално стање манастира у то вријеме: "№ 22 Пречест(њејши). Г(оспо)д(ин). архим(андрит). и Провикари! Услед препоч(итајемог). писанија пречестности ваше от 18 маја ч(исло). 761 чест имам поднијети колико овај м(анастир). Саввина чистог прихода има. Овај м(ана)стир управо чистог прихода нема. Получава се от афигуала али нестално около 400. ф(оринти). Из каштеле от лемозине такођер неизвјестно около 200 ф(оринти). Кад роди уље и вино које се дјетко случава добије се около 300 ф(оринти). Сума ф(оринти). 400. От овог плаћа се данка ф(оринти). 300. На кухињу троши се ф(оринти). 400. На различје у м(ана)стиру и купање лоза у најнижем степену потроши се ф(оринти). 200. Сума ф(оринти). 900. Не само што м(ана)стир чистог прихода нема но нема откуда ни мзду братији издавати као момка плаћати. Оволико чест имам пречестности вашеј поднијети. У м(анастиру). Саввини 22 маја 1866.

/на полеђини:/ ч(исло). 761, Правосл(авни). Провик(ари-јат). Еп(ископски). Честњејшем архимандриту манастира Саввине Ex. offo. a Castelnovo S(onvento). Savvina"

Разговори о оставштини покојнога капетана Николе Мусића трајали су до половине јуна 1866. године, када провикаријат пише о прихватљивости предлога да се на кандила савинска уреже име тестатора чији је легат упоредив са великим легатима из половине 18. вијека. Ово писмо начинио је отац Атанасије Чурлић 15. јуна 1866. године. У првоме капитулу се каже: "Видећи из опорукe покојног Мусића, да је манастиру изрично наређено, да мора набавити 4. сребрена кандила исте величине, као што су она от породице Бјелића манастирској цркви приложена и знајући да је само једно кандило до сада набављено, видећи да манастир има два собствена кандила от исте величине, на којима не стоји ничије име, осим манастирског, и да по увјерењу вашем не може ником противно бити да се на иста стави име покојног благодјетелја, тако исто видећи, да манастир има старог сребра, из ког по предложенију братства може се и четврто кандило равне величине сковати, ставивши име реченог благодјетелја, чим би се воља његова подпуно испунила, пречестњејша конзисторија одобрава закљученије братства манастира тог от 14. апри(ила). т(ога). љ(ета). по ком да се на два кандила може ставити име покојног Николе Мусића, као и ново от старог сребра сковати..."

Истoга дана у Савину је упућено писмо оца Атанасија Чурлића којим се савинскоме архимандриту налаже да јерођакoна Митрофана Бана упути у Задар ради рукоположења.

Од значајнијих наредби бококторског провикара у савинској архиви чува се и оно из 30. августа 1866. године, којим се налаже премјештење савинског архимандрита у манастир Прасквицу: "...по жељи његовој коначно премјести из манастира Саввине у манастир Прасквицу, администрација пак манастира Саввине да се преподобију вашем по инвентару вручи у присуству

дољеподписаног, и капетана Божа Матковића, као и капетана Мате Мрше, или Г(оспо)д(ина) подестата, или Васа Видаковића, на који конач спроводи се преподобију вашем прикљученни овдје декрет, администрација пак манастира Подластве повјерава се јеромонаху Мелхиседеку Давидовићу, коме ви имате у присуству архимандрита прасквичког Павловића предати по инвентару исти манастир."

На тај начин сазнајемо да је игуман манастира Подластва у Грбљу постао савински администратор. Био је то један калуђер од грбљског рода Вукшића. Међутим, врло скоро, концем године, на мјесту игумана савинског јавља се отац Јеротеј Ђордан.

У једноме писму провикара бококторског јавља се о рукоположењу јерођакон Митрофана Бана из Грбља, каснијег митрополита црногорског: "Ч(исло). 1439. Правосл(авни). Провик(аријат). Еп(ископски). Преподобјејши игумен! Услед препочитајемога конзисторијалног писанија от 24. окт(обра). т(ога). љ(ета). ч(исло). 2138/339 увједомљава провикаријат преподобје ваше, да је дне 21. окт(обра). т(ога). љ(ета). јерођакон тамошњег манастира Митрофан Бан от његовог преосвјаштенства Г(оспо)дина епископа Стефана, во презвитера правилно произведен био. Ово се саобштава преподобију вашем с тим додатком, да поменутог јеромонаха у свјаштенодјејствију добро обучити и учасником благодјејанија манастирски учинити имате. У Котору 2. новембра 1866.

А(танасије). Чурлич
Архим(андрит). и провик(ар). почест(ни).
чл(ен). конзи(сторије)".

Први ћирилични документ у манастирској архиви којим се помиње нови савински игуман, Гидеон Јуришић, јесте писмо општинског управитељства херцеговског поводом штете на манастирској земљи коју је чинио Мијат Шкулић (Скулић). Писмо је потписао начелник општине Војновић (Ђорђе) , начињено је 11. децембра 1866. године.

Православни викар за Боку Атанасије Чурлић, обавјестио је 29. априла 1867. савинског игумана о одлуци да се за администратора грбаљског манастира Подластва постави млади јеромонах Митрофан Бан.

У стара времена у српским манастирима је владао потпуни ред и веома строге нормe понашања. О томе говори и писмо савинског игумана општинским властима у Новоме од 2/14. маја 1867. године, којим се пријављује крађа једне једине сребрне ожице и тражи довршавање истраге. Изражава се сумња у манастирског куvara Јакова.

Отац Атанасије, јавио је 29. маја 1867., како се допушта крштење Турчина Алије Кочановића из Босне у православној вјери уз захтијев да се у разговору са игуманом манастира Савина испитају његове намјере.

Истогa дана бококоторски провикар отац Атанасије допустио је планирану доградњу манастирског потпорног зида од порте са јужне стране, према обали.

Манастир је 17/29. јуна 1867. изразио спремност да сва расположива средства уложи у санације кућа у Новоме, изражавајући бојазан да ће средства бити довољна. Исто тако, и спремност да учини позајмицу.

Бокешки провикар је одговорио повољно, да је извјесно да манастир може изнијети трошкове оправке кућа у Кастел – Новоме, уз упозорење да се и од цивилних власти мора тражити сагласност будући да се дотичне куће налазе у тврђавском кругу. Такође, овим писмом, упућеним у Савину 21. августа 1867. године, изражава се нада да би радови могли бити завршени до зиме.

У архиви се чува и једно писмо које се односи на конкретне радње у манастиру током јесени 1687. године, а које говори о оправци кровова обје манастирске цркве: "Ч(исло). 1104 Правосл(авни): Провик(аријат): Еп(ископски): Преподобњејши игумен! По смислу препочитајемог конзисторијалног писанија од 4. септ(ембра). т(ога). љ(ета). б(рој). 1660/168, провикаријат увједомљава преподобје ваше да је високо Намјестничество, на прошеније ваше, подкрјепљено од духовне власти, за помоћ из

државне касе, како би могли поправити кров дјеју црква манастирски, под 29. авг(уста). т(ога). љ(ета). б(рој). 110018/2883 јавило пречестњејшој конзисторији, да је на речену цјел одређена манастиру Саввини из државне касе помоћ од 500. ф(јорина). у да је Уреду намета у К(астел)новом наложено речену сумму издати ц(арско). к(раљевској). К(астел).новској претури, која ће преподобију вашем сврху правилно устројене квитте исте новце предати.

О овом извјештава се преподобије ваше с додатком, да новац мора бити употребљен на речену цјел, и да се у своје вријеме рачун о потрошку поднести има предпохваљеној Конзисторији. У Котору 18. септ(ембар). 1867.

А(танасије). Чурлич

Архим(андрит) и провик(ар) почест(ни). чл(ен). конзис(торије).

/на полеђини:/ За поклон царски 500. фл(орина)., Примљено 22 септ(ембра). 1867., Б(рој). 1104. 1105., Правосл(авни). провик(аријат). Еп(ископски). Преподобњејшем игумену манастира Саввине, а Castelnuevo s(loster) Savvina"

Дана 4. октобра 1867. стигло је у Савину писмо оца Атанасија из Котора којим он обавјештава о намјери Саве Матовића из Бјелских Крушевица да се посвети монашком чину, а у којем, поред осталих захтијева, отац Атанасије налаже братству: "...својски постарате се о воспитанију реченог младића, примите га у свој манастир, и одредите му за учитеља јеромонаха Венијамина Вујновића, који ће му преподавати оне исте науке и оним редом, као што је јеромонаху Бану, предавао..."

У Савину је 16. октобра исте године отац Герасим Петрановић, у одсуству епископа Стефана, упутио једно писмо којим обавјештава да су највише власти допустиле сакупљање прилога у Аустрији за градњу српске завјетне цркве у Бечу "за успомену безчовјечно убијенога вјечне успомене цара мексиканског доброга Максимилијана, који је исту цркву помоћу обштих прилога основао."

Положај Српске Православне Цркве у приморју нешто се побољшао после указа Фрања Јосифа од 4. марта 1849. године којим је била проглашена слобода вјероисповјести. Током 1853., Аустрија је још поправила положај српске цркве гледајући да на тај начин увећава свој утицај у околним српским земљама под турском влашћу и у Црној Гори. Овај тренд измјене статуса Српске Православне Цркве у провинцији задржан је у нивоу темељних закона све до шездесетих година, када је учињен и један велики корак и 1869., дозвољено оснивање бокоцоторске епархије, а на њено чело, у 1871., стао архимандрит Герасим Петрановић. Тога часа, Котор је постао епископско сједиште за подручје од Неретве до Спича.

Управо тај корак који ће Бокелји издејствовати у једној тврдој политичкој акцији, предвођени послаником Стефаном Митровим Љубишом, донијеће нови квалитет нашој Цркви у Боки и ми ћемо у једном сасвим новом периоду њенога развитка моћи пратити низ великих дјела очувања и градње српске цркве у заливу.

Стефан Љубиша је био национални прегалац. Носио је у себи најбољи сублимат народног дјелатника старе Боке. Он је износио један критички став у питању реалних домета француске управе у нашем приморју: “укиде мачем аутономију православне цркве, подврже опћине и корпорације, као малољетну дјецу туторству политичке власти, сахрани конгрес и скупштине, именова без синода и народног гласа Венедикта Краљевића епархијалнијем епископом, придруживши му силимице Боку, напустије створи га деспотом и својим полицајнијем органом...” Стефан је наступао одрешито и јасно, говорио о несносном положају српских владика у Задру. Помиње наредбу од 27. фебруара 1843. којом је намјесништво далматинско укинуло половину српских празника.

Стефан је инсистирао на чињеници да је власт далматинских епископа неправилна јер су за Цркву важеће само одлуке Синода. Ове владике, по њему, су

администрирале у Боки искључиво *de facto*. Свакако, ваља подсјетити да је на столици далматинског епископа од 15. августа 1853. године сједио отац Стефан Кнежевић. У почетку омиљени епископ који је на почетку своје власти тражио заснивање српске школе умјесто талијанске. Том приликом, сакупљено је било 4.875 фјорина. Но, владика Стефан био је одан средишњој власти. Он се супротстављао увођењу народног језика и, такође, оснивању епископије у Боки.

Посланик Стефан Љубиша своју озбиљну акцију започео је око 1864. године. Он је спочитавао владици да није завршио одговарајуће вјерске школе, да је заузео мјесто владичанско за живота бившега владике и канонично неосуђеног владике Мутибарића. Владици је пребацивано да је учествовао у политичким изборима приклањајући се аустријској влади. На изборима 1864. и 1866., он се супротстављао Стефану Љубиши, а запостављао је школованог му рођака Висариона Љубишу. Посланик Стефан је кренуо један покрет у Боки, почевши од Гаврила Руцовића из Маина, будванског протопрезвитера попа Петра Миџора, учитеља, придобивши и топаљског пароха Христифора Лубардића, Николу Берберовића, Јована Аврамовића и Константина Јовановића. Владика Стефан Кнежевић већ од 1864., није најбоље стајао код сопственог свештенства. Висарион је у Новоме уживао знатан углед и новска општина га је предлагала за управитеља манастира Савина гдје је он до јесени 1858. учио манастирске ђаке. Стефан Љубиша је за бокешког владикау планирао Висариона који је до марта 1868. године, у Острогу, произведен у архимандрита.

Извјесно је да су главне ослоне тачке ове акције ипак стајале у Грбљу и Будви. Седморица бокешких свештеника тражила је од епископа да поправи материјално стање свештенства, што он, свакако, није могао. Владика је упућивао циркуларна писма у којима је опомињао на послушност средишњој власти, говорећи да се не носе капе црногорске са српским грбом.

Прву молбу за оснивање епископије саставио је Стефан Митров 10. јуна 1867., упутивши је на највишу инстанцу. У Савини се чува одговор владике Стефана Кнежевића: "Стефан Божјом милости православни епископ далматински и истријски

Честњејшем причту црквном и благочестивом народу епархије далматинске мир и благословеније. Љубезни! Што се од неколико година предвиђало, то се сад испунило. Ко најновије догађаје код народа уобште бистрим оком прати, тај мора политическу незрелост сажаљевати, као што ми у Архипастирској нашој љубави горко сажаљевамо, да су жиле заразе, која је плод незрелости извор немира и неслоге, непријатељ благонаравија и благостања, пружиле се, и до наше Богодане епархије допрле, и већ помаљати се не само, него и главу гордо слободно и безобразно подазати, и убиточни и отровни плод приносити почеле. Отровне заразе задатак је сијати немир и неслогу како у држави уобште, тако и у племенима и појединим обитељима која ни светињу цркве не штеди. К распрострањењу погубног и отровног свог уплива злоупотребљава од царске милости даровану слободу, којом неки јавни листови услобођени нападају сваког, који току пакленог дјејствија отровне заразе на пут стаје. Отровно дјејствије обладаваше зараз... (тр) ни наше смиреније није мимоишло бједећи нас ...трубом јавних листова противником ...тељем народности и језика србског зат.. што у коло не пристајемо оних, који ... (раз)дор и разстројство како душевно ... и тјелесно, којој труби сљедујући неких црковних обштина поједини подигоше против нас свој глас изјављујући нам своје неповјерење и не одобравајући наш поступак како на Сабору далматинском тако и у царевинском савјету. Околности овој и у повјестници србске јерархије нечувеном догађају, који ће засљепљене обштине пред цјелим србством и православном црквом стидом обложити, - није могло наше архипастирско срце равнодушно у очи гледати, а да пред цјелом црквом и народом србским

не подигнемо наш глас с опоменом и совјетом, да заблудши засљеplене своје очи отворити, добро разгледати и познати настоји, с које стране отровни вјетар удара, шта са собом носи, каква дјејствија проузрокује, и каква ће слједства принести, за не подлећи неумитном суду повјестнице и потомства. Зараза не тиче се нас толико, јер је наша совјест чиста, колико цркве и њених синова, будући је нас само за своје орудије изабрала, а цјел је њена црква и народ у намјери подкопати јединство, слогу братску и љубав християнску и постићи оно што није могао језуитизам. Потварању, да смо противни народности и језику србском, нико – ком је позната наша личност ...јела и настојања о благостању цркве, и напред(ку) ...странењу науке србског језика, о љубави к народности, - нико неће вјеровати, а невјерујућим изјављујемо нашу вјероисповјест: “вјера чиста и непоколебима православној цркви восточној и њеним предањима. Вјерност поданическа цару аустриском и његовом правитељству. Љубав неограничена и приврженост народности и језику србском. –” Ово су начела, која су нас руководила и одушевљавала од ране младости, с којима и сад живимо и дишемо, која ћемо хранити и бранити до издиханија, и за која готови смо и душу нашу положити. Благочестиви християни! Љубезни народе Богоспасајеме епархије! Послушај глас твог архипастира, - не вјеруј лажљивим пророцима, који те отровом својим отровати, и у бездну пропасти увалити намјеравају и настоје, а да постигну своју цјел и намјеру бездушно нападају и измишљеним лажима бједе оне искрене пријатеље народности и језика, који у траг њиховом злочестивој намјери и сплеткама улазе, и свако погубно њихово сјеме подављују. Браћо свештеници! Ви, којима су изближе и најбоље позната наша љубав, наш подвиг и настојање о благољепију и благостању цркве, о побољшању стања парохијалног свештенства и љубави нашој к народности и језику србском и настојању подизања чисто србских шко(ла) ...пастирским нашим поученијама ...том смислу приликом

пастирс... поученија благовремено и безвремено даваним, - ви подигните ваш пастирски глас са светог олтара, и сваком приликом поучавајте вашем пастирству повјерени народ, пробуђујте у њему свјест чисто христијанску и народну, показујте му прави пут томе водећи га, учите га распознавати и разликовати пријатеље и доброжелатеље од варљивих пријатеља, који само и мутној води лове, - храните га од поплаве речене заразе. И сами себе, љубезна браћо, предохрањавајте од искушенија лукаве змије, која би вас одговорности и стиду пред Богом, црквом и народом изложити могла. Проче отдавајући покрову Свевишњег мили народ и честњејши клир Богоспасајеме епархије наше, у љубави архипастирској остајемо непремјени

Горепоменути смирени епископ далмат(ински)

Стефан

Дано у престолном царства граду Бечу 9. јануарија 1868".

Наш манастир, судећи по сачуваној документацији, није узимао живљега учешћа у овој акцији посланика Стефана Митрова. Његове су активности текле уобичајеним редом.

Савински настојатељ обратио се једним опширним писмом бококоторском провикару 2. маја 1868. године, којим обавјештава о свим тешкоћама и плановима манастира за обнову двије куће, једне у вароши, и једне у граду Херцег – Новоме. Из писма се може видјети да је кућа у граду, за коју вјерујемо да је управо она на горњем градском тргу коју је завјештао капетан Никола Мусић Пођанин, започета 29. јануара текуће године, и да се наишло на неочекиване тешкоће јер је кућа била у лошијем стању него се вјеровало: "Но кад је први спрат оборен био видило се, да зид због трошности с два спрата до темеља под исти изнова ставити се мора..." Планирано је да се на доњем спрату начини једна бутига с једном камаром и кухином, један подрум, те још једна камара и кухина за потребе једне мале фамилије. На другоме спрату, планиране су двије камаре "за началника и писара

комунског, и једна пространа сала, даље две камаре и кухина за једну фамилију.”

За оправку и подизање ове куће одређен је мајстор Драго Ђурић. “Друга кућа у вароши, која се сада обара до темеља, јер није могла више постојати.” Ова је кућа планирана да се уреди тако да у при земљи има двије бутиге са нужним камарама и малим кухинама, док на спрату, у два одјељења по двије камаре и по кухину у којима ће моћи становати двије фамилије.

Одређено је да ову кућу граде четворица мајстора: Јово, Драго и Симо Ђурић и Јово Ђеранић.

И током 1868. године текле су припремне радње за одржавање велике заоставштине манастира Савина у граду. О томе свједочи и писмо из 23. маја 1868. које је начинио архимандрит Герасим Петрановић, које се тиче продаје манастирске земље у Суторини. "Преподобњејши игуман! Да би се продаја земаља манастирских у Суторини испод установљене процјене одобрити могла, није доста што је само преподобје ваше с мјестном Обћином на продају присталао, него потребито је да и цјело братство на то соизволи чега ради, увјеривши се Консистирија из извјестија вашег од 2. тек(ућег). бр(ој). 22, преко Провикаријата примљеног да би продаја вишеречених земаља свакојако по манастир користија била ако би се и испод процјене извршила, позива преподобије ваше да сједници братства Те Св(ете) Обитељи, на протоколу мњеније сврху реченог предмета сви даду, које Консистирији што пре непосредствено спровести не пропустите У Задру 23 маја 1868

У отсуству Н. В. Г(оспо)д(ина) Еп(ис)к(о)па

Герасим Петрановић

Архим(андрит) консистор(ијални).

Преподобњејшем игуману манастира Савине

/на полеђини:/ Примљено 28 – маја 1868., За продају земаља испод процјене"

У манастиру Савина је 13. априла 1869. засједала општенародна скупштина састављена од “цијелог народа,

пароха, главара и и старјешина мјеста Саввина” и по божанственој литургији изабрала Општинско вијеће херцегновско којом приликом је изабрано неколико лица: господин Јевто Гојковић, г. Георги Глиго Радановић и г. Васо Голубиновић. “Речено избраније горепоменутих лица извршено је у законом и добром реду у согласију цјелог скупа, народног у вјери чега с подписима свједочи-мо.” На овоме скупу је биран нови кнез а истакнуто је присуство општинског савјетника г. Шпира Гојковића који је предједавао скупштином.

Ова се скупштина одиграла неколико мјесеци пред општи устанак Кривошија, Грбља и пограничних предјела ка Црној Гори који је избио у октобру. Устанак је сузбијао генерал Johan Riter fon Vagner невиђеном окрутношћу, чак смакнућем великог броја жена у Грбљу. Поступке аустријске армије осудили су Светозар Милетић посланик у угарском парламенту и Стефан Митров посланик Боке у аустријском парламенту. Устанку су се прикључивале групе или појединци са новског подручја, а манастир је могао узимати учешће само у смјеру смиривања и савјетовања народу да се умири и не излаже одмазди. И поред устанка у Боки, средишња власт је кретала ка успостави епархије.

Ове 1869. године манастир је успио у подизању авлијског зида за који је потрошено 900 форинти. Овај посао учињен је у вријеме старјешинства игумана Гедеона Јуришића.

Током септембра 1869. стигао је из Задра акт бр. 960 којим се туторство српско – православног црквеног одбора у Котору извјештава да на темељу молбе од 10. јуна 1867, те препоруке министарства вјера од 17. јула 1867., Његово Величанство овлашћује министарство вјера да обави све припремне радње за успостављање бокоцоторске епископије.

Такође, у септембру, упућено је из Сремских Карловаца писмо патријарха српског г. Самуила (Машире-

вића) у поводу једног сабора приморског свештенства у Сутвари.

Савинскоме игуману Гидеону Јуришићу упућено је 2. јуна 1870. писмо епископа Стефана којим се јавља о помоћи за манастир Крупу који се налази у лошем стању због недостатка доброга управљања, па се обавјештава да је управа над овим манастиром повјерена оцу Исаји Олујићу. “Знајући пак да је садашњи провикар Г(осподин). Чурлић на име манастира Крупе, а Олујић на име Режевића за архимандрита произведен био: то Конзисторија са соизвољеним Г(осподина). Чурлића писмом својим од 20 маја т(ога). љ(ета). б(рој). 520 откривеним, нашла је ис љубави да се манастиру Крупи поможе поменутог Г(осподина). Чурлића архимандритом манастира Савине, а Олујића архимандритом крупским наименовати. По томе дакле од сад провикар Чурлић носиће наслов архимандрита савинског, а Олујић крупског.” Епископ није пропустио да напомене да отац Гидеон остаје на управи манастира Савина.

Изгледа да је током љета отац Гидеон Јуришић најавио оставку на положај игумана савинског, па је јеромонаху Јовану Аврамовићу из Требесина, администратору важне савинске парохије, стигло писмо бококоторског провикара Атанасија Чурлића којим налаже да у договору са оцем Венијамином Вујновићем, отац Јован предложи особу која би могла да преузме управу над манастиром. Писмо је упућено из Котора 22. октобра 1870. године, а примљено два дана касније.

До почетка новембра питање је разрјешено, па је оцу Јовану Аврамовићу повјерена управа у Савини. О томе свједочи писмо епископа Стефана од 12. новембра 1870. године, којим се отац Венијамин Вујновић обавјештава да је одређен за администратора савинске парохије, те да прими дужност од јеромонаха Јована Аврамовића последице учињеног инвентара. Подсјећа се да је управа манастира Савина повјерена оцу Јовану (Јоаникију) Аврамовићу.

Одговарајућа упутства стигла су и од бококоторског провикара: "Б(рој): 1066 Православни Провик(аријат). еп(ископски) Преподобни јеромонах! Уваживши пречестњејша Конзисторија оставку игумена Гедеопа Јуришића на управу манастира Саввине, и одрјешавајући га од текове, нашла је за добро под 12. новем(бра). т(ога). љ(ета). б(рој). 1755 исту повјерити преподобију вашем, а парохију саввинску и еклиссарство манастирско јеромонаху Венијамину Вујновићу, на који конач спроводе се прикључени овдје декрети за вас, и за јеромонаха Венијамина. У Котору 21 новем(бра) (1)870 А(танасије). Чурлић Архим(андрит). и провик(ар) почест(ни).чл(ен). конзис(торије). Админ(истратору). м(анастира). Саввине оцу Јоаникију Аврамовићу /на полеђини:/ Примљен 23./11. 1870 Но 32".

На плану повратка епископије у Боку, послови су текли незадрживо.

Заиста, и суштински и формално – правно, бијаху поборници заснивања српско – православне епископије у Боки у праву и на ваљану путу, иако је одабрани начин био погрешан и пренагљен. Тражила се кривица надлежном епископу и тамо гдје је није било, и заиста, ова акција носи карактер беспоштедне политичке акције. Ипак, ова ће епископија отворити један нови период у историји наше Цркве у Боки и донијети мноштво великих резултата обнове и прегнућа на којима ми стојимо и сада. Можда, највише, захваљујући претходноме успостављеном реду у црквеном животу Боке и избору великог прегаоца архимандрита Герасима.

Са њеним оснивањем, започет је нови период и довршен период епископског владања далматинских епископа који су управљали и црквом у Боки. Свакако, да је оваквим парцелисањем црквене територије могао да се подигне на виши и дјелотворнији ниво црквени и културни живот Срба примораца. Уосталом, за Боку, ново вријеме је донијело и нови велики замах у сабирању, спашавању и изучавању бокешких српских старина и

појаву првих аутохтоних истраживача на пољу српске археологије и истриографије. Својим примјером, подстицај ће све вријеме давати и епископ Герасим Петрановић. Несумњиво, права је срећа да је за епископа одабран велики народни прегалац отац Герасим који је потекао из фамилије која је дала и једнога Божидара Петрановића, једног од првих националних културних дјелатника у приморју.

Савина је овај нови период у развоју Српске Православне Цркве у Боки и Далмацији, дочекала са јеромонахом, оцем Јоаникијем Аврамовићем на челу, калуђером из врло старе и угледне свештеничке куће из села Требесин крај Херцег - Новога.

Свакако, одњихана у великом наслијеђу 18. вијека, које ничим, ама баш ничим, нису окаљала тешка времена која су Савини и Новоме донијела времена француске и аустроугарске владавине.

У првој половини 19. вијека, заправо од конца 18., у Савини и Котору стајао је бококторски викаријат чије су главе били: 1. архимандрит Герасим Зелић, 2. архим. Никанор Богетић (Савина), 3. јеромонах Софроније Ђучић (Савина, приврмени викар), 4. архим. Макарије Грушић (Савина, једно вријеме сједио у Дубровнику), 5. архим. Иринеј Поповић (Котор) и 6. архим. Атанасије Чурлић (Котор). Такође, у вријеме владике Венедикта Краљевића, планирано је да ту дужност врши протосинђел Кирил Цвјетковић, али до тога немјештења није никада дошло.

Из доба бококторске епископије сачувана је оскудна документација у манастирској архиви. Извјесно је да је неко одавде односио докумената.

Бококторско свештенство је 3 августа 1871. упутило једну молбу на високо мјесто, подмаршалу барону Родићу, којом се моли за додјелјивање средстава за потребе неодложне оправке манастирских здања. Писмо је важно за историју Савине, па га дајемо у цјелости: "Његовој Преузвишености, Госп(одину). Гаврилу барону од Родић, ц(арско). к(раљевском). Подмарша(лу) ...

грађан(ском). Управитељу Далмације и пр(оча). и пр(оча). у Задар. Ваша Преузвишеност милостиви Господине! По положају на гласу манастир Саввина привлачи к себи сваког путника, кој(и) кад дође задиви се љепоти његове цркве, али сажали над слабим зданијем манастирским, које ни најмање не одговара положају мјеста и љепоти цркве. Братја овог манастира виде и признају ову противност између цркве и манастира, али због оскудности средст(а)ва нису у стању дигнути ју. Сиромашан будући и у дугу због оправљања двије манастирске куће у Новом, које су претиле паденијем, обременен је плаћањем лихве на узајмљену главницу од 1000. фјорина, од које због слаби доходака мучно и касно ће се избавити, а зданије манастирско сваке године више опада и паденијем прети. За избавити се дакле од погибелји, и за моћи подигнути достојно овог положаја зданије у овом на гласу манастиру, доле подписана понижна братја најучтивије и најпонижније моле Вашу Преузвишеност, да бистеимали милост изходатајствовати код највишег мјеста подпоможеније од 3000. фјорина на обновљење реченог манастира, кој(и) не престаје и неће престати молити Бога за здравље и дуговремени живот Његовог Ц(арско). К(раљевског). и А(постолског). Величества, нашег најмилостивијег Императора и Краља, Франа – Јосифа I. и цијелог августјејшег Дома аустриског. Са најдубљим високопочитанијем називамо се и остајемо Ваше Преузвишености најпонижније слуге и милитвеници
Атанасије Чурлић Архим(андрит). и
Провик(ар).

Јоан(икије) Аврамовић Админ(истратор)
ман(астриски).

Венијамин Вујновић с.р. Админ(истратор)
пар(охије). сав(инске)".

Видљиво је и из овога писма барону Родићу да је манастир и даље у озбиљном дугу због обнове двије куће у граду, оставштине капетана Николаја Мусића, и да су

манастирске куће у лошем стању. Осим тога, на мјесту провикара је и даље отац Атанасије Чурлић.

У којој мјери су савински калуђери чували своју библиотеку види се и из писма савинског администратора Јоаникија Аврамовића упућенога 19. септембра 1871. године на адресу бококоторског Провикаријата којима казује да је књига "Душевна вечера" позајмљена морињском пароху јереју Николи Берберовићу без реверса. Према писму оца Атанасија од 23. септембра те године, види се да је провикаријат ову ствар испратио са пажњом. Водило се у то вријеме рачуна о свакој књизи и предмету манастирском.

Концем октобра те године, огласио се отац Атанасије Чурлић једним писмом којим помиње посјету комисије ради прегледања манастирског здања: "Бр(ој). 546 Правосл(авни). Провик(аријат). Еп(ископски). Преподобни јеромонах! Са задовољством примио је Провикаријат извјестија Ваша од 20. и 21. окт(обра) т(е). г(одине). Бр(ој). 17. и 18. из којих види се, да је у манастир долазила комисија да извиди стање здања манастирског, и да ће инђењер учинити нацрт сврху нуждне поправке и односног трошка као и да је обављена јавна дражба за продају, одобрену од духовне власти њеки удаљени комада земље манастирске, да се са добити се имућим отуда износом манастир ослободи од дуга. Овим одговра се на горња извјестија Ваша с додатком, да сада не треба сумњати о повољном осходу прошње наше, дотично обновљенија тамошњег зданија манастирског. У Котору 25. окт(обра). 1871.

Админ(истратору). м(анастира). Саввине. А(танасије). Чурлић Архим(андрит). и Привик(ар). почест(ни) чл(ен). Консис(торије).

/на полеђини:/ Бр(ој). 546. Правосл(авни). Провик(аријат). Еп(ископски)., Преподобном Администратору манастира Саввине а Castelnuovo C(loster). Savvina

Печат

Облик: округли

Натпис: Cattaro 6/11"

Прва инструкција коју је у име новог боко-каторског епископа Герасима Петрановића упућена у манастир Савину, од провикара оца Атанасија, упућена је 22. новембра 1871. године, а у поводу оскудјевања наших манастира у јеромонасима. Отац Атанасије обавјештава савинског настојатеља оца Јоаникија да је владика Герасим нашао једнога младића из Босне и пита би ли манастир преузео његово школовање у трајању од двије године којим би га спремио за чим свештенички. За наставнике одређује настојатеља Јоаникија и оца Венијамина Вујновића.

Отац Јоаникије је одговорио 4. децембра те године једним опширнијим писмом у којем је изнио све тешкоће у којима се манастир налази. Он обавјештава о великом дугу у вези репарације кућа у граду, али и износи суд да он није способан примити се звања наставника због вођења манастирске економије и послова. Сав је одговор садржан у ријечима: "... да сам ја принуђен просити и по милостињи одати за стећи да могу крају изићи и себе одјенути. Ја се пак не противим ничему ни никаквој наредби духовне власти нека га слободно пошаљу ради мене ја што сам кадар одрећи нећу, само знам да ће се слабо користовати, ако сам не усприљежава. Моје је мјеније ово: да би бољи посо изишао, да га пошаљете у Прасквицу, ће би могла се и четири издржавати да је среће с оноликим приходом! А тамо је совершени клирик Субота који је свершио Богословију редовно у Карловце..."

Манастир се 10. децембра 1871. обратио паросима Требесина, Пода и Кута са наредбом да обавјесте неколицину Камењана, и могуће, Требесињана, да се јаве у Нови ради плаћања "дециме и таша."

Свакако, ваља подсјетити на чињеницу да је и у ово вријеме требесињски парох администрирао каменском парохијом, те да је црква Светога Апостола Томе стајала

као парохујална и за Камено. Отуда јављање Камењанима путем требесињског пароха.

У савинској архиви чува се једно писмо оца Јоаникија Аврамовића општинским властима од 9/21. фебруара 1872. године, којим јавља да манастирска земља код мељинског Лазарета страда од потока који се не чести.

У то вријеме манастир је доживио наговјештај прекида уговора са општинским управитељством за најам куће у граду: "Преподобном оцу Јоаникији Аврамовићу намјеснику манастира Савине на Савину. Слабо економично стање ове опћине не допушта, да може и даље плаћати најам по досадашњој погодби, за кућу тог манастира у овом граду, у којој је опћински уред. Зато се обраћа писајуће управитељство Вама, питајући: да спустите најам горје речене куће. Препоруча се што бржи одговор ради нашег владања. – Ерцег – Нови 12 фебруара 1872 Од опћинског управитељства. У одсуству начелника Присједник Руссовић. П(от)присједник Гојковић /на полеђини:/ Бр(ој). 101, Опћина Ерцегновска, преподобном О(цу). Јоаникији Аврамовићу намјеснику м(анастира). Савине на Савину"

Средином децембра 1872. савински настојатељ се обратио писмом конзисторији у Задар у којем образлаже продају земље у Подима: "Бр(ој). 43. Високо ..... Конзисторија! Ниже подписати управитељ манастира Савине прилаже овди у оригиналу контракт продаје на потврђење тој високој духовној власти молбом да би се удостојила после тога провести истом високоме Намјесништву на исту сврху добром препоруком. Држи за сувишно понозно потписати потворавати овди тој високој духовној власти разлоге наведене у истом контракту који су га принудили на продају комада манастирске земље у контракту описане, будући да приходи манастирски на жалост од дана до дана умањавају а трошкови повећавају, особито порез на земљарину, ког манастир од три године није био у стању исплатити. Зато у великој оскуди новца за не допустити да порезни уред немилу продава мана-

стирске земље за дуг ради земљарине, трефећи се приличан купац продао је истоме понизно потписати комад "Бритваревину" на Подима, који ако није био на штету манастиру, није заистину на корист. За ове узроке и оне наведене у контракту уфа се понизно потписати управитељ манастира Савине да ће та славна духовна власт одобрити продају и наклоно благоизволити исто препоручити високоме Намјесништву. Ман(астир). Савина. 18 децембра 1872

/на полеђини:/ Посл(ано): 20 декем(бра) 1872 1., Број 421"

Јеромонах Јоаникије је два дана касније тражио од владике Герасима да у монашки чин уведе искушеника савинског Михаила Милановића.

Још један Пођанин оставиће велико имање за школу и просвјету српску. Александар Павковић је 11/23. децембра 1872. саставио опоруку којом је завјештао кућу у Трсту и четири трговине у Новоме, као и магазин, школском фонду којим ће управљати тутори цркве Св. Сергија и Вакха. Са садржином опорукe упознао се владика Герасим кад је у Боку стигао, а црквено туторство је у присуству Пођана ову опоруку обзнанило на Лучин дан 1877. године. Богати Новљани и Бокелји стварали су задужбине, а патриотски брђани бранили су свој народ и млетачке стечевине оружјем. Ваљда нема у читавој Боки споменика који тако јасно поручује о народносној припадности као онај у Драгаљу кнеза Милана Радојичића: ОВЂЕ ЛЕЖИ ОД/ ГОДИНЕ 1875 КНЕЗ/ МИЛАН Ћ РАДОЈИЧ/ ИЋ ОВАЈ МУ СПОМ/ ЕНИК ПОДИГОШЕ/ ЗАХВАЛНИ УНУЦИ/ ЛАЗАР РА[Д]ОЈИЧИЋ/ НАРОДНИ УЧИТЕЉ/ СУ ДВА БРАТА Г 1927. На полукружном постаменту крста: СРБОБРАНАЦ, СРБИН. БОКЕЉ. КНЕЗ МИЛАН РАДОЈИЧИЋ Г. 1872.

Тешко је не примјетити да је у Новоме у другој половини 19. вијека успостављена једна одређена равнотежа и што је манастир под притиском економске кризе губио, то су новски патриоти, поморци и трговци, на општем просвјетном плану надомјештали.

Манастир Савина давао је своју земљу у закуп околним сељанима, па је тако сачувана и једна потврда манастирског кметића Марка Лепетића из Савине од 13. новембра 1870. који је на манастирској баштини извише старога Чардака посадио виноград од 1500 лоза.

Нови бококоторски владика јавио се 22. јануара 1873. једним писмом у манастир Савину којим тражи да се братство изјасни о понуди аустроугарске армије за куповину једнога плаца који лежи на манастирским земљишту на којему би се формирало гробље уз болницу која се намјерава започети текуће или наредне године.

Манастир је одговорио повољном писмом од 26. јануара 1873. године потписаним од оца Јоаникија Аврамовића и оца Венијамина Вујновића. Објашњено је да је дотично земљиште у Мељинама манастиру терет и никакве користи од њега нема, те да се пристаје на продају. “На коју сврху у договору нашем и закључисмо овдјен назначену умјерену цијену по фјор(ина): 2., клафтер у четверо опредјелити...”

Владика Герасим је на то интервенисао писмом од 1. фебруара којим је сугерисао да се цијена спусти на 2 фјорина и понуда учини повољнијом.

У манастирској архиви чува се једно писмо јеромонаха Јоаникија Аврамовића владика Герасиму у којем се доста детаљно обавјештава о оставштини калуђера Данила Накићеновића из Кута, који се упокојио на дужности настојатеља паштровског манастира Градиште. Отац Јоаникије обавјештава да је иза оца Данила у Савини остао један ормар са стварима које је отац Данило у њему држао, те да је код одласка из Савине покојни Данило задржао кључ тога ормара. Помиње се “доста новаца” које је собом понио из Савине, и тражи се да се врате неке мале иконе: “Имам примјетити то: да једна иконица мала С(ве)тоуспеније бивша покојног Макарије Грушића сребром окована у позлаћеним сважицама, и једно кандило старачко мало сребрено, које је у соби поред иконе држао, које му је блаженопочивши

о(тац). Г(ерасим). Раповац при полазку дао да буде манастиру повраћено. А право би било и проче јер он који је био администратор Градишта није био хиротонисани игумен м(анастира). Градишта, нити је у њему стеко ни на страни, него је био брат м(анастира). Саввине одаклен је и понио све што је имао јер иначе не би заслуживао увести га у књигу и Дивтику упокојене браће...”

Из писма оца Јоаникија избија и развиди се неки негативни став према оцу Данилу Накићеновићу.

Савинском настојатељу обратио се 10. маја 1873. топаљски парох Христофор Ломбардић са молбом да се у вријеме које он намјерава провести на лечењу, прихвати топаљске парохије, он, или отац Венијамин Вујновић:

Ово писмо протопрезвитера Христифора Ломбардића није било датирано, само се на полеђини чита да је примљено 10./5. 1873. Повољни одговор је услиједио 14. маја. Савина је преузела парохију уз истицање свих тешкоћа и оскудица.

Владика Герасим тражио је писмом од 23. маја 1873. од манастира да преузме обучавање монаха Хрисантија Костовића у читању, писању и правилима црковним.

У манастир Савину донешено је 23. јула у десет сати ноћу једно женско дијете. Дијете је донијела Маре Томашевић из Савине. Дијете је био старо три дана и госпођа Маре није хтјела именовати родитеље говорећи да га је нашла на улици. Дијете је крштено у манастиру Савини и дато му је име Илинка Маријашевић ‘... којој би воспријемник на С(ве)тој купјелји Спасоје Драшковић епископски камаријер и би примјена на издржавање и препитаније од исте Маре Томашевића житељке саввинске.”

Извјесно, манастир Савина се до 1873. године увелике ослобађао старога дуга који је вукао од времена оправке двије куће у граду, оставштине капетана Николаја Мусића. Отац Јоаникије је једним писмом, исписаним латиницом, јављао и молио препоштовану царско – краљевску Дирекцију Импосте у Котор да уважи разлоге

за немогућност манастира да све обавезе измири те народне године. Писмо је упућено 12/24. октобра 1873.

Већ знатна традиција окупљања свештеника и великодостојника Цркве у Боки Которској из Далмације и западних српских крајева продужавана је живо и у вријеме бококторског владике Герасима Петрановића. О томе свједочи и једно његово писмо из Котора од 28. децембра 1873., којим јавља о жељи Михаила Петрановића да се закалуђери.

Владика Герасим обавјестио је савинског настојатеља писмом од 9. јануара 1874., о жељи коју је изразио отац Хрисантије Николајевић, игуман манастира Бања код Рисна, да буде примљен у братство савинско у којем би старост провео: "...Отац Хрисантије Николајевић, игуман бањски, прошњом својом под 5 тек(ућег) бр(ој) 1. обратио се Консисторији молбом, да би га из призрења на његову старост и немоћ, премјестила у тај манастир, те да остатак свога живота у миру и спокојствију, не тражећи никаквог у њему преимућства, проводити може. Молбу ову своју особито подкрепљује тим вели, да је још од 3 јану(ара). 1834. године, од бившег онда у Далмацији епископа Јосифа Рајачића, савинском братству причислен био..."

Савински настојатељ одговорио је писмом од 27. јануара 1874., у којем каже: "... Ништа мање нижеподписати с братством није пропустио у свима актима потражити, за поднести о поменутом извјестије, али се ништа могло наћи није а протокола брацког налази се у овом манастиру никаквог старијег разје оног од 1854. године од онда бившег игумена поч(ившег): Теофила Стефановића заведени, у ком се налази да је 15. марта 1846. с адм(инистратора). парохије биљанске у овом манастиру од о(н)дашњег вившег дијацезана Јерот(еја): Мутибарића послан и у протокол браства уписат."

Настојатељ, отац Јоаникије даље изражава одобравајући став братства манастира Савине, уз скретање пажње на услове живота у манастиру.

На дан 1. фебруара владика Герасим је тражио савинском настојатељу све важније податке о животу оца Данила Накићеновића, укључујући и годину када је премјештен у манастир Градиште, свакако за потребе епархијалног Шематизма.

Такође, владика је окружним писмом од 4. фебруара 1874. тражио податке о свим свештеницима, образлажући тај захтјев жељом да се сакупља грађа за историју православне цркве у епархији, дакле Боки Которској.

Из овога писма дознајемо и да је Михаило Петрановић о којем је владика већ писао братству савинскоме постао калуђер Мирон.

Већ у то вријеме, нови владика је почео сакупљати грађу за историју Српске Православне Цркве у Боки која никада није написана. Он се заиста истакао као сакупљач и заштитник бокешких старина, и тај ће, уз његов обновитељски и градитељски рад, обиљежити овај период у развоју Цркве у нашем проморју.

Владика Герасим је 10. марта 1875. године обавјестио савинског настојатеља о предстојећој посјети Франца Јосифа I Боки Которској и дао упутство за дочек аустријског владара у манастиру. Писмо је примљено 19. марта. Владика обавјештава о доласку аустријског суверена у Савину: “Пошто ће Његово Величанство наш Премилоствиви цар и краљ Франц – Јосиф I у високој својој посјети по Боки изволити између осталих мјеста походити и Ерцегнови и о којег долазку биће вам већ јавио протопресвитер ерцегновски, и као што се надати да ће и тај манастир високе своје посјете удостојити то Консистоорија излаже вам следећа упутства како ћете се поводом тога управљати.”

Општински начелник Ђорђе Војновић јавио је савинском настојатељу о потреби кречења општинске куће, иначе власништво манастира Савине, средином априла 1875. Изгледа да је манастир био у обавези да окречи кућу. Ова кућа је лежала на данашњем тргу Белависта, на

његовом југозападном крају и данас је разрушена. Кућу је манастиру завјештао покојни капетан Никола Мусић.

У то вријеме манастир су чекали и неодложни послови на санацији самих манастирских зграда. Види се то из писма свештеника Руцовића, сарадника Стефана Митрова Љубише, из дана одлучне политичке акције за стварање епископије у Боки. У писму 7. јуна 1875. прота Руцовић из Маина, савјетује да се цијела акција спроведе преко Стефана Митрова Љубише јер ће се он заузети у Сабору у Бечу.

Уследило је одмах по том писмо посланику и председнику далматинског сабора Стефану Митрову са конкретном молбом за помоћ у повећавању дотација манастиру који мора отпочети градњу манастирског конака јер је овај склон паду: "Благородном Г(осподину). Стефану Љубиши витезу пресједнику Сабора у Задар! Благородни Господине. По добивеном писму од 7/6 1875 Број 412. од пречестног Господина Гаврила Руцовића протопрезвитера конзистор(ијалног) чрез ког ми је наложено од његовог високопреосвештенства Г(оспо)д(и-на) Епископа нашега Герасима Петрановића да потражим свидјетелство од опћине ерцегновске сврху икономичног слабог стања овог манастира, због чега није у стању предузети грађевину куће самостана овог која великом опасности падежом прети да би се таквим начином чрез заузећа нашега благородја представило високој влади ово, не би ли се смиловати благоволила, повисити дотацију од 1500. ф(оринсти) које је већ на расположење опредјелјено на три 3000. ф(оринти). на подпоможење од (!) на разлог од процјене од ц(арско). к(раљевске). Инциније учињене од 6000. ф(оринти): + настојатељ овај с братством не пропушта на ту сврху спровести вашем високом благородју овдје уложено свједочанство високопочитајеме обћине, најучтивије молећи и препоручујући се вашој високој особи да би се родољубно заузели код високе владе за ово необходимо дјело. за ... (тр) ћемо вам на вјечитој благодарни успомени остати. У надежди пуној остајем с висо-

чајшим почитанијем називајући се ваш У м(анастиру) Савини 10/22 јуна 1875 Ј(оаникије) Аврамовић настојатељ са браством /на маргини лијево:/ + Као што је и ц(арско). к(раљевски). повјереник на то већ подобно извјешће дао, а за друго ће се манастир с находећим се материјалом од истог зданија постарати довршити"

Администратор савинске парохије отац Венијамин Вујновић затражио је помоћ за оправку иконостаса цркве Светога Саве Српскога на Савини, обративши се највјероватније новским хришћанима. Писмо је веома сликовито и дајем га овдје у цјелости: "Благочестива и родољубива господо и браћо христијани! Налазећи се иконостас православне наше парохијалне цркве савинске суште при Ерцегновоме, у Боки – Которској, храма Светитеља Оца Саве првог Архијепскопа српског, дуготрајним временом толико изтрошеним старошћу разточеним да од њекијех година својим обвешталим и опалијем стањем, угрожава грози коначним падом, те се због тога, при таквом ни божествена служба даље обављати не може, без великога страха, да се у томе времену не стропшта, и тим посљедњи му се учини крај, које не би бити могло, без наше пред људима не мале срамоте, а пред Богом грехоте. Усљед дакле такве и крајње нужде, да се преостарјели овај црквени предјел, са новим замјени подписани тутори и остала браћа парохијани исте цркве, принуђени бијасмо, призвати иконописца, и с овијем од најниже цијене 500 фјорина, нови иконостас погодити, који ће крајем до идућега мјесеца новембра ове године, готовим бити, и тадај сликару погођена свота од 500 фјорина морати се издати. Но будући да наша црква у својој готовости нема више од 200 фјорина, у неколико година од милостиње уштеђенијех и преко годишњијех трошкова преосталијех, а парохија је веома мала, из 35 домова и 160 душа састојећа се и то тако рећи све најсиромашније породице које све нису у стању подпомоћи исплату новог иконостаса ни су 100 фјорина.

Тога ради страхујемо (ужасавамо се) и бојимо се, да нећемо моћи на време одговорити ономе живописцу са погођеним 500 фјоринах, чега нас очувај мили Боже? – При оваковим дакле околностима велештована господо, и родољубива јединокрвна православна браћо наша! обраћамо се љубави и доброты Србину природне дарезљивости ваше, особито кад се то цркве и народне части тиче, и умилно вас молимо, да нам са којом крајцаром добровољнога вашег прилога притечете у помоћ на изплату словутога црквенога иконостаса, и тијем избавите нас, рђаве фигуре при изплати истога. – А наша ће света дужност бити, при истом олтару и његову с(ветом). жертвенику, о вашем добром здрављу и сваком временоме и вјечитоме благополучју молити се податељу благих Богу, и вама као дародатељима свете цркве своје преко јавнијех нашијех српскијех листова срдачно захвалити се благодарити признатељном и најблагодарнијом вашом браћом. остајући на свагда признатељном и најблагодарнијом браћом вашом. Савина 6 а(в)густа 1875
Вен(ијамин) Вујновић администратор парокије".

Савинско братство је 26. августа 1875. године начинило једну нагодбу са Шпиром Јанићем, а на основу уговора начињеног у вријеме настојатеља оца Герасима Раповца од 8. новембра 1852. године. Према овој нагодби Шпиро Јанић је уступио манастиру цијелу "муку" коју је на овој баштини израдио од 1852. године ослобађајући манастир и земљу било каквог потраживања од стране његове или женине родбине. Ова земља коју је обрађивао Шпиро Јанић лежала је испод манастира. Манастир се обавезао да ће Шпиру давати четврт од новогa ђардина који је Шпиро устрадао, "од међе најдоње пак до међе и пасишта испод истога, и конала и крушке која посред ђардина лежи, сувише како пут комунски од буре испод манастира води, до пута ђардинског и међа која од врата ђардина новогa стоји управо поред дубова велики све до мора и до пута који дјели од ђардина старог пут истога. Тако исто и кућу и јошт сувише маслине више новог

ђардина у гробје испод пута и дубраве.” Према нагодби, све ово требало је да ужива Шпиро и његова жена за живота без обавезе давања рода манастиру, с тим да их манастир у болести надгледа. Нагодбу је потписао настојатељ Јоаникије Аврамовић, а Шпиро Јанић је метнуо крст.

Манастир Савина обратио се 30. августа 1875. године далматинском намјеснику у Задру барону Родићу са молбом да се прије рјешавању великог манастирског терета чишћењем потока и томбина у Мељинама који стоје неочишћени и угрожавају најбољу манастирску земљу у Мељинама: “... Једно од најплеменитијих старања високе наше ц(арско). к(раљевске) владе јест потицати упућивати пак и помагати да се земље боље обрађују и кроз то да благостање пучанства све то више напредује. И овај манастир (самостан) издржава се нешто од милостиње, а највише од пољодјелства, и настоји са великим трошकोком и жртвама да што боље обрађује своје баштине.”

Владика Герасим је 30. октобра 1875. године упутио једно писмо у манастир Савину којим обавјештава о жељи Јована Бошковића из Грбља да прими монашки чин. Владика тражи: “... у тај манастир оправити га на искушење”, под надзором настојатеља, а научавању оца Мирона Петрановића и Венијамина Вујновића.

Мирни и редовни живот нашег манастира свакако је узнемиравала велика Источна криза која је започета 1875. године и која ће довести до устанака у Херцеговини које Бока никада није могла гледати мирно. Пуно Бокеља из гравитационог подручја манастира отишли су у Херцеговину и прикључили су устанку. То свједочи и данас велики број натписа на гробним споменицима у Крушевицама, Сврчугама, Мокринама, Ратишевину..., на којима се разговјетно истиче да су покојници Срби Бокељи "ушаше" у рату са Турском. Ипак, сва настојања и жртве, сва очекивања, срушена су између 13. јуна и 13. јула 1878. на Берлинском конгресу којим је одобрено

Аустро – Угарској да окупира Босну и Херцеговину. И поред великих потреса у читавој Европи, Бока је стајала мирно, и њен манастир погађала је искључиво економска криза која ће обиљежити његов историјски ход у последњој четвртини 19. вијека. Као, уосталом, и живот свих Бокела који ће у огромном броју прелазити у прекоморске земље Америке. Савинске цркве, посебно црквица Св. Саве, стајала је у трошном стању.

Молба савинских житеља и њихова пароха оца Венијамина, за помоћ у изради новог иконостаса за цркву Светога Саве, донијела је свој резултат. У манастирској архиви чува се попис дароватеља, који је начинио отац Венијамин 3. јануара 1876. године. Прилоге у Боки сакупио је Венијамин Вујновић а прилоге у Трсту, тршћански трговац из Савине господин Стефан Иванковић: "1875. У помоћ исплате новог иконостаса у парохијалној цркви с(ела). Савини ове године прављенога ова велештована православна господа изволише притећи са сљедећим штедрим прилозима добровољне милостиње своје: Правосв(ни). Еп(ископ). Герасим ф: 10. Г. Михаил Руцовић ф: 6. Г. Нико Станић и гђа Елена Лумбардић по дукат цесаров Г.Г(оспода). Лесо Павковић Стефан Милашиновић Соке Комненовић Елена Радуловић и Маријана Ђурасовић по ф: 5. Отац Венијамин Вујновић Богдан Познановић Ђуро Гојковић Маријета Занетовић рођ. Митровић по ф: 4. Г. Васо Видаковић кнез Мићо Радановић и капет. Симо Милиновић по ф: 3. О. Јанићије Аврамовић племић Ђорђе Војновић Јово Накићеновић Саво Матковић Саво Иванковић Јоко Радановић Ђуро Раповац Нико Микулић и Дако Павковић по ф: 2. Капет: Глиго Павковић Јово Мршић Филип Гојковић Ђуро Ђоровић и Маре Томашевић по фор: 1. Драго Достинић фор: 1. Кате Томовић фор: 2. Ђуро Јанковић новч: 50. Софија Павковић фиор: 2. Српско Обштество Тријестинско 25. фор: Гђа Марија удова Ковачевић ф: 15. Г(осподин). Стефан Иванковић Марко Мијајловић Иван Вучетић по 10. ф. Јован Шкуљевић 2 дуката цесарс. Г.

Александар Дуковић Лазар Цвјетковић Николај Рађенковић Екатерина Рађенковић и Марија Луч: Рађенковић по 5. ф. Фамиља Опуић 10 ф. Ристо Кнежић ф. 1. 50 нов: Јован Ристић 5. фјорина. Прве по Боке искупио отац Венијамин Вујновић администратор парохије савинске, а друге у Тријесту искупио господин Стефан Иванковић трестински трговац. Савина 3. јануара 1876..

Вен: Вујновић"

Те године стигла је и знатна помоћ за манастир из руке самога владара Фрања Јосипа који је приложио 3000 форинти. Ова средства су употребљена за градњу сјеверног крила конака, а манастир је морао додати још 1000 форинти.

Манастир Савина је располагао једним парчетом земље у Кртолима. О томе дознајемо на темељу захтијева извјесне Јоке Ђура Старчевићча из Кртола која је долазила владици Герасиму са таквом молбом, а он 18. јануара 1877., писао савинском настојатељу Јоаникију Аврамовићу. Види се да госпођа Јока ту земљу држи као уживалац, а владика пита: 1. Ко је оставио ту земљу 2. Налази ли братство за корисно да се земља прода.

Отац Јоаникије се 26. јануара 1877. обратио конзисторији са молбом да се манастир ослободи великог дуга у који је упао градњом двије куће у Новоме продајом једне куће "Број 9. Братство м(анастира). Савине Високопречастна Конзисторија! Јошт године 1867 при грађевини двију нових кућа манастирских које су к паденију тежиле у Ерцегновоме при почившем онд(а)шњем игумену манастира Савине, поч(ившем). Г(идеону). Јуришићу, не могући од продатих земаља манастирских добивеним новцем исте довршити принуђен је бијо манастир у Г(оспође). Елене Радуловића на зајам узетиу злату 100. наполеона у злату су 7% у истој мунида. Овај је дуг кроз претуру по ковенцијону учињен 15. јулија поменуते године. Од тог времена плаћала се добит до 1874. а потља због слаби прихода поправка кућа великог данка, за коије и ове године ф(оринти). 471: 85. н(аполеона). ц(арско).

к(раљевских). Уреду намета плаћено, а осим тога сви остали трошкови кућни и надворни због неродице и слабог прихода није у стању бијо манастир ни добит исплатити а камоли главни дуг? На позов Господина Епископа Герасима Петрановића у манастиру окупљени су били главари и сви старјешине с началником обћине ерцегновске да се усавјетују какоко (!) би се поменути дуг исплатијо? И закључише да се прода стара кућа ће Сагер М. станује која к паденију тежи, од више година којој је и темељ у слабом стању будући је провалија и да се од добивеног новца за исту исплати и манастир од дуга ослободи. Потом с дозвољењем власти ова кућа била је изложена јавној дражби преко обћине у 3. пута али нико није хотијо дати ни хиљаду 1300. и тако је потља учињени трошака морала опет кућа ослободити се за манастир. Г(оспођа). Елена Радуловићка, за поменути дуг с добити неће више да чека, а будући осигурата на нову и исту кућу вр. које је дуг и учињен изјавила је да ако јој неће манастир кроз кратко време без отлагања главницу с добити исплатити да ће судбеним путем тражити да се наплати на подлегату јој кућу нову. С договором неких главних обштинара Срба наших који су пристали согласно да се прода поменута кућа, за коју би се већ сад поготово добити фјор(ина) 1800. могло а од тог нитко више не да, на коју цијену сви и пристају. Ако ли би се пак когод други истако, или какво друштво да да штогоћ више, то ће бити корисније по манастир. А другог никаквог производ није се могло наћи чим би се поменути дуг исплатијо, због кога манастир пропада. Братство овог манастира с настојећим довољним доказима стања манастирског најучтивије обраћа се високопречастној конзисторијалној власти, да би она дозволила и ополномоћила ово братство, на продају предпоменуте куће, да се несрећни дуг по браство и манастир исплати. И нади да ће високопречастна конзисторија овом нашем предложењу које се тиче користи и будућности обстанка манастира

удовљетворити на које се и очекује скоро одобрење. У м(анастиру). Савини 26/1. 1877.

Јоаникиј Аврамовић настојатељ"

Владика Герасим је одговорио краћим писмом од 31. јануара 1877. године којим је одобрио продају куће манастирске у Новоме у којој је тада становао Мартин Сагер и који је за ту кућу давао 1800 форинти. Кућа је продата на јавној лицитацији.

Кућу је ипак купио поп Петар Аврамовић за 2300 фјорина, а ова сума исплаћена је манастиру у потпуности 28. фебруара 1877. године.

Мали комад земље у Радовићима (Кртоли) који је припадао манастиру процјењен је, према једноме писму владике Герасима од 15. марта 1877., уз помоћ кртољског пароха и једнога процјенитеља – вјештака. Земља је продата госпођи Јоки Ђуровој Старчевића која је ту земљу и прије држала.

Сачувано је у Савини докумената која освјетљавају активности братства за припрему свечане литије на Госпођин дан. Братство манастира обратило се писмом неколицини новских пароха са захтјевом да дођу у Савину у очи Велике Госпоине јер су од владике Герасима одређени да носе икону Пресвете Богородице у литији из мале у велику савинску цркву: "Бр(ој) 40. Пароху П(етру). Аврамовићу Мих(аилу) Аврамовићу Јов(у) Лазаревићу Јов(у) Шарићу Митру Мустуру. Имајући се у очи Храма Успенија по вечерњи пренијети икона Богоматере из мале у велику цркву, и то по дворишту манастирском, подписано братство учтиво моли вас да дођете у недељу по подне около 3 сата, будући да све ви одређени од преосвештеног Г(оспо)д(ина). епископа да носите икону. У м(анастиру) Савина 7/8 (1)877

Братство манастира"

Будући да се манастир обратио Српском пјевачком друштву "Јединство" из Котора да учествује на јубиларној прослави 100 година од почетка градње Велике сави-

нске цркве, уочи Госпођина дана, друштво је одговорило писмом од 13. августа 1877., којим јавља да није у могућности узети учешћа.

Сачуван је у савинској архиви 19. вијека један извод из Књиге крштених баошићке парохије који је потписао парох Никола Цвјетковић 2 јануара 1878., онај сродник великог мученика Кирила Цвјетковића који је пострадао за српство и православље у аустријским затворима, којему је Кирил пред крај живота послао писмо и књиге за манастирску библиотеку.

Занимљив је отисак печата на овоме документу са ликом Светога Оца Николаја и текстом од којег је отиснута само ријеч “Баошићи”.

Манастир Савина обратио се 28. јула 1878. године Конзисторији у Котор са молбом да се одобри продаја манастирске земље Жежевац у Суторини. Казује се да се путем јавне лицитације ово парче земље није могло продати те како је испала прилика да се прода “приватно” за 400 фјорина, по погодби, испод процјене. Писмо је упутио отац Јоаникије Аврамовић, игуман.

Конзисторија је одговорила повољно, 1. августа 1878. године.

Бококторска епископија је у то вријеме кренула акцију прикупљања помоћи за ратом захваћену Херцеговину. О томе је сачувано једно писмо оца Венијамина Вујновића православној конзисторији у Котору, у којем се јавља да он у својој, савинској прохији није могао сакупити средстава “али и поред најохотнијег свога заузимања у том чојекољубивоме послу није магао успјети код овдашњијех малобројних и веома сиромашних житеља савинскијех, ни за пару – почели су, веле неки, на т у исту племениту цијел дали Обћини, други пак кажу да немају ни себи, него да и сами требају милостиње”.

У Савини је сачуван један “Преглед статистички парохије савинске епархији православној Боко – которско – дубровачкој од 1 јануара до конца децембра 1878.” Из овога детаљног прегледа види се да је отац Венијамин

Вујновић администратор парохије од 30. новембра 1871. године, да парохији припадају мјеста: Савина, Ново село и Мељине, да је број домова у Савини 27, у Новом селу 4, а у Мељинама 3, да је број житеља у Савини 130, у Новом селу 17, а у Мељинама 13, да је парохијална црква Свети Сава први Архиепископ српски обновљена 1849., да су њени тутори од 4. фебруара 1873. године: Васо Видаковић, Глиго Гојковић и Јоко Радановић.

Владика Герасим је 9. октобра 1878. писао у Савину да јави како је управо изашла из штампе у Новоме Саду књига "Апостоли и Евангелија у празничне и недјељне дане", од покојног епископа Платона, словенски са преводом српским. Владика је препоручио свештеницима и таторствима да барем по једну ову књигу набаве за цркву, и "у договору са српским учитељима, још коју и за школску дјецу".

У овој архиви чува се за нас важно писмо владике Герасима којим одобрава замонашење Јована Ђордана искушеника у манастиру Савини под именом Јеротеја: "Бр(ој). 152. Преподобноме братству Светоуспенског манастира у Савину. Видећи важне и обзира достојне узроке наведене у писму, односно у прошњи тога преподобнога братства, од 10 фебр(уара) тек(ућег). бр(ој). 6. Духовна власт настојећим опуномоћава исто да искушеника Јована Ђордана у чин монашки под именом Јеротеја по дотичноме пропису мале схимне примити у число братства те свете обитељи уписати га може. Пошто се то изврши, настојатељ имаће га са спроводним писмом(у којему нека дотичне обећане свједочбе прикључене буду) овамо упутити, да се прописаноме главном испиту из богословских наука подложи, како би, ако се достојан нађе, на степен дјаконски и свештенички од архијереја произведен бити могао. У Котору 14. фебр(уара). 1879

Герасим Епископ"

Заиста, овај образовани и веома солидни савински калуђер, овом је приликом замонашен и примљен у братство манастира Савина чији ће игуман касније постати.

Отац Јоаникије Аврамовић писао је у септембру 1879. године конзисторији у Котор о намјери продаје земље зване "Испод Кутљаче" при обали. "Бр(ој) 20. Високопречастна Конзисторија! Парче земље зовомо Испод Кутљаче при мору које је по приватној процјени учињено било 192 форина и које је по предложењу 13 августа број 18 од те високопречастне духовне власти под датом 17 августа т(е). г(одине). бр(ој). 748 одобрено било продало се је по контарту од ц(арско). к(раљевског). суда ерцегновског учињеног с дотичним регализацијама ф(оринти). 200. Ови новци од туду добивени које високопреч(астна). та духовна власт под гореназначеном датом наложила је да се на сохрану њој пошаљу морају се задржати, при каси манастирској а то будући да земљу у Мељину виноград крај моста под драче бријег иза Лазарета, ког је Јоко Радановић по контарту учињеном од поч(ившег). Арх(имандрита). Инокентија Павловића трапијо и уз ког му је још неколика комада земље придато било да ради и ужива на полак и на трећи дијо по обичају мјеста и то отрагу 15 – до 18 година које у смотренију м(анастира) користи није добро стало. Због велике поаре и штете коју је манастир с те стране трпијо. Морало је браство поменути земљу натраг узети и исплатити муку уложену што је потрапијо винограда по стими од два законита стимадура ф(оринти). 100 као што ће се подне по квити у рачунима у своје вријеме.

А другу стотину ф(оринти) 100. морамо задржати за друге радње и трапљу и зидању међа нови које већ нам скоро престоје за почети радити. Ово све је учињено са знањем и договором в(исоко)пр(ечастног). Г(осподина). епископа као што се вам најучтивије саопштава. У м(анастиру) Савини 2/14. сетембра 1879.

Ј(оаникије). Аврамовић игуман"

Савински игуман је на захтјев конзисторије 24. октобра 1879. начинио један "рачун од новаца" из којег се види да су приходи манастирски износили 766: 70 форинти који су придобили од продаје земље Жевац у Суторини и земље близу водовода, као и од зајма од господина епископа Герасима и земље Ђура Раповца. Трошкови манастирски износили су укупно 703: 69 форинти, при чему је у манастирској каси остало 63:1 форинте. Ови су трошкови учињени у уобичајеним пословима уређења околице манастирске, као и манастирског земљишта и измирење дугова.

На концу новембра 1879. године, стигао је од Конзисторије захтјев да игуман јави о примитку сребрног кандила вриједнога 200 форинти, поклон покојнога Николе Гојковића с Мокрина, те да се јави да ли је кандило заведено у инвентар, односно налази ли се у манастиру. Игуман Јоаникије је одговорио писмом које није датовано или му недостаје дио: "...Манастир је добио од насљедника пок(ојног) Николе Гојковића од ... ф(оринти). 200 у години 1868. као што и на истом написано стоји: и то при Гедeonу Јуришићу бившем ондашњем игумену и управитељу манастира Савине. + И оно виси у старој цркви прам царских двери пред убрусом Христовим. А од мене је уведен у Инвентар манастирски, гдје се и сви други прилози који се и на икони Богоматере прилажу уписују. А другог уписника у манастиру никаквог не налази се".

Братство манастира Савина окупило се на сједницу концем децембра 1879. године и начинило протокол поводом предмета уступања земље у Мељинама Илији Видаковићу: "Скупљени будући игуман и братство овог манастира за договорити се и ријешити, да ли ће дати Илиј(и) Видаковићу баштину у Мељину, које је у батал и које је и прије стари виноград бијо зовоми Подкрајница да трапи по обичају мјеста на трећу, да сади лозу и маслину, а од старог сада докле год дура да дава половицу манастиру.

Исто тако договорисмо се и за земљу виноград зовому На Бријег и Под Бријег и маслинаду више новог села које је Јоко Радановић и прије држао и неколико трапију и маслине окрчио будући му је крај куће истог Јока и зато закључисмо, да по контарактима писмено учињеним, пред свједоцима подписанима од обоју страна, и од ц(арско). к(раљевске). судејиске мјесне власти утврђеним, на условија у истим изложенима поменуте земље дамо обадвојици... "

Види се и из овога писма да су ова тројица калуђера чинили братство манастира Савина у вријеме када је бококторско – дубровачка епископија већ увелике дјеловала и у своме организационом корпусу обједињавала све бокешке манастире. Јасно је, такође, да је манастир Савина показивао свој историјски ток слабљења, не само у броју чланова његове свете обитељи, већ и у његовом економској снази. Друга половина 19. вијека је већ вријеме у којему се настоје продавати манастирске земље како би се измирили нагомилани дугови и како би се одржала манастирска велика непокретна имовина. Продавано је у Суторини, Мељинама и Подима.

Концем децембра 1879. године манастир је начинио један уговор са Илијом Томовим Видаковићем из Требесина. Манастир се обавезао да ће дати своју земљу у Мељинама, стари виноград, који је приложен од факултати покојнога Николе Мусића са Пода, да трапи и сади лозу и маслину, по обичају мјеста на трећи дио. "Ова земља лежи између конфина слједујућих. Од истока поток који дјели исту земљу манастирску и виноград стари с маслинама. Од подне Софија удовица Павковића унеколико, и земља Русовића. Од запада земља сијаница с маслинама исте фамиље Русовића. Од сјевера бријег манастирски с маслинама и са шумом све до Ребара Луке и Глига Павковића, Поле Сладовића и Стевана Паликуће, сви конфини тврди и здрави." Илија се обавезао да ће чистити старе маслине, да ће чувати маслине и гору од сјече, а што буде за вађење то ће се са знањем братства

учинити. Илија и његови синови су се обавезали да ће његовати виноград и сваке године два и више миљара лозе усадити, да ће сву међу по дну винограда претрести, конале ће устреба извадити и све међе претрести. Ако се које стабло маслине поломи да је Илија у обавези предати га за дрва манастиру. У тачки 7. уговора каже се: "Илија Видаковић обавезује се за себе и за његове синове да ће свагда кад која интрада приспије пређе бербе на неколико дана настојатеља манастира позвати да види, и објавити му дан брања, за да може по обичају послати стимура, или он или који од братије присуствовати." Уговор је потписан 30. децембра 1879. године од стране Јоаникија Аврамовића настојатеља, Антонија Ђуриновића и Јефта Радовића као свједока.

Владика Герасим је у тој години помогао градњу и уређење једног извора у Мојдежу на којему у сада стоји натпис захвалности: ПОМОЋУ/ ВЛАДИКЕ ГЕРАСИМА/ ЖИВИО. 1789. Г. У то доба владика је много времена проводио у манастиру. Иако је сједио у Котору, владика је будно пазио на потребе Новљана и никада овај град није осјетио неку нужну потребу за сопственим епископом.

Конзисторија је 11. јануара 1880. године одобрила спровођење уговора са Илијом Томовим Видаковићем и уговора са Јоком Радановићем.

Почетком августа 1880. године, Конзисторија је обавјестила савинског игумана оца Јоаникија о припреми дјела Никодима Милаша "Зборник канонског права Православне цркве."

Још ће један јако крупни догађај утицати на прилике у провинцији. По рјешењу берлинског конгреса Аустрија је добила право да окупира Босну и Херцеговину. Марта 1880., она је склопила уговор са патријаршијом по којем је призната црквена аутономија Босни и Херцеговини под канонском влашћу васељенског патријарха. Све то због превеликог незадовољства народа фанариотима. Но, аустријски владар је имао могућност да попуњава упражњене митрополитске катедре. Већ 1881. за

митрополита је устоличен архимандрит Сава Косановић. Он је бранио народ и Цркву, а на његово мјесто дође 1885. Ђорђе Николајевић. Савина и Црква у Боки стајала је тада у одређеном миру, некако по страни од збивања јер крупни субјекти нису обухватили својим плановима ову малу српску земљу. Овдје су се ствари одвијале по редовном обрасцу и поступку.

Савински парох отац Венијамин Вујновић је на Сћепан - дан 1881. године, посредством топаљског прото-презвитера, бококоторској Конзисторији доставио статистички преглед парохије или капеланије савинске од 1. јануара до конца децембра 1880. године. Овај лист садржи оштру напомену владике Герасима свештенству “да помњиво, точно, чисто и јасно попуне рубрике по дотичним матицама” за потребе епархијског Шематизма.

Видљиво је из овога прегледа да села у саставу парохије: Савина, Ново село и Мељине, имају 33 дома и 157 житеља. Савина је имала 26 домова, 59 мушких житеља, 68 женских (127). Ново село 4 дома, 11 мушких и 6 женских житеља (17). Мељине 3 дома, 6 мушких и 7 женских житеља (13). Тудори црковни били су Глигорије Гојковић и Јоко Радановић.

Током 1881. године манастир је обновио зид од порте према великоме чемпресу.

Отац Венијамин Вујновић одговорио је 15. децембра 1882. године на захтјев бококоторске Конзисторије од 1. септембра да свештенство сакупља “све старине и значајније ствари”, да се “преписује и сакупља како би се сваковрсне старине записке и историјске биљешке на разширење нашег Епархијалнога шематизма употријебити могле”. Отац Венијамин одговорио је да савинска црква Светога Оца Саве, као и домови у Савини немају таквих старина. Очигледан је замањак који је имао и сакупљачки и истраживачки карактер који је кренуо долазак владике Герасима на чело бококоторске и дубровачке епископије. У томе правцу главни допринос је пружио Шематизам Епархије бококоторске, дубровачке и

спичанске. Попут старих дубровачких српских листова, тако је и овај часопис пружио, и данас пружа увид, у најосновније истине о прошлости српског народа и његове Цркве које смо ми у наше вријеме често приморани објашњавати.

Отац Венијамин је 14. маја писао Конзисторији да помогне код надлежних власти не би ли се поправио положај свештеника.

Почетком јануара 1884. године, владика Герасим је упутио својеручно писмо са захтјевом да манастир пошаље своју књигу "Могила" др Никодиму Милашу због неодложне потребе за израду његовог књижевног рада.

Отац Јоаникије Аврамовић је већ 15. јануара начинио пропратно писмо и послао књигу у Задар молећи да се књига уредно врати манастиру.

Манастир је концем јануара 1884. године начинио уговор са Вуком и Лаком Игњатовим браћом Поповић из старе пођанске фамилије за земљу Оскорушицу у Подима, одавна власништво манастира, дакле за баштину која се помиње у старијим документима 18. вијека. Манастир је ову земљу дао на пола, "да поменута браћа имају њу држати наполице за 3. године дана...". Затим, да је имају заграђивати и обрађивати, од "поаре чувати." Браћа Поповић нису имали допуштење да могу сјећи маслине или дубове нити било каква стабла без питања и одобрења старјешине манастира. Браћа су била у обавези, да поломљена стабла маслине којих је на овој баштини на броју 273, за дрва манастиру предају, а што би било рода на маслинама да манастиру половицу предају. Манастир није могао вршити било какве трапње на земљи, а што браћа земљи допринесу да остаје манастирско. Занимљиво је да се допушта напасање свега осим коза те да браћа имају плаћати за пашу 15 фјорина годишње. Уговор је начињен 30. јануара 1884. године а поптписао га је игуман Јоаникије Аврамовић, Вуко Поповић својеручним крстом, те свједоци Д. Достинић и А. Ђуриновић.

Владика Герасим је почетком фебруара јављао манастиру о помоћи коју је манастиру одредјелило Његово Величанство.

Отац Јоаникије је одговорио 9. фебруара како не може послати признаницу за своту коју му је најмилостивије удјелило Његово величанство на његову прошњу, коју је и приложио писму, јер још није ту своту примио. Он је молио да му се новац достави поштом па ће је он првом поштом признаницу послати а новац употребити у сврху за коју је био милостиво удјељен.

Отац Јоаникије јавио се 8/20. маја Конзисторији у Котор са прецизнијим обавјештењима о потребним оправкама на малој Светоуспенској цркви манастира Савина: "Бр(ој) 19. Високопречастна Конзисторија. Услед позива високопречастне Конзисторије епископске бококторске од 11. фебруара т(е). г(одине). број 200. ниже подписати не пропушта најучтивије доставити по ње изјављеној жељи, а по својој дужности касатељно измјене крова, и друге потребите поправке Старе цркве манастирске у порти Светоуспенске, на коју је сврху по учињеној прошњи истог најучтивије поднешеној под датом 3. септембра 1883. Његовом величеству најмилостивијем нашем Монарху Цару и Господару Францу Јосифу Им који се је милостивјеише удостојио из своје сопствене скрињице удијелити фјорина 200. Спроводи се овдјен прикључена односна фабижањ од потребујућег трошка за поменуту рађу, иштући најпре у исто вријеме од предпохваљене Духовне власти дозволу, за предузети радњу, да може исти пре и набавити наручити потребујући материјал за исту да док су постојана и лијепа времена радња да се у дјело приведе и у реду изврши, о којој ће се у своје вријеме точан рачун поднести. У м(анастиру). Савини 8/20/ 5. 1884.

Јоаникиј Аврамовић игуман"

Захваљујући овој документацији дознали смо о једној акцији оправке мале савинске цркве о којој се није

знало, и коју је помогла највиша аустријска власт. Свакако, у вријеме у којем се у Кривошијама Аустроугарска суочила са великим тешкоћама, није необично залагање са савински манастир који је у околноме свијету уживао огромни углед.

Конзисторијални протопрезвитер Гаврило Руцовић, поријеклом из Маина, одговорио је 14. маја 1884. “за Њег(ово). В(исоко)пр(еосвештенство). Г(оспо)д(ина). Еп(ископа).” као се прихвата предлог да се прекрије стара манастирска црква, те ако би у манастиру било греда за “армадуру” да се исте употребе па се на тај начин устеђени новац уложи у какву другу потребу у овој цркви, нпр. “бојадисање покваренога од влаге свода”. Конзисторија је такође изразила жељу да се овом приликом ставе на цркву већ набављени прозори, придавши на истима укусну гвоздену решетку, телере и прозоре “за које када јавите, послаће потребити износ од новца пок. Стефа Павковића заосталога у сахрани код Конзисторије.”

У августу 1884. стигло је у Савину писмо Митрофана Бана који се потписао као архимандрит и наименовани епископ цетињски:

"Преподобњејши отче игумане љубезни у Христу брате! Високоуважено Братство те Св(ете): Обитељи по мојој жељи предходно мога монашеског објета кога сам у тој Св(етој): Обитељи примио било је милостиво примити ме за свога собрата и члана тога манастира. За особиту част сматрам, што ми је срећа у дио пала, те се могах назвати чланом и братом свагда ревностнога и заслужнога братства те свете и дивне задужбине наших дичних предака, тога знатнога училишта у коме су се свагда а особито у прва времена кад тако рећи и немаше других школа код нас за приуготовљавање како служитеља олтара Господњег тако и за друге народње потребе спремали а и сад се спремају синови Бокешки, као што сам и ја ту част имао, које ће свагда као најљепша успомена за мене бити. Ја с највећом душевном радошћу свагда кроз све дане мога живота најрадије желим бити

тога вриједнога и предрагога братства чланом и братом но пошто су околности мога положаја такве, да потребујем формалности неке ради имати одпуст из тога Братства, зато учтиво умољавам Вас отче игумане, да бисте изволили братством подписато и манастирским печатом снабђевено пто пређе издати ми свједочанство којим се одпуштајем из тога Братства. У исто вријеме увјеравам овијем љубезно ми у Христу Братство те Св(ете): Обитељи, да ћу свагда с њим душевно у братској заједници остати, као што се тврдо надам, да ће и оно са своје стране мене свагда за таквога сматрати. Молим Вас отче игумане, да будете добри мој брацки поздрав и дубокои поштовање изјавити с моје стране прељубезноме ми Братству те Св(ете): Обитељи, којег свагда част имам бити Понизни у Христу брат Митрофан Бан архим(андрит): и наименовани Епископ цетињски
Цетиње 16/8. 1884".

У то вријеме манастир се суочио са још једним проблемом а то бијаше узурпација манастирске куће у граду, највјероватније једне од двије куће које је манастиру завјештао капетан Никола Мусић, а коју је новско општинско управитељство користило за свој уред. Изгледа да је у вријеме игумана Гидеона Јуришића манастир пропустио да начини уговор са општином.

Манастир Савина очигледно је у другој половини 19. вијека суочен са великим тешкоћама и по први пут од почетка велике његове обнове под захумским и далматинским епископима Љубибратићима, са осипањем знатне непокретне имовине. Свакако да се ова појава не може гледати издвојено од озбиљног и структурног пропадања бокешког и новског поморства које у то доба улази у своју опасну завршницу. Бока је, као регија, до конца 19. вијека, ушла у неколике дубоке економске кризе.

Српска Православна Црква чинила је колико је могла да одржи велику имовину претходних времена. Владика Герасим је снажно окренут манастиру Савина почео у њему проводити своје вријеме и из њега упра-

вљати Бококоторском и дубровачком епархијом. Он је у Новоме чак зачео једну акцију која ће своју круну задобити 1912. године, подизањем цркве Светога Архангела Михаила на Горњем градском тргу у Старом граду. Он је 1883. године формирао један одбор за изградњу цркве и обраћао се општинским властима да потребне дозволе понављајући да се црква намјерава градити на остацима старе цркве коју је овдје подигао Херцег Стефан Косача, а која је носила исту посвету.

У Кутима, крај Новога, владика је помогао градњу и уређење сеоског пута од Глоговика (Буквица) до засеока Обалица. О томе и сада, крај пута, стоји ћирилични натпис: Поправи се овај пут с помоћу епископа Герасима године 1881.

Владика Герасим, скупа са задарским епископом (далматинским) покренуо је и лист "Истина", за богословску науку и пастирско – практичне потребе православног српског свештенства који је на њихову препоруку издавао колегијум задарског Богословског завода. Планирано је да лист излази половицом и крајем свакога мјесеца на табаку од 16 страница велике осмине уз годишњу цијену од три форинте. Ево што стоји у књижевном огласу од 1. јула 1885.: "Не само овдје на обалама сињег мора, на овој пошљедњој граници православнога свијета на западу, него и у свима крајевима, гдје православни српски свештеник своју свету и трудну службу врши, живо се већ осјетила потреба листа, који би поред науке освјетљавао и живот и праксу наше свете цркве, и тиме свештенику омогућио, да прати развитак богословске науке и црквенога живота широм цијелога, православнога свијета, а с друге стране да му помогне ријешити тежа и замршенија питања, на која често у служби својој наилази."

У Црној Гори у то је вријеме дошло до једне крупне промјене и цетињски епископ (како сам пише) постао је Грбљанин Митрофан Бан, сабрат савински. Отац Митрофан рукоположен је у Петрограду 6. априла на празник Светога Методија и Кирила. У Савини се чува

његова прва штампана окружница којом обавјештава о своме рукоположењу.

У почетку фебруара 1885. године отац Венијамин Вујновић обраћао се изнова Конзисторији у Котор не би ли га помогла истичући сиромашно и оскудно стање његове савинске парохије. Занимљиво је да ће овај калуђер исписати током 1885. године читав низ молби за помоћ. Он је тражио да Конзисторија код цивилних власти издејствује ванредну помоћ. Ова чињеница је за нас свакако веома обавезујућа да се на њој мало задржимо⁷. Стекли смо утисак да је савински манастир, упадајући у теже економско стање током друге половине 19. вијека у томе ходу ходао сасвим напоредо са савинским насељем које је од старих времена на њега наслоњено. Ваља се подсетити да је у 18. вијеку Савину насељавало неколико најутицајнијих топаљских фамилија које су имале снагу да покрећу и учествују у крупнијим црквено – народним пословима. У другој половини вијека ове су фамилије или расељене или економски ослабиле да се никада више не подигну. Чак и ако би драматичне молбе савинског пароха и сабрата манастира Савине носиле у себи ноту претјеране бриге, он ипак слика стање једне заједнице које је сасвим неупоредиво са њеним положајем у 18. вијеку.

Отац Венијамин Вујновић писао је један извјештај Конзисторији у којем је навео како је “у течају прошле коризме свете четрдеснице исповједило се и светој тајни причешченија подкријепило” 33 мушких и 70 женских те 8 дјеце из његове парохије а осталих чланова налази се 15 мушких и 6 женских по свијету. Савински парох у овоме извјештају говори о доброј посјети цркви.

Занимљиво је писмо оца Јоаникија учињено у Савини 13. априла 1885. године а упућено Конзисторији у Котор: "Бр(ој) 15. Високопречасна Конзисторија! Приликом срећног повратка из Петербурга овуд скорог проласка у Црнугору Високопреосвештеног новог Митрополита

---

⁷ Данас се црква св. Саве налази у саставу Староградске парохије!

цетињског Господин Митрофана Бана, негдашњег ученика а данашњег учитеља мога желим попрати(ти) Га до на Цетиње и онамо задржати само три дана, а четврти дан повратити се овамо на Савину. Зато најпонижније молим т(у). в(исоку). Д(уховну). Власт за одобрење преречене моје жеље, ако се та не противи каквој политици - - Савина 13 април 1885 Високопр(ечастној) Конзисторији."

Писмо оца Јоаникија исписано је у последњим редовима веома веома нечитко, готово дрхтавим рукописом. Да ли је нека изненадна слабост, или болест, учинила да рукопис тако изгледа не можемо знати, али у односу на горњи, почетни дио писма, разлика је упадљива.

Владика Герасим упутио је 22. новембра 1885. једну кратку окружницу у којој упозорава на прекомјерно пуцање прангијама о црквеним свечаностима.

Отац Венијамин одговорио је 8. децембра "да се приликом годишњи светковина парохијална црква савинска некаква пучатања не обичава, осим о храмовном празнику неколико прангија о трошку исте цркве под управом Г(осподина). Глига Гојковића".

У Савини се чува једно важно писмо од 3. марта 1886. којим је владика Герасим тражио од оца Венијамина да преузме мјесто настојатеља манастира Савина послите јеромонаха Јоаникија Аврамовића из Требесина. Писмо је исписано руком владике Герасима.

Отац Венијамин одговорио је 8. марта 1886. године: "Бр(ој): 15

Високопречасна Конзисторија! Услед овај час примљене ми одлуке и наредбе в(исоко)пречастне Власти те од 3. текућег бр(ој) 236. којом се позивам да се примим администрације манастира Савине и овидјем управљам, част ми је одговорити да ја ради разних болести, које подносим не могу се никакве даље службе примити, него се и ове што је имам морам одрећи и удаљити. зато ја благодарим на понуди тога, и обећању игуманије: него би готов био и ја запросити милост те високе власти да бисте и мени удијелити одпуст изволили да узмем се необхо-

димо потребитог ми покоја, и остале кратке дане мог живота, у миру проведем. А та ће висока Духовна Власт на старјешинство манастира): Савине наћи млађег, ваљанијег, користнијег и у свему болијега, од мене старца од 63. године, чојека болежљива. Савина 8 марта 1886

Вен(ијамин): Вујновић јеромонах
Високопречасној Правосл(авној): Конзисторији Боко
Которској у Котор".

Отац Венијамин на тај начин одбио је понуђену дужност савинског настојатеља и простор се указао млађему: оцу Јеротеју Ђордану.

Те године десила се једна велика незгода. Како казује Д. Медаковић, у звоник Велике цркве ударио је гром и нанио оштећења која су санирана са 568 форинти.

Владика Герасим радо је своје вријеме проводио у Савини и изгледа да је редовно љети овдје боравио. Свједочи о томе једно његово опширно писмо савинском братству у којему казује о боравцима у Савини и уређењу дубраве: "... Као што сваке године проводећи љето у овој св(етој). обитељи, тако и овога љета уложисмо труд и нашу бригу, настојање пак и новчане сопствене жртве на корист и углед ове свете обитељи. Ово зна Бог преблаг, а признаје са захвалношћу сва херцегновска крајина, пак и остали Бокелји, а и странци. Тако и овога љета од својега учинисмо у ђардину ниже пута чесме, прекрасни врт и уложисмо у исти ф(оринти). 168. Желимо да се исти зове од сад "Владичин врт". Из даљег се види да је према упутству манастира узет један кмет за баштине као што гласи манастирски уговор. Владика је у писму тражио и наложио да се без његовога знања у манастиру ништа важније не предузима и да се са "кметовима другачије располаже и нагађа".

Јеромонах Венијамин јављао је 3. јануара 1887. Конзисторији како је тутор парохијалне савинске цркве Јован Радановић "сасвијем ослијепио и тијелом неспособан постао на сваки даљи рад." Први тутор Глиго Гојко-

вић изабрао је са главарима 27. децембра 1885. године другога татора: Шпира Герзичића.

Овај избор потврђен је од владике на Шћепан дан 1887. године.

Ипак, отац Венијамин Вујновић примио се, последице допунског убојеживања владике Герасима, дужности настојатеља манастира Савина у зиму 1887. Он је ту дужност почео обављати у његовој 64. години. Сачувано је једно његово писмо од 12. марта 1887. које говори о манастирским пословима.

До зиме 1888. године, ипак је дужност настојатеља манастира Савина преузео јеромонах Јеротеј Ђордан. Поред њега, у манастиру је живио отац Милутин Радуловић. Двојица калуђера писали су Конзисторији 11. фебруара 1888. године да се братству допусти да купи три краве од доброга соја, према савјету вјештих и искусних особа, како би се манастир који сада живи искључиво од милостиње и кућних најмова, помогао.

Отац Јеротеј Ђордан, нови савински настојатељ, склопио је један уговор о продаји манастирске земље у Сасовићима Марку Ђуричићу, и концем године затражио одобрење од Конзисторије: "Бр(ој). 27. Високопречасна Конзисторија! На темељу уоблашћења Конзисторијалног изданог браству манастира Савине под 10. октобра о(ве). г(одине). бр(ој). 1138 склопио је нижеподписани дне 15. текућега уговор купопродајни с купцем Марком Ђуричићем пок(ојног). Васа из Сасовића за једну земљу манастирску звану Кизић у Мељину за осјечену цијену ф(оринти). 350 просту од сваког трошка, согласно горепоменутој штованој одлуци. Пошто је нужно односно потврђење то се подписати части спровести овђе приложени контракт на одобрење Те Високе Духовне Власти, коју у исто доба умољава да изволи по својој ратификацији повратити речени контракт прилогом ради укњижења посједног права у корист купца Ђуричића. У м(анастиру). Савини 15/27. децембра 1888
Јеротеј Ђордан настојатељ"

Потпуно је сигурно да манастир Савина управо кроз другу половицу 19. вијека губи своје баштине у новским селима. О тешком положају манастира на измаку 19. вијека говори и писмо владике Герасима писано његовом руком од 5. маја 1889. године којим владика опомиње на неке пропусте у годишњем рачуну манастирском. Овом приликом он позива на штедњу јер се милостиња за манастир смањује као и редовни приходи од издавања – закупа кућа, али, такође, скреће пажњу на оставштину бившега, сада већ покојног игумана Венијамина Вујновића која је износила 436 форинти.

Пред Видов дан 1889. године владика Герасим је штампао једну окружницу којом је позвао свештенство на обиљежавање празника и јубилеја 500 година од Косовског боја. Поред уобичајене подуке, владика налаже да се у недељу послје литургије прочита народу његово писмо и да се учини помен косовским мученицима. Окружно ово писмо издато је у Котору 26. маја 1889. године. Занимљиво је да је село Мокрине у спомен на овај велики јубилеј обновило цркву Светога Вида на Видовом врху и том приликом начинило једну фину ктиторску плочу која се данас чува у цркви Светога Георгија у Доњим Мокринама. Натпис казује да су цркву обновили Доњемокрињани и Сврчужани.

Манастир Савина бавио се у то вријеме скромнијим грађевинским и санационим радовима. Сачувано је једно писмо од 24. јуна 1889. Конзисторији у Котор којим се моли да се дозначе средства за оправку крова манастирске штале и старе кухиње.

Неуморни бококоторски епископ сабирао је и књиге за библиотеку. У савинској Љествици из 1688. године чува се његов запис: "Ову рукописну књигу купио сам, и даровао на сахрану у библиотеку м. Савине а о истој споменуо у Шематизму Епархије наше за г – 1885. У Котору новембра 1889. Герасим епископ".

Владика Герасим начинио је једно краће окружно писмо 13. октобра 1889. године којим упозорава на недо-

статак једне важне утвари црквоне: дарохранитељнице или кивота. Владика казује да је примјећено да многе парохијалне, а посебно филијалне цркве немају кивота. Кроз то да бива да је Света Трпеза веома оскудног изгледа. Он је препоручио да се праве прости али лијеви кивоти са приступачном цијеном.

Средином јануара 1890. године владика је јавио о успјешно положеном испиту савинског сабрата оца Милутина Радуловића: "Бр(ој). 1510. Преподобном оцу Јеротеју Ђордану настој(атељу). ман(астира). Савине. Будући ваш сабрат о(тац). Милутин Радуловић положио и IV испит из богословских наука, будући се он у том манастиру довољно упражњавао како у црквеним службама тако и у пастирским парохијалним дужностима, узимајући се уз то у обзир да сте ви обременени настојатељством и вођењем економије тог манастира, као и послуживањем кућанске парохије налази се за сходно одријешити вас од душепопечитељства савинске парохије, те повјерити исту горепоменутом јеромонаху, коме ћете уручити овдје уложену одлуку и предавши му по записнику парохијални уред о томе овамо извјестити. У Котору 16 јануара 1890.

Герасим еп(ископ)"

Видљиво је, дакле, да је отац Милутин Радуловић постао парохом савинским. Мало село Савина непрестано је имало своју посебну парохију, како изгледа кроз читав 19. вијек и бококоторски викари и владика о томе су строго водили рачуна. Ову дужност обављали су савински јеромонаси.

Отац Јеротеј Ђордан, игуман, писао је Конзисторији у Котор 11. априла 1890. године и изразио негодовање због оцјене манастирског рачуна, за који је тврдио да су приходи увећани за 85:05 форинти, а не умањени како је Конзисторија нашла. Он је тражио задовољштину од стране Конзисторије те да се братству призна невиност у вођењу манастирске економије.

И отац Милутин Радуловић, нови савински парох, писао је Конзисторији концем априла да се поради на додјелјивању помоћи преко покрајинских власти за његову парохију.

Отац Јеротеј је обавјестио Конзисторију о дару старице Андре Миловића из Мојдежа манастиру Савини: "Бр(ој). 12. Висока Конзисторија! Нека побожна старица Андра Миловић из Мојдежа предала је манастиру са знањем и одобрењем Њ(еговог). В(исокопреосвештенства). Г(оспо)д(ина). Епископа ф(оринти). 200. Као што писмено изјавила жељу, браство је њој уступило магацинић један у Ерцегнови за доживотно становање пошто је исто мјесто најпре лијепо поправљено, и потрошено на то од горње своте ф(оринти). 45: 83. За запуштни они магацин добивао је манастир годишње ф(оринти). 10 најма. Из тога се види да сада много већа корист манастиру, а по смрти старице Андре, инајмиваће се магацин поправљени за ф(оринти). 24 најмање.

Сада излаже се:

1. Од новца о коме се јавља под бр(ој). 11 остало је ф(оринти). 39:62

2. Од новца речене Андре ф(оринти). 154: 17

Скупа ф(оринти). 193: 79

Са знањем браства и одобрењем Г(оспо)д(ина) епископа, крајња је потреба да се 1., потавани новоме кмету (пошто је умро стари кмет Јанчић) кућа крај мора за које ће се потрошити околу ф(оринти). 50. – 2., да се поправи кров на кметској кући "Чардак" околу ф(оринти). 8. - 3., да се купи новоме кмету једна или двије краве, а тако што једна или двије за манастир.

Пошто је све то крајње потребито, нада се браство да ће и пречасна Конзисторија то све одобрити, и онда браство поднеће у своје време рачун.

Јеротеј Ђордан настојатељ

У м(анастиру). Савини 20/9 (18)89"

У овоме писму помиње се кула квадратне основе која је овдје, и према скицама млетачких мјерника из

1690. године, стајала. Из ње су тврдошки калуђери започели обнову запушеног Светоуспенског манастира Савина. Братство је кулу давало под закуп. Она је данас потпуно уништена. У Савини се дуго чувало предање по којем би ова кула била ограђена од камена са једне јако старе цркве која је лежала у предјелу Новог села а коју су Турци кад узеше Нови порушили.

Новски протопрезвителијат је 21. октобра 1890. године упутио једну малу окружницу своме свештенству, потписану од оца Петра Аврамовића, среског протопрезвитера, и којом се препоручује превод шест књига о свештенству са грчкога језика који је учинио професор Богословије Јован протопрезвителијер Вучковић.

Поред бројних мањих легата новских и других опоручилаца, Новљани су бринули о школама у своме крају и захтјевима новијих државних закона уподобљавали старе статуте. Тако је на Подима 1890. године проглашен нови статут пођанске школе, смјештене у згради која и дана стоји: "Установа (Статут) за Православно српско училиште на Подима у Опћини Ерцегновској.

Признаје се да год. 1864. неки побожни и родољубиви чланови српског православног општества Пођанског зачеше племениту мисао и утемељише у средини својој код православне парохијалне цркве СС. Сргија и Вагха на Подима, једно српско православно училиште са намјером да се пођанска младеж васпитава религиозно у духу православља, а умно развија и науковно просвећује својијем српскијем материнскијем језиком. Обезбједише ту своју задужбину закладом састављеном из добровољнијех прилога које дароваше чланови православног Општества црквеног Пођанског и други на страни живећи, оградивши је Закладним Писмом потврђеним од утемељитеља њиовим подписима на православно Спасовдан 1864, одобреним од Православне Епархијалне Духовне Власти под 27 Јуна 1864, а од Преузв. Намјесништва под 7 Децембра и. Г. 1864 Б. 13491/3318, које се овдје придодаје...."

Закладно писмо је читано на Подима код "Прав. парох. цркве СС. Сргија и Вагха" дана 14. септембра 1890, "виђено и одобрено. Од Правосл. Еписк. Консистирије У Котору 18/30 Септем. 1890. У осуству Њег. Високопреосвеш. Господина Епископа (М.П.) Петар Миџор в. р. Протопрезв. Консистер.

Одбор су чинили: Лука Мисинезовић пресједник с. р., +Васо Тушуп члан, Петар Аврамовић благајник с. р, и утемељитељи или наслѣдници: Спирос Гојковић с. р, Глиго Петровић с. р, Вељко Радојевић с. р, Васо Тушуп с. р, Петар Аврамовић Парох с. р Срђе Русовић с. р.

Отац Милутин Радуловић, администратор савинске парохије, јављао је концем фебруара 1891. године Конзисторији у Котор о поклону Андрије Сеферовића из Кута: "Бр(ој). 9. Високопречасна Конзисторија! Андрија Сеферовић из Кута (сада настањен у Русији) задахнут вјером у Пречисту Богоматер савинску, поклони овом манастиру свилену литију, но пошто је из иностранства послато, то манастир као велепорезник морао би платити ве(ли)ку царину. Да би се од поменутог царине манастир ослободио, то ће администратор ове парохије са туторством спровести молбеницу на ц(арско). к(раљевску). Интенденцу у Дубровник на име Св(етого) Саве, то пошто парохијална црква не посједује никаквог имања, то ће се ласно ослободити трошка. На коју сврху, молбеници морају се уложити и декрети татора, али татор Глиго Гојковић нехотично је погубио свој декрет, зато се умољава Та Висока Духовна Власт да би истоме наново спровела, и то што прије јербо је литија приспјела у догани ерцегновској назад неколико дана. Поменути Гојковић тутором је од године 1873. Савина 27 фебруара 1891.

Милутин Радуловић администратор"

Овим поводом савински парох је свједочио да црква Светога Саве не посједује никакво непокретно имање. Ваља се овдје подсетити некаквог власништва ове капеле фамилије Паликућа, блиских сарадника старога

митрополита Саватија Љубибратића са почетка 18. вијека, те дара једнога Паликуће ове капеле која се помињала као породична, манастиру Савини.

Концем априла 1891. године савински парох је јављао о редовитом причешћивању житеља Савине, практично уз изостајање оних који су живјели и радили по свијету. ‘‘Што се пак тиче похађања цркве побожних христјана кроз минулу Св(ету). Четрдесницу, може писући са задовољством јавити, да су долазили у подпуном броју, а особито Св(ете). Велике Седмице, и своју христијанску дужност савјесно извршили.’’

Будући да је владика Герасим непрестано потицао свештенство да му доставља своје биографије за потребе Шематизма, као и састављања једне историје Бококторске и дубровачке епископије, отац Милутин Радуловић јавио је сљедеће: 1. родио се је 7. марта 1865. год. у Мулу (крај Котора), 2. Основне науке је свршио у родноме мјесту, у ц(арско). к(раљевској). Гимназији которској редовно 6 разреда а богословске предмете приватно 3 године у овоме манастиру а 1 год. код Те Високопречасне Конзисторије ње је и приступио годишњим испитима, 3. Рукоположен је за ђакона 26. августа год. 1887. а за свештеника 8. септембра исте год. од Његовог Високопреосвештенства Г(оспо)д(ина) Герасима дијавезалног Епископа, 4. Објет је примио 22. авг. год. 1887. као мирски мило, 5. Послужује у овом манастиру, а парохију савинску администрира од 16. јануара 1890. год. На 6. тачку не има шта изјавити пошто му је готово почетак службе.

Отац Милутин написао је ово писмо 14. новембра 1891. године.

Такође, овом приликом, отац Јеротеј Ђордан јавио је своје податке, који су нам данас од неоцјењиве важности. Он казује како је рођен 7. јуна 1860. године у Метковићу. Да је прописане основне науке као и четири разреда ниже гимназије завршио у Дубровнику а приватне богословске науке у трајању од двије године у Савини, да

је рукоположен за ђакона 2. марта а за свештеника 3. марта 1879. године од владике Герасима. Објет је примио 25. фебруара 1879. “као свјетски Јован”. Каже отац Јеротеј да је служио као помоћник у школи на Топлој од 1880. до 1884. године, а у кућанској парохији од 1885. до данас. Савински настојатељ начинио је ову ноту 14. новембра 1891. године.

На тај начин дознали смо основне биографске податке и за ову двојицу савинских калуђера коју су овај манастир водили у тешким његовим искушењима најдубље економске кризе која је погодила Боку Которску коцем 19. вијека.

Концем априла 1892. године Конзисторија је јавила о путу владике Герасима у Задар, или по потреби и даље, како би пронашао искусне и вјеште струковњаке и специјалисте због неке болести. Конзисторија позива да се при светој литургији држе благопотребна прошенија у црквама током читавог маја. Владика се јавио окружницом 3. јула исте године којом јавља о своме повратку у епархију послвије двомјесечног љечења у Задру. Овом приликом он је захвалио свештенству и народу на “жарко саучешће које су сви према нама и овом приликом показали узносећи топле молитве за нас и за наше оздрављење.” До ове године владика је упсио да се у Савину, из руку клирика Луке Радоњића из Котора, врате средњевјековне његове повеле.

Манастир Савина је на концу 19. вијека, у настојању да се новчано потпомогне, продавао гробна мјеста. Сачувана су документа која говоре о продаји гробнога мјеста фамилији Јефта, Глига и Шпира Гојковића из олтара Велике савинске цркве из којих се види да је братство наплаћивало овакве плацевице и до 50 форинти, а за оскудније породице 10 до 15 форинти. Двојица браће, Јефто и Глиго исплатили су по 10 форинти, а брат Шпиро из Топле је одбио да плати свој дио тражене суме уз образложење да манастир њему дугује новац. У писму настојатеља Јеротеја Ђордана од 1. октобра 1892. видљиво

је да Шпиро одбија да уплати свој дио тражене своте теретећи манастир да му дугује за црквену земљу која се из његове баштине од стране Јова Видаковића донијела за градњу скалина ниже манастира још 1888. године. Каже даље настојатељ Ђордан: “**М**ожда вам је познато, да је велики добротвор ове Св(ете) обитељи Њ(егово). В(исоко-преосвештенство). Г(оспо)д(и)н Епископ наш Герасим, као и премноге друге ствари и ове шкалине о својој трошци учинио, стога манастир у тај дуг не улази. Него предпостављену Г(оспо)д(и)н Епископ, када сам му тај Ваш изговор и искање саобштио, рече ми: да је он земљу ону прибавио од реченога Јова Видаковића, не разпитујући чија је властитост. Ипак позовите реченог Видаковића и од њега као и од прота Стева Ростовића питајте колико је донешено земље и колика је вриједност, па ће Г(оспо)д(и)н епископ који не тражи нити прима од никога дарове, преко реченога Видаковића износ одма послати.”

Отац Јеротеј Ђордан писао је Конзисторији 1. октобра 1892. о спору са госпођом Маром Аврамовић, сестром бившега игумана Јоаникија Аврамовића, који се након дужег избивања и служења у Трсту вратио у свој постриг, донијевши собом скупцејени намјештај и знатну суму новца. Братство је, према ријечима настојатеља Ђордана, примило бившега игумана и пружио му услове и смјештај, но госпођа Мара је из манастира у своју родну кућу пренијела намјештај и покућство, тражећи помоћ за остарјелог игумана. Отац Јеротеј је истакао тешко стање манастира и неодложну потребу оправке телера од осам прозора на кубету Велике цркве који су сасвим иструлили, као и хора у Великој цркви који се угнуо усљед труљења греда у зиду. Братство је преложило да се по примјеру владике Герасима који је понудио по неколико форинти од сопствених примања давати за оца игумана, и оно само жртвује када се отвори сабрање прилога.

Конзисторија је са своје стране препоручила да се болујућем и остарјелом игуману оцу Јоаникију помогне сабирањем мјесечних прилога.

Настојатељ, отац Јеротеј, јавио је Конзисторији о владању и усавршавању у манастиру Савина младога свештеника Обрена Лазаревића: "Бр(ој). 25 Високопречасној правосл(авној). Конзисторији у Котор. Има част потписани настојећим јавити Високој Духовној Влади, да је усљед наредбе Њене, млади свештеник Обрен Лазаревић скоро шест седмица у овоме манастиру провео, и под надзором и управом братства у свакидашњем црквеном правилу и служењу св(ете) Литургије, у вршењу Св(ете) Тајне, у пјенију, у вођењу парохијалних матица и т(ако). д(аље). марљиво и точно поучавао се, и у свима тим дужностима доста приличан успјех показао и засвједочио, поред мирнога и побожаног владања, да жарко настоји за своје у томе усавршавање. Истина да не би му идаље упражњавање његово у овој Св(етој). обитељи бескорисно било, али пошто је Високопречасни протопрезвитер и парох топаљски приказао његовом Високопреосвештенству Г(оспо)д(и)н(у) Епископу, као што доиста и јесте, велику потребу да код себе до умировљења свога, има сталнога свештеника помоћника, зато предпохваљени Г(оспо)д(и)н епископ саизволио му је, да на своје трошкове у дому своме издражава поменутога свештеника Обрена с тим, да ће га и он свесрдно и даље поучавати и упућивати, пак у своје вријеме извјестити Високопречасну Конзисторију. Усљед тога од дана 22. тек(ућега). октобра налази се вишепоменути свештеник Лазаревић код Г(оспо)д(и)н(а) протопрезвитера топаљског. У ман(астиру). Савини 25. октомбра 1892.

Јеротеј Ђордан настојатељ"

Мокрињска фамилија Лазаревића дала је низ свештеника: Ђура, Јевтимија, Андрију, Јова (до конца 19. вијека), као и Крста (1857 – 1905), те јеромонаха Никодима.

Из писма владике Герасима од 6. новембра 1892. године упућеног савинском братству дознајемо о намјери госпође Ане пок. Луке Павковића да подари манастирској обитељи земљиште које се налази извише старога млина.

Према редовном статистичком прегледнику савинске парохије, који је начинио отац Милутун Радуловић за период од 1. јануара до конца децембра 1892. године види се да је у селу Савина стајало 28 домова са 61 мушким житељом и 66 женских (127), у Новом селу 4 дома, 10 мушкараца и 11 жена (21), а у Мељинама 2 дома, 8 мушкараца и 6 жена (14). Тудори парохијске цркве Светога Оца Саве били су Саво Матковић од 4. децембра 1891. године и Јово Радановић од 4. децембра исте године.

У манастиру Савина чува се уговор који је манастир склопио са Котарским Поглаварством у Котору 21. просинца 1893. године. Према овоме уговору, Савина је уступила овоме поглаварству у најам сопствени врт у Топлој укупне површине од 2000 квадратних метара да се на њему установи један врт за одгој шумских и кућних стабала. Савина се обавезала на трајање најма од десет година, дочим за државну управу за рок од пет година, с тим што државна управа задржава право раскида уговора након овога периода. Манастир је установио најмовину на четрдесет форинти годишње, с тим што се манастир обавезао да за потребе будућега врта да воду са његовог извора.

Савина је и раније уступала своје земљиште у близини цркава за овакве потребе бококторских власти које су јако водиле рачуна о пошумљавању и уређењу вртова и арборетума.

Конзисторија се 13. јануара 1895. обратила манастиру Савина са молбом да за потребе Чешког музеја у Прагу потражи све бројеве Шематизма Епархије Бококторске, дубровачке и спичанске како би их могла доставити овоме музеју.

У архиви манастира чува се молба оца Јеротеја за примање у монашки чин Богдана Даниловића: "(Број). 18. Високопречасна Конзисторија! На молбу подписаног браства под 28. октобра 1891. Бр(ој). 13. управљену Тој Високопречасној Конзисторији да се прими у овом манастиру Богдан Даниловић као искушеник а, одобрењу

од поменуте Високе Духовне власти под 31. децембра 1891. Бр(ој). 1096. братство овога манастира налази за потребито да се пред празником Рождества Христова поменути искушеник уведе у чин монашески именом "Теофил" за који се кроз ово налазеће се вријеме у манастиру достојан показао примити га, ради чега писуће браство понизно умољава с овим Високохваљену поменуту Духовну власт за допуштење пострига и у исто доба да буде прочислен браству ове св(ете). обитељи. Науке пак богословске просљедовати ће и још нада је, боље пропјевати. У м(анастиру). Савини 22. новембра 1895.

О(тац). Јеротеј Ђордан настојатељ

О(тац). Милутин Радуловић јеромонах"

Владика Герасим одобрио је 29. новембра 1895. године постриг искушеника Богдана Даниловића и примитак у братство савинско овога младића. Влади је тражио да се младић што прије приправи за полагање другога испита у Котору.

На тај начин савинско братство увећано је за једнога члана на измаку за Савину веома тешкога вијека: 19! Савинска земља се продавала све више и манастир је у оскудици губио своја велика имања.

С друге стране, српски патриоти су у Новоме успјели на оснивању српске читаонице која је у присуству значајних званица свечано отворена 7. фебруара 1895. године. Таква читаоница отворена је мало касније и у Будви а одлични говор посланика Ђура Вукотића из Грбља снажно је прожет позивима на подизање општег културног и просвјетног нивоа српскога народа.

Манастир је 1896. године склопио уговор о продаји земље са Стеваном и Петром, браћом Радонић из Пода. Продана је баштина која је увијек помињана и укључивана у пописе манастирске имовине кроз 18. вијек: Русмарини (Русмане) и Мијајловина и то за 500 форинти. Уговорне стране су договориле да се у контракту од продаје наведе цијена од 150 форинти како би се платио

мањи порез. Манастир је представљао отац Јеротеј Ђордан.

Почетком маја владика Герасим упутио је у Савину једно писмо из којег дознајемо о извјесном легату покојнога кнеза Ђура Војновића: "Ђр(ој). 355 Преподобном настојатељу и браству манастира у Савину Премда је Консистирија јавила Вам под 19 октобра 1895. бр(ој). 1064. односно легата пок(ојнога). кнеза Ђура Војновића, али преузвишено ц(арско). к(раљевско). намјестништво цијењеним дописом од 1 априла о(ве). г(одине). бр(ој). 6591/III позива, да за обезбјеђење завјештаја од 300 кр(уна). у обвезницама на корист тога манастира, има то браство саставити односно закладно писмоу 4 примјерка, те исто поднијети на црквено и државно одобрење: и винкулирати споменуте обвезнице на име обдареног манастира и закладе

Но пошто је то браство примило од удове пок(ојнога). Ђура кнеза Војновића једну обвезницу од фор(инти). 100 земаљског зајма Краљевине Далмације, која се не може вункулирати, то се настојећим позива браство да се обрати пререченој удовици, да у смислу Завјештаја пок(ојнога). супруга даде једну државну обвезницу од 200 кр(уна). у замјену већ дате покрајинског зајма, обзнанивши истој да преузвишено ц(арско). к(раљевско). Намјестништво хоће, да се винкулирају завјештане обвезнице на име закладе покојнога и манастира.

Ако би пак то браство добило нијечан одговор од споменуте удовице, онда нека прода обвезницу што боље може, реченог покрајинског зајма, за исту купи државну од 200 кр(уна). и поступи у смислу прехваљеног намјестничког дописа. У ствари можете се посавјетовати са Г(оспо)д(ином) М. Ђурановићем.

Чека се што прије одговор у ствари као и рачуни за прошлу годину.

У Котору 9 маја 1896.

Герасим еп(ископ)"

Отац Јеротеј Ђордан одговорио је 24. маја изви-
њењем због кашњења рачуна, наводећи разлоге које су
изазвале ванредне прилике и трошкови манастира. Он
каже да се у 1895. години морало куповати вино, да су се
поправила два нова прозора, штала, да је трошак учињен
на маслине и винограде, а да се расход намјерава покрити
у текућој години продајом манастирског уља које је од оба
сабрата сакупљено около по народу у количини од
дванаест барила.

Предсједник Конзисторије Душан Васиљевић пи-
сао је 24. јуна 1896. године у манастир Савину и позвао
братство “да под своју одговорност у будуће никоме не
уступа мјесто у порти манастирској ради погребавања,
подизања гробних споменика и т. д. и то без искања на то
односне дозволе од надлежне своје епархијалне власти,
којој у том случају треба означити положај и простор
земљишта, цијену и остало што треба најпре да се тачно
зна. За досад постојеће у порти породичне гробове,
наређује се бравству, да при отварању истих приликом
нових смртних случајева, не допушта да плоче остану
поврх земље и т. д.

Владика Герасим упутио је концем октобра 1896.
наредбу савинскоме пароху Милутину Радуловићу да у
вријеме када је топаљски парох Александар Микулић
заузет предавањима у средњој школи у Дубровнику
преузима обавезе у парохији.

Из статистичког прегледника парохије савинске
који је 2. јануара 1897. начинио парох јеромонах Милутин
Радуловић, са брат савински, види се да је у селу Савина
стајало 28 кућа са 63 мушке и 69 ђенских особа, у Новоме
селу 4 дома са 18 мушких и 12 женских особа, а у
Мељинама 2 дома са 8 мушких и 6 женских особа. Као
тутори цркве Светога Саве наводе се Сава Матковић и
Јован Радановић, обојица од 4. децембра 1891. Овај
прегледник је изузетан због биљешке о посјети књаза
Николе манастиру Савина: “Његово Височ(анство):
Никола I књаз црногорски посјетивши манастир са сином

Мирком 21 јулија приложи 100 фор(инти), Ана Миљевића зл(атне) брњице, Даринка Гаричић из Савине ср(ебру) малу иконицу, Соке Мишевић из Мокрина, К(рсто). Глеђ позл(аћени) прстен из Конавала.

На измаку 1899. године догодила се вјероватно у Малој савинској цркви нека крађа са иконе Пресвете Богородице која се заиста чувала у Малој цркви. Владика се тим поводом обратио братству, тражећи да предузму посебне мјере за заштиту манастирских драгоцености куповином модерне касе.

Далматински владика Никодим Милаш штампао је 1. августа 1899. једну окружницу која се чува у архиви манастира Савина којом позива на помоћ за градњу српско – православне цркве у Сплиту. Овоме тексту природата је и основа нове цркве уз подсећање владике како су наши очеви још 1808. године о тој потреби вијећали у великом народно – црквеном збору, који се држао у цркви Светога Пророка Илије у Задру. Сада је средишња власт одобрила овај пројекат. Чланови одбора за подизање цркве бијаху: Владимир Симић, Архимандрит Доситеј Јовић, Ђуро Обрадовић, професор Михаил Катурић, Симо Богдановић и професор Стефан Маргетић.

Савински јеромонах Теофил Даниловић распоређен је концем октобра 1899. године на дужност помоћника при парохији дубровачкој.

Манастир Савина улазио је лаганим и сигурним корацима у 20. вијек и вријеме великих искушења која ће његовоме граду и народу донијети велики свијетски ратни метежи и тешка пошаст друге половине овога вијека: комунизам.

Савински настојатељи друге половине 19. вијека ни у чему нису порекли и наружили дјело својих претходника. Може се чак донијети оцјена да су у тешким временима очигледног растакања економске снаге горњобокешких Срба и уопште, цијеле регије, са пропадањем бокешког поморства, они успијели да одрже и унеколико унаприједи манастир. Цијена која је за то пла-

ћена у погледу одржања великих манастирских некретних добара било је свакако прво знатније распродавање земље коју је овај манастир уживао у околини Новога.

У другој половини 19. вијека, савински настојатељи и игумани бијаше и отац Јеротеј Ковачевић, рођен у Шибенику од оца Крста. Овај калуђер родио се у селу Подосоје у врличкој парохији. Тамо је завршио два разреда богословије, а у вријеме владике Пантелејмона (Живковића) пострижен је у Крупи 1835. године, а затим, рукоположен за ђакона у Шибенику. Био је парох врлички, и касније, игуман манастира Драговић. За нас је интересантан долазак оца Јеротеја у Боку у пратњи новог владике далматинскога и бококторскога Стефана Кнежевића 1854. године, гдје Бокелји замолише владика да Ковачевића постави за настојатеља савинског. Овај настојатељ доста је учинио труда око пораваки и санације манастира а увео је и Споменар посјетилаца.

Доста брзо, он је, већ око 1855., предао управу Савине оцу Теофилу Петрановићу, а он се врати у Крку. Он бијаше међу главним покретачима “Српског гласа”, чланом Матице далматинске, утемељитељ Српске дјевочачке школе у Задру и почасни члан Епископске Конзисторије у овоме граду. Упокојио се отац Јеротеј 1891. године у Крки.

Теофило Петрановић, на гласу као књижевник, рођен у Дрнишу, био је савински настојатељ.

Отац Инокентије Павловић потекао је из Паштровића. У манастиру Режевићи учио је основне богословске науке, али је потом, довршио клерикалну школу у Шибенику. Рукоположен је за свештеника од владике Евгенија у Горњим Карловцима 1842. године. Пуну деценију администрирао је парохију будванску, а управљао је и манастиром Градиште. Године 1863. посатао је архимандритом у Савини. Његов се живот трагично оконча убиством у манастиру Прасквица 1875. Сахрањен је у Режевићима.

Послије њега дође за настојатеља отац Гидеон Јуришић. Говори се и за оца Гидеона да је убијен у Србији. Упамћен је као проповједник, човјек учен и уредан. У његово вријеме оправљене су двије велике куће у Новоме, оставштина капетана Николаја Мусића.

Отац Јоаникије Аврамовић потекао је из једне од највећих свештеничких фамилија Горње Боке: Аврамовића из села Требесин. Он је рођен 1831. године, а школу је учио у Задру, клерикалну школу у Шибенику а закаљуђерио се у Савини. Био је рисански и паштровски учитељ, а од 1870. године настојатељ савински. Седам година касније произведен је за игумана манастира Савина. Службовао је и у Дубровнику и у Трсту, а упокојио се 4. јуна 1893. године. Сахрањен у гробницу крај апсиде велике цркве манастира Савина.

Отац Венијамин Вујновић бијаше из околине Бенковца. Рођен је 1823. Он је, такође, замонашен у Савини и то 1851. године. Био је парох перашки и учитељ у Баошићима и Прасквици. У Савини је учио Митрофана Бана. Од 1887. бијаше игуманом савинским, а преминуо 1888. године.

Јеромонах Јеротеј Ђордан, рођен је у Метковићу 1860. године. Основне школе и гимназију учио је у Дубровнику. И он се замонашио у Савини и то 1879. године и исте те године рукоположен за ђакона и свештеника. Бијаше отац Јеротеј кућанским парохом, а послје упокојења оца Венијамина, године 1888. постаде настојатељем савинским, а од 1897. и игуманом. Био је нешто болестан па је 1900. године ишао у Трст гдје је четири године касније и преминуо.

Савински настојатељи и игумани друге половине 19. вијека наставили су дјело одржања и унапређивања ове српске светиње предано и у приликама у којима су делали доста успјешно. Они су се надовезали на рад старих игумана и архимандрита који су готово памтили градњу Велике савинске цркве и оне прегаоце са конца 18. вијека који изнесоше то велико дјело.

Мала црква Светога Саве у Савини, иначе једна од двије цркве посвећене Светоме Сави Српскоме (друга у Клинцима на Луштици), даривана је из Русије и Котарско Финансијско Равнатељство у Дубровнику одобрило је увоз двије литије за ову цркву: "Бр(ој) 1511/901 Угледном турском превославне цркве Св(етога). Саве у Савини Ц. К. Покраинско Финанцијско равнатељство у Задру, нашло је да са одлуком 15 јануара 1901 бр: 27469 дозволи, на темељу чланка XII тачке 1 закона 25 маја 1892 (Л.Д.З. број 47:) поступак прост од увозне царине за металичне двије литије, приспјеле на дар из Русије за грчко источну цркву Св. Саве на Савини: Оволико на ријешење односне молбенице са обзном да се истодобно ова одлука приопћује ц. к. Царинарском Уреду у Ерцегновоме за извршење. – Врача се писмо приложено молби. –Ц. К. Равнатељ"

Прије него би прешао даље, на излагање манастирске историје у почетку 20. вијека, осјећам обавезу да због слабе упућености шире културне јавности у политичка збивања у провинцији током друге половине 19. вијека, ипак кажем неколике ријечи о узроцима расцјепа Народне странке која је сабирала и Србе и Хрвате на почетним идејама илиризма. То и стога што су ови процеси имали утицај на вјерски живот и једних и других у Далмацији и Боки.

Народна странка је настала прије 1862. године јер је тада већ штампан њен орган "Il nazionale". И то је резултат слома аустријске кампање на талијанском бојишту током 1859. године, па је Аустрија гледала да мало релаксира ствари у периферним областима монархије. У Задру излазе од 1849. "Гласник далматински" и "Osservatore Dalmato". Први крупан знак јавног искорачивања далматинског словенства бијаше један оглас. У броју 96 – 98 од 1859. године. "Гласника далматинског" позив Б. Петрановића и Ивана Данила сакупљању претплате на спомен књигу "Вијенац народног ударја" посвећену 100 година упокојења Андрије Качића Мио-

шића. У децембру 1860., Качићев је јубилеј јавно обиљежен. Јако је важна и угловна расправа из тих дана о језику којим ће у Далмацији бити вођеме матичне књиге.

Када говоримо о штампаном наслијеђу Далмације тада ваља казати да је 1844. др Анте Кузманчић основао часопис "Зора Далматинска" у Задру. Он је пропагирао илиризам, био је противан Гајевом правопису. Он је бранио неки "далматински правопис". Још раније, 1832. у Задру се заснива новина "La Gazzeta di Zara". Хрвати су већ 1848. упутили у Беч делегацију која је саопштила аустријском суверену њихове жеље. Те жеље су формулисали Гај, Анброз, Врањичани и Иван Кукуљевић. Те су жеље већ изгласане акламацијом у скупштини у Загребу 25. марта 1848. године (Јелачић за бана, народно уједињење, народна влада одговорна Хрватском сабору, присаједињење војне крајине, народни језик у цркве, прикључење Далмације сестринским покрајинама). Тада се, међутим, у покрајини јављају и први знаци заживљавања далматинске аутономашке странке. У то вријеме владика Петар II штампа Проглас Дубровчанима и Бокељима који представља ултимативно гурање у савез са позицијама далматинског хрватства, свакако у необавјештености о кретањима у покрајини и вјери у словенофилство хрватских прегалаца.

Од 1859 – 1861. јавља се у Далмацији (Сплит) "Almanacco Dalmatico" у коме су сарађивали Казначић, Косто Војновић и Томазео. Срби и Хрвати тада стоје у склопу Народне странке. Др Игњат Бакотић објављује брошуру: "I partiti in Dalmazia" у којој изговара тврдњу да су сви њени житељи Словени са малим бројем Талијана. Др Ловро Монти 1861. године "Considerazioni sull' annessione del Regno di Dalmazia a quelli di Croazia e Slavonia" гдје говори да у Далмацији нема друге народности осим Илиросрпске, мада у њој има неколико породица италијанског поријекла. 1860. године "La Voce Dalmatica" као непартијски лист у коме су сарађивали Војновић, Михо Клајић и други, против сједињења са

Хрватском и Славонијом. 1861. године "Il Nazionale" лист на талијанском језику. Уређивао га је велики познавалац далматинске историје Натко Нодило, убеђени Југословен. Овај је лист дјело Народне странке. Никола Томазео у "Dei canti del popolo Serbo e Dalmata" изговара глорификације Србије. Никола је био упадљиво против аутономаша. Но, у то доба, видљиво, Народна странка показује подвајања. Из уредништва органа странке "Il Nazionale" изашао је 1867. Натко Нодило. Уредништво је узео дон Јурај Бјанкини под утицајем дон Миха Павлиновића који у хрватске редове Народне странке уноси клерикализам. Ловро Монти тада напушта парламенте. "Поповско – хрватски сабор" уноси раздор у редове Народне странке. Л. Монти каже да кад би била истина да у Хрватској нема Срба да би желио да се један дио Хрвата претвори у Србе.

Срби се, коначно, отцјепљују након употребе свих легитимних средстава, у 1879. и оснивају Српску народну странку. Да је тај корак правилан казује и "Народни лист" који је чим је окупирана Босна и Херцеговина величао окупацију као побједу хрватског краља.

Највећи дио чланства Народне странке чинило је грађанство. Тако и код посланика Сабора или Царевинскога вијећа, руководиоци читаоница, општинских управа. Доминирају адвокати и јавни биљежници какав је Ђуро Војновић из Новог. Ипак је, међутим, финансијска слабост чланства била пресудна да се странка наслони на Владу. Учешће свештеника у странци је било пресудно за касније диобе у странци. Више свештенство није никако пристајало уз Народну странку, али ниже јесте и те како. Странка је била доста конзервативна, нереволуционарна и вјерски јако искључива. Осим тога, Странка није имала чврсту страначку организацију по одборима. Долазак клерикално оријентисаних уредника Народног листа на челу са Јуром Бијанкинијем који је требало да осигура листу хрватски лик и дјело, довео је до расцјепа у Странци. Странка је први пут објавила свој програм путем листа 1. марта 1862. године. Захтијев слобода за свакога,

сједињење са околним областима, опште право гласа, утомањивање феудалне стеге, равноправност католика и православних. Странка се залагала за поступно увођење словенског језика. По питању националности у Далмацији преферирано је словенско име, окриље, дакле за све. Када је дошло до раздвајања, поједини Народњаци су тражили враћање на стари словенски програм. Ни власти се нису опирале словенском имену. Када данас новинар Шуковић пита када се почео употребљавати термин српски као име језика, тада он слиједи католичког надбискупа барског Шиму Милиновића који је казивао да се тек од Вука овај језик називље српским. Дон Миховила Павлиновића концепт искључиво хрватске Далмације са јаким ослоном на вјеру водио је до погубног шовинизма под окриљем монархије и он ће довести до расцјепа. И по мишљењима хрватских аутора, Срби су се супротставили концепту искључивог хрватства у Далмацији и тек тада се почели окретати својој странци а то бијаше средином осамдесетих година, са огромним закашњењем. Не треба заборавити састанак бискупа Умбрије у Сполету 1849. и концил 1870. године. Све то је гледало да угуши модерну политичку мисао путем мобилисања свих клерикалних снага. Издата је енциклика *Quanta cura* 8. дец. 1864. године која набраја све гријехе модерног доба. Утицај папе је поступно подјелио Народну странку. Он је устао против науке и модерне политичке мисли.

Почетком 1880. у Задру је почео излазити орган Српске народне странке "Српски лист". Његов уредник је био Јово Бјелановић, млади правник, одличан зналац и хрватске и српске историје и јак полемичар. Трпио је велике ударе од противника. У првome броју је штампан програм Српске народне странке. Услједио је велики удар на странку. Клеронационалисти су говорили да у Далмацији нема Срба те да је српска странка изум православних попова и калуђера. У то вријеме дјелује и свештеник Јово Сундечић. Током 1860. Народна странка је радила на програму Петрановића. Радило се на сједињењу

са прековелебитским крајевима. Да тада није било Срба посве би пропала Народна странка јер су они давали народне кандидате а Хрвати само владине кандидате.

Током 1880. године сплитски "Народ" доноси чланак на талијанском језику који каже да су Срби опаснији од Талијана. Мало касније, 1883. године, излази у Сплиту "Драшков рабош" који су уређивали Срби католици а октобра 1887. суд је одредио да се ухапсе власници листа Јово Метличих и уредник Винкентије Бутијер, а по препоруци босанске владе и унутрашњих послова.

Хрвати су се сабирали око Миховила Павлиновића и Бајанкина. Током 1888. је српски клуб у Далмацији примио позив од хрватскога за сарадњу. Од Срба је затражено најшире изјашњавање по томе питању. Бокелји су одбили. Њихова аргументација је подвлачила чињеницу да такви савези не могу да се донесу уговором него акцијом у народу. Дубровчани казују да Хрвати не могу узети на себе име Народне странке.

Дана 29. јула 1893. у Дубровнику је откривен споменик Гундулићу на иницијативу српске дубровачке омладине. Тада је Никша Гради саставио једну пјесму која, поред осталог, каже: ...путнику који му доходи у посјете/ Славног града из улице старе/ Из далека, путниче, кад дође,/ Немај пазит на данашње кваре,/ Мисли само на сјај који прође...

На гробу Великог кнеза Меда Пуцића говорио је бокешки патриота Луштитичанин др Владимир Тројановић. О откривању споменика било је ријечи у Далматинском сабору 2. феб. 1894. године. Са одласком српског католичког достојанственика, на челу столне дубровачке цркве, 1900. године, знаменитога дум Ивана Стојановића, отићи ће свака нада за даље узрастање српскога народа у далматинској и дубровачкој обали. Али то ни тада није било сасвим видљиво нашем народу у овоме дијелу Јадрана.

Манастир Савина је стајао стабилно на размеђу вјекова под будном пажњом свог великог епископа који је потекао из Далмације и који је на пословима народног одржања могао устрајати тако гдје се то, захваљујући простоме народу, најбоље могло.

Почетком фебруара 1901. године, стигла је једна јако интересантна окружница владике Герасима Петрановића који је прослиједио наредбу Средишњег Повјереништва за умјетне и повјесне споменике из Беча а која је била издата 17. јануара 1901. Наиме, овом окружницом, он је саопштио часним туторствима да је конзерватор умјетничких и историјских споменика за окружје бококторско и дубровачко професор Јосип Ђелчић који је предавао на наутичкој школи у Дубровнику. Владика је препоручио да се чувају црквени споменици “а при прављењу и проширивању цркава гдје се налазе какви споменици да се не пропусти претходно извијестити реченог конзерватора.” Овај је допис стигао туторству православне цркве у Савини.

Сљедећа наредба је још прецизнија. Она је стигла 1. априла 1901. исписана руком владике Герасима. Он препоручује да се обраћа пажња на чување “црквених споменика, старих гробних плоча и т. д. да се исти особито при рушењу и поправљању цркава и гробишта не би уништили већ да се на сходном мјесту поставе и сачувају. Старе гробне плоче макар оне биле и простим, једноставним уресом провиђене, натписе, слике и у опште све споменике, који имају историјске и умјетничке вриједности па били они у цјелини или у појединим комадима треба сачувати и тачно извјестити Духовну власт ради употребе за епархијски Шематизам.”

Оваква брига за споменичко наслеђе српске Цркве и народа у нашпем приморју свакако одржава и преокупације владике Герасима који је, да је само бринуо о часопису какав је био Шематизам бококторски, дубровачки и спичански, пружио велики принос култури својега народа.

Отац Милутин Радуловић довео је 1899. године у манастир једнога ђака, својега сродника Марка, па се у вези с тим обраћао Конзисторији средином априла 1901. године: "Бр(ој) 29 Високопречасна Конзисторија! Као што је познато Тој Високој Духовној Влади, да је писући од назад 2 године дана довео у манастир ђака Марка Радуловића и, као сродника трошио за све њему потребито осим хране. Него, поменути ђак Марко ненадно боли и кроз петнаест дана боловања 16 овог мјесеца премину. Пошто је подписани подложен био великом трошку лијечења и спровода, моли најпонижније Високу Духовну Владу, да би га ослободила изплаћивања доприносака од своје мјесечне парохијске плаће за неко вријеме, како би могао у неколико подмирити поменуте трошкове. Савина 18 априла 1901.

Милутин Радуловић
адми(инистратор). пар(охије)."

Током друге половине 19. вијека Савину су посјетили значајни истраживачи старина: др Божидар Петрановић (1854), Фрањо Миклошић (1856), Иван К. Сакцински (1856), Александар Гиљфердинг (1857), Герасим Петрановић (1873), Артур Еванс (1877), Конастантин Јиречек (1880) и Павле Ровински (1884). Сам цар, 8. маја 1875. године. Сви они су проносили славу манастира и истицали значај његове библиотеке и ризнице.

Концем јула 1901. упућена је у савину окружница владике Герасима који јавља да је изашла књига Никодима Милаша "Православна Далмација". Будући да владика овом окружницом и описује дјело то овдје дајемо читав текст: Бр(ој). 792.

Окружница. Изашла је из штампе књига под насловом "Православна Далмација". Написао Е. Н. М. Нови Сад 1901, стр. 603. Наклада књижаре А. Пајевића. Ово важно, садржином богата и значајна књига садржи историјски преглед свијех догађаја православне цркве у Далмацији од првог хришћанског вијека до год. 1849 и доказује, кад се српски народ доселио у данашњу сјеверну Далмацију.

Пошто поменуто дјело расвјетљава прошлост православне далматинске цркве и показује, како се морала борити за свој опстанак и непрестано бранити од најжешћих нападаја од стране иновјераца Конзисторија топло препоручује пречасном свештенству и манастирским настојатељима и штованим туторствима набаву ове књиге, која се може добити преко ове Конзисторије код конзисторијске канцеларије у Задру за снижену цијену од 4 круне. У Котору 28 јула 1901.

Од Прав. Еп. Конзисторије
за Преосв. Госп. Епископа

Д. Васиљевић
протопр. конс.

На почетку 1901. године манастир је ушао у један значајнији и крупнији подухват санације куће број 41 у Херцег – Новоме. Сачуван је комплетан трошковник за поправак и надградњу једнога пода на кући која је власништво манастира Савине. Овај трошковник потписао је Глиго Ћеранић. Осим тога, сачуван је план радова на кући са ценовником из којег се види да су радови на кући планирани детаљно и темељито. Мајстор или предузимач Глиго покојнога Марка Ћеранића из Србине обавезао се да ће све назначене радње тачно и са способним радницима извршити за своту од 3256.10 форинти. Управа манастира Савине, могла је у свако доба прегледати грађевинске материјале и надгледати радове. Глиго Ћеранић се обавезао да за исту своту натегне два гвоздена веза с краја на крај куће. Осим тога, предвиђено је да радови буду завршени до Митрова дана 1901. године, а да манастир исплати новац у четири рате, прву у вриједности од 800 форинти.

Отац Милутин Радуловић, сада настојатељ манастира Савина, и јеромонах Теофил Даниловић јавили су Конзисторији о судбини ђакона манастира Савине Јова Огурлића из Пресејеке (Кута): "Бр. 6. Високопречна

Консисторија! Јово Огурлић из Пресејеке, парохије сасовићке, који је назад неколико година био ђакон у овом манастиру, то пошто му је старији брат узет био у домобранство, по жељи оца му ради потребе домаће отишао из манастира, пријавио се је подписаном молећи, да се опет прими у манастир, желећи бити простим монахом. Писући пак знајући да је речени Огурлић сасвим мирне нарави а радишан и, налазећи се подписани настојатељ у непријатном положају особито ради пјевања у цркви, јер данашњи ђак није способан за поменуто нити за чишћење цркве, тако да, при свим другим радњама обтерећеним принуђен је и главније потребе у цркви радити. Данашњи ђак могао би се употребити за чобана и тако је досадашњи већ годинама клонуо. Огурлић пак, као монах употребио би се у вријеме службе у цркви и за чишћење цркве, а иначе, пошто је извјежбан у тежачким радњама, радио би и пазио врте око манастира и настојао око крава које би музао и кад би млијека било и сирио као што је радио док је ђакон био. Увиђајући подписано браство потребу примити Огурлића моли Ту Високопречасну Духовну Власт да би из обзира наведених узрока речено одобрила и, пошто поменути Огурлић мора се приказати у марту ове године на новачењу, да се прије замонаши, како би се избјегло свима војничким запретима. У манастиру Савини 23. јануара 1902.

О. Милутин Радуловић настојатељ
Т. Даниловић јеромонах"

Отац Милутин Радуловић молио је Конзисторију 28. марта 1902. године да у Савину за Страсну Седмицу упуту дубровачког капелана Теофила Даниловића јер је сазнао да ће у овоме граду у вријеме празника боравити високопречасни протосинђел Кирил Митровић. Будући бокешки владика.

У Савину је 18. маја 1902. стигла молба протопрезвитера М. Владковића, председника београдског духовног суда да манастир прими на опоравак тешко обољелог

глумца Краљевског Српског Народног Позоришта Добривоја Милутиновића:

"Краљевско – српска митрополија

АЕБр. Службено

у Београду 7. маја 1902

Старешини м(ана)с(ти)ра Савине

Добривоје Милутиновић глимац Краљевског Српског Народног Позоришта из Београда, доста је оболео, те му је веома потребно да пробави извесно време у топлијим крајевима. Моли се уважени старешина манастира Савине, да за извесно време прими у манастир г. Добривоја и очински се постара, да му се даде пристојан стан и храна.

Г. Добривоје спада у ред оних ретких српских уметника, који име српско проносе и уздижу међу осталим просвећеним народима, па с тим и заслужује да му се укаже гостопримство повереног Вам манастира. По наредби Његовог Високопреосвештенства Митрополита Србије Господина Инокентија

Председник

београдског духовног суда,

Протопресвитер М. Владковић"

Владика Герасим јавио је 18. новембра 1902. године о рукоположењу монаха манастира Прасквица Сава Никовића и намјери да се овај монах пошаље у манастир Савину да се вјежба у црквеној служби и црквено – пастирским дужностима.

Отац Милутин Радуловић одговорио је 23. новембра да радо пристаје на се брат Сава Никовић пошаље у Савину те да му манастир даје мјесечно издражавање од десет круна, настојатељ од свије државне припомоћи шест круна, а извањски и парохијални приход колико га буде дијелити.

Савински настојатељ отац Милутин Радуловић обавјестио је Конзисторију о постављању спомен плоче на једну од кућа које је манастиру 1835. године оставио капетан Никола Мусић. За овај посао потрошено је 18 форинти: "Бр(ој). 39. Високопречасна Конзисторија! На-

стојањем архимандрита Макарија Грушића, блаженопочивши поморски капетан Никола Мусић оставио је у опоруци својој год 1835. већи дио свога имања: у кућама у Ерцегновом и у земљама у Мељину овом манастиру и тим себе учинио великим добротвором ове Св. Обитељи а, овај манастир обезбједио да не буде међу најсиромашнијим манастирима у нашој епархији. За вријеме игумана Гедсона Јуришића год. 1869. поправљене су биле поменуте куће у Ерцегновом а, једна у граду и подигнута више, него што бијаше прва, на којој би остављена празнина да се уметне спомен плоча реченом добротвору. Пошто пак до сада није била уметнута поменута спомен плоча, то ју је подписани теком овог мјесеца уметнуо, колико из благодарности према добротвору, толико и, да други који би намјеравали сличне задужбине учинити, не би од намјере одустали. Надпис на спомен плочи гласи:

Задужбина
Манастиру Савини
Николе Мусића
пођанина
1760. + 1835

Потрошило се је пак око реченог круна 26. (фор 18). што је част подписаном с овим своју високу Високу Духовну Власт о извршеном обзнанити. У манастиру Савини 3. децембра 1902.

О. Милутин Радуловић настојатељ"

Изгледа да је нови манастирски настојатељ отац Милутин Радуловић показивао извјесну предузимљивост у односу на манастирска имања која је покушавао уредити и обрађивати, као и унапређивање манастирске економије. Свједочи о томе једно опширније писмо Конзисторији послато 3. маја 1904. године у којему он истиче да манастир посједује многе земље у манастирској околини које стоје запуштене "с узрока што није се у стању онолики простор са тежацима узрадити ради великог

трошка...” Настојатељ је тражио да се повећа број крава ради ђубрења земље и продаје млијека. Сам владика Герасим купио је манастиру двоје краве, а сабрат, протођакон Макарије једну, манастир три, па је тако било шест крава. Сада је отац Милутин тражио и куповину волова за обрађивање запуштене земље у Савини и Мељинама.

Отац Милутин је учествовао у организовању народног сабора и молебствија у манастиру Савини поводом побједе руског оружја над непријатељима хришћанства. Ова одлука је узнемирила црквене власти у Котору па је дошло до извјесне преписке. Отац Милутин начинио је једно писмо Конзисторији које је написано 12. марта 1904.

Савински настојатељ је заиста 15. марта упутио извјештај Конзисторији у којем каже да се у недељу сакупило било у овом манастиру мноштво народа из све опћине ерцегновске, са села пак највише из Бијеле, који сви без икаквих демонстрација најпобожније и у највећој тишини цркви приступише, а тако по извршеном молебствују отидоше. При св. служби, како при литургији тако и молебствију бијаху присутни и овдашњи римокатолици у приличном броју. Од свештеника бијаху: прото ерцегновски Марко Поповић, пођански администратор поп Милан Нетовић и подписани.

На концу септембра 1904. године била је покрадена црква Свете Тројице у Кутима. Последњих година десило се више таквих случајева у новској околини, па је владика Герасим поново тражио начине да се цркве и манастири са великим драгоценостима обезбједе.

Владика је 23. октобра 1904. обавјестио братство о дару госпође Наталије Вукасовић из Котора који је ова госпођа поклонила Савини (60 круна) на успомену њене тетке покојне Марије удове Поповић из Дражинврта.

У манастиру се чува изузетно занимљиво писмо студента Светолика Давидовића из Бања Луке упућено братству манастира Савина са молбом за пријем у монашки ред:

"Пречасна управа ! Желећи ступити у ред монашки, умољавам најскромније пречасну управу, да ме изволи обавјестити, би ли могао ступити у часно браство вашег манастира. Мени је 25 година. Свршио сам реалку овдје и био сам годину дана слушателј бечке шумарске академије. Шта ме сили, да се посветим узвишеноме монашком животу – јесте моја повучена природа и наклоност тихом и усамљеноме животу. И ако би се могао и овдје закалуђерити, то би најволио у благи приморје лијепе Боке, једно што су монаси далматински најинтелигентнији међу свима српским монасима а друго, пошто сам слаба састава, то не могу подносити оштрог поднебља у Босни и Херцеговини. Занесен чарима те најљепше покрајине српске и најволио би ту усамљени живот свој провести – дивећи се љепотама Божије природе. Осјећао би највећу срећу, ако би ми славни манастир ваш отворио двери своје те ту у том лијепом споменику наше негдашње величине, да проведем дане покајања и мира. Најскромније умољавам пречасну управу, да ме изволи примити као искушеника вашег манастира а од своје стране радићу свим силама да се што достојније одазовем тешкој и мучној задаћи монашкој. Надајући се од пречасне управе повољну одзиву јесам у најдубљему поштовању Светолик Давидовић, stud. Forestici У Бањој Луци, 27. новембра/ 10 децембра 1904".

Светолик је рођен 26. маја 1879. године у Бугојну, био је источно – православне вјере, а завршио је реалне науке укључив и 8. разред у Великој реалци у Бања Луци. Из његове свједоџбе која је овоме изузетном писму приложена види се да је управо из вјеронауке постигао изврстан успјех.

Дана 19. априла 1906. године Конзисторија је доставила манастиру Савина Окружницу којом јавља о упокојењу епископа бококторског и дубровачког Герасима:

"Бр. 496 Окружница. Пречасном свештенству обојега реда епархије бококторско – дубровачке и спичанске. Вољом

преблагога Творца дана 18. априла о. г. у 2 сата поподне пресели се у вјечност иза кратке болести у 86 ој години живота, у 62 - ој свештеничке а у 32 – ој год. архијерејске службе наш омиљени епархијски епископ преосвештени високодостојни господин Герасим. Са дубоком жалошћу јављајући смрт првога и презаслужног за Св. цркву и народ архипастира, који је неуморно и плодносно дјеловао у винограду господњем, на велику корист свештенства епархијскога и премиле пастве потписана епископска консисторија овим саопштава, да ће тијело блаженопочившег епископа бити пренешено у петак дне 21, о. м. у 8 сати изјутра из његове резиденције у манастир Савину, гдје ће бити опојано и погребено. Увјерена је Консисторија да ће пречасно свештенство топле молитвве приносити Свемогућему, да подари вјечни покој нашем милостивом архипастору те позива да у три пута кроз три дана огласи звонима смрт покојника пак да отслужи заупокојне Св. литургију са парастосом, јавивши претходно о томе христјанима у парохији. Пошто остаје привремено епархија удова, свештенство је дужно при вршењу Св. службе, све док промислом Божијим буде одређен нови епископ овој епархији спомињати: "Преосвјашчењејшаго митрополита нешего Владимира" као надлежног митрополита буковинско – далматинскога. Од православне епископске консистоторије

Котор 19. априла 1906

Д. Васиљевић протопр".

Душан Васиљевић, протопрезвитер и конзисторијални предсједник, начинио је и послао једну окружницу којом захваљује свештенству у епархији на испраћају покојнога владике Герасима. Окружница је начињена 4. маја 1906. године.

Игуман савински отац Милутин Радуловић начинио је 8. маја закладно писмо поводом оставштине архимандрита манастира Гргетег у Срему (Фрушка Гора) из којег видимо да је овај архимандрит, отац Данило Панте-

лић скупа са своје три сестре (Марном, Јулком и Катицом) формирао закладу на корист манастиру Савина због тога што је његова сестра Јелена сахрањена у порти Светоуспенскога манастира Савина на Цвијети (26. марта 1906.). Одређено је да заклада носи назив: "Завјештање породице Пантелићеве за вјечну успомену и покој душе своје сестре Јелене (Јелке)." Такође, да сваке године на дан њене смрти, као и цара Константина и Јелене има се држати у манастирској цркви велики помен а на гробу мали, као и први дан Св. Васкрсења и Рождества Христова има се преко Св. службе палити кандило. Од годишњег интереса дотичних акција да се редовно исплаћује манастиру када буде у означене дане помен извршен.

Управа Светоуспенског манастира Савина начинила је 15. маја 1906. године једну потврду којом казује да је примила од високопречасног протопрезвитера Јована Бућима из Котора, као и извршиоца опорукe владике Герасима све завјештане ствари. Те су ствари: панагија од метала позлаћена, дипломе разне и ордење које се не враћа, епископски штап са ручицом од слонове кости и бројаницама те извезени шудар за штаку.

Душан Васиљевић јавио је 7. фебруара 1908. у Савину одлуку Конзисторије којом се отац Сава Наиковић из манастира Прасквица које се тренутно налази у Савини, привремено распоређује на дужност капелана у Котору.

Суплент врањске гимназије и кандидат богословља, Милан Р. Бошковић који се налазио пред полагањем професорског испита молио је 23. јуна 1908., приложивши и препоруку шабачког епископа господина Сергеја да школски распуст, због слабог здравља, проведе у манастиру Савини.

Концем августа 1908. протопрезвитер Душан Васиљевић јавио је о одлуци Конзисторије а у поводу захтијева јеромонаха оца Петронија Угриновића који је привремено боравио у манастиру Савини, да се његовом захтјеву за премјештај у леденичку парохију (Кривошије)

до доласка новоименованог епископа бококторског Доситеја не може удовољити.

Манастир Савина примио је у јесен 1908. године од Стене покојнога Ива Костића из Кртола тристо круна “као завјештај за вјечну успомену и покој душе оца Стијепа Радиновића и матере Марије, мужа Ивана и своје, послје смрти...” Православна Конзисторија одобрила је закладно писмо манастира Савина и о томе обавјестила манастир 17. октобра 1908. године.

Отац Милутин Радуловић јавио је Конзисторији у Котор 23. октобра 1908. године како се гвожђа, трупине и греде о којима су висила звона на Великој манастирској цркви налазе у лошем стању, те да се престало са звоњењем. Он је очекивао да ће поправке и замјене стајати око 200 круна уз надзор преузетника Ђурића уз очекивање да ће радња сада бити чвршћа и да ће трајати један вијек.

Душан Васиљевић обавјестио је 24. октобра 1908. године бококторско свештенство о дану посвећења новог бококторског, дубровачког и спичанског епископа Доситеја који је одређен за 8 (21) новембар 1908. на дан Светога Архангела Михаила у цркви Свете Тројице у Бечу. Он је позвао свештенство да сваки у својој цркви на дан посвећења на светој литургији принесе топлу молитву.

Концем априла 1909. године отац Милутин Радуловић спровео је Конзисторији рачуне за претходну годину с образложењима узрока који су довели до већих расхода. Савински настојатељ казује да је за поправку греда у звонику велике цркве потрошено 236 круна, за једну државну заставу за копље у порти, за тробојницу и робу за амвон велике цркве 115.98 круна, за укњижбу муке покојнога Илије Видаковића 63 круне, за књиге примања и издавања 40 кр., за поправку куће бр. 79 у Херцег – Новоме од које је задржан само прочелни зид 1532.15 кр., за поправку куће у Херцег – Новоме бр. 170 147.71 кр., за један бадањ и три бачве 115 круна.

Православна Конзисторија у Котору објавила је 8. маја 1909. године окружницу којом јавља о приспјећу новог епископа господина Доситеја у његову епархију.

У архиви манастира Савина чува се једна важна окружница новог бококторског епископа Доситеја у којему се слика стање цркава у епархији. Окружница је начињена 15. септембра 1909. године. Каже нови владика: “У нашој Богом чуваној Епархији има данас у четрдесет и три парохије и седам капеланија, 210 словом двијестотине и десет цркава. Дознали смо и донекле се и лично увјерили, да већина ових цркава постоје по имену само, јер многе или се налазе у сасвим порушеном стању или унутрашњост њихова личи више пећини него ли дому молитве, па се у тим и таквим црквама не би могла нити смјела да врши служба Божија. Запуштеност ова по свој прилици бива отуда, што се пажња парохијана обраћа само парохијским црквама а о свима другима “племенским” црквама нити се дотично племе нити ико други стара, или ако се баш стара, то се старање састоји у томе, да се црквена зграда с поља само окречи пак да се бијели и из далека види!”

Владика је у овоме циркуларном писму скренуо пажњу на неопходност уређења сеоских цркава којих је велики број на територијалном опсегу епархије. Овај податак који је овдје дао владика Доситеј носи неоцјењиву важност за градњу ваљаних процјена броја српско – православних цркава у Боки Которској, јер их у дубровачкоме крају свакако није било много. Он је наложио да се цркве попуне свим потрепштинама за службу Божију, наложивши паросима да загодну поуку огласе и протумаче његово епископско писмо.

Убрзо по доласку у Котор, владика Доситеј се постарао да уреди и попуни управну структуру у епархији, па је сходно параграфу 9 “Упутства о управи црквене имовине” затражио од црквених тоторстава да изврше све што је прописано до конца октобра 1909. године. “У селима онијех парохија које имају једну или више

филијалних цркава са неком имовином имају се такођер обавити до одређеног рока, избори црквених савјета.” Владика је тражио да се доставе и записници са изборних сједница. Када стигну одобрења избора црквених општинских савјета са стране Конзисторије имали су се обавити избори црквених татора.

Иако је владика Доситеј тек примио управу бококторске епхије, у његово вријеме приспијеше велика дјела његовог претходника Герасима Петрановића. У Новоме је у грубо довршена црква Светога Архангела Михаила на Горњем градском тргу. Владика је 28. октобра 1909. молио за помоћ у довршавању цркве. "...У Убавој варошици Ерцегновоме на вратима дивног нашег српског Босфора, настојањем и жртвом оних благочастивих хришћана а прилозима и остале браће Срба, подигла се дивна црква, која ће свима Бокелјима на част и понос служити а биће свједоком побожности наше и љубави цркви и вјери нашој светој. Благословени да су за то сви они, који се трудише и помогоше, да се тај храм подигне!"

И владика Доситеј је бринуо о манастирским драгоценостима па је 2. јуна 1910. скретао пажњу на навику да манастир остаје често без калуђера, па да слуге примају посјетиоце и показују им знаменитости манастира – што не би смјело бити. Тражио је владика да се у одсуству, ма и краткоме, игумана Милутина у манастиру налази јеромонах Амвросије.

Из једнога писма игумана Милутина Конзисторији од 26. јуна 1910. године види се да је прошлогодишњи приход манастира износио 6085.36 круна, а расходи 7186.62 круна. Ова разлика је објашњена следећим пословима: бојадисањем столова и колона у цркви, трошком за нови ормар у олтару и три скупоцјене одежде. Затим на поправке кућа, за кућу у Ерцегновоме бр. 40 – 1, за бојадисање ћелија у манастиру и за набавку разнога покућства и оправке старог.

Мало касније, отац Амвросије премјештен је из Савине у манастир Градиште, у манастир је враћен јеромонах Теофил Даниловић, капелан у Дубровнику.

Мајстор зидар Лука Ђеранић погађао је и изводио радове на манастирској кући у Херцег Новоме у два наврата, 5. јула 1910., али и 14. марта 1911. године. сачувана је његова признаница којом потврђује да је примио 4061. 80 круна а да је за исплату остало још 1007. 80. Манастир је дакле, и у то предратно вријеме оптерећено озбиљном економском кризом која је погодила Боку, налазио снаге за извођење радова на овим кућама у Херцег – Новоме које је заиста са великом упорношћу одржавао.

Манастирском братству се обратило се “Друштво за поправку болесних чиновника при босанско – ерцеговачкој жељезници” које је у своме обраћању управи манастира тврдило да је кренуло и неке приватне канале не би ли издејствовало да се прода један дио манастирског земљишта за градњу болнице за речене чиновнике. Отац Милутин Радуловић, игуман, писао је Конзисторији 19. априла 1911. године да братство одбија ову понуду.

Занимљиво је да је у јулу мјесецу братство одобрило постављање двије монтажне зграде у којима би се смјестили болесници од колере.

У то вријеме братство манастира Савине увећано је за јеромонаха Јеротеја Петковића. Он је служио у Савини, а Конзисторија је концем августа 1911., очекивала да му нађе другу службу.

У савинској архиви чува се писмо др Никодима Милаша од 22. августа 1911., којим потврђује да су двије књиге власништво манастира Савина “Силвестеров Законик” и “Требник Петра Могили” још код њега, молећи да му се дозволи задржати их још неко вријеме.

Душан Васиљевић, протојереј ставрофор, јавио је у Савину једном окружницом од 11. октобра 1911. како је одређен нови епископ за Боку Которску високопречасни

господин протосинђел и професор на Богословском заводу у Рељеву Владимир Боберић.

Концем априла 1912. године стигла је окружница којом је свештенство Бококторске, дубровачке и спичанске епархије обавјештено о хиротонији новог епископа Владимира Боберића, која је планирана за 29. тога мјесеца у Катедралној цркви Светога Духа у Черновицама.

Нови епископ господин Владимир јавио је 11. јуна 1912. о намјери умировљенога владике далматинскога Никодима Милаша да савинској библиотеци поклони књиге: "Бр. 46/ през Котор 11 јуна 1912.1912 Високопреподобном о. игуману Милутину Радуловићу настојатељу манастираСавине.

Савина код Ерцегновога Умировљени епископ далматински др. Никодим Милаш писмом својим из Дубровника 4 јуна т. г. јавља нам, да је савинској библиотеци у знак захвалности на неким позајмљеним вриједним књигама оз исте библиотеке поклонио јој на дар неколико сандука књига богословског и црквено – правног садржаја.

Позивамо Високопреподобност Вашу, да нам што прије подробно и тачно јавите, које сте књиге примили и шта сте са њима урадили, да се и од ове стране можемо Преосвештеном дароватељу за тај поклон манастиру Савини лијепо захвалити.

Епископ Владимир"

Нови бококторски владика Владимир упутио је циркуларно писмо свему епархијалном свештенству обавјестивши о свечаном устоличењу своје у которској цркви Светога Николе у којој је он одржао свој поздравни говор. Нови владика је 13. јуна 1912 тражио да се његов говор прочита у свакој парохијалној и манастирској цркви.

Из писма оца Милутина којим је захвалио др Никодиму Милашу на дару, начињеном 20. јуна 1912., дознаје се о колични књига коју је умировљени епископ

далматински поклонио Савини: то бијаше равно десет сандука књига! Манастирска библиотека овим је јако обогашена. Данас је јако тешко утврдити које је књиге даровао владика и познати црквени писац Никодим Милаш, али је количина јако велика.

На почетку јула нови епископ бококторски Владимир, јавио се у Савину са захтјевом да савински игуман као опуномоћени освети филијалну цркву Светога Илије у Ластви у Кутима.

И нови владика је слиједећи пут свога претходника упињао своје снаге и ауторитет да подигне образовни ниво свештенства у својој епархији, али и да се вјеронаука у школама обавља на ваљан начин. У томе смислу он је упутио једну окружницу која садржи отворен прекор 29. септембра 1912. године.

Новски протопрезвитерски уред и отац Марко Поповић упутио је из Топле 30. септембра 1912. године једну окружницу у којом се скреће пажња на потребу чувања црквених предмета умјетничке и старинске вриједности сходно опажањима "Централне комисије за чување споменика." У овој окружници стоји "да услед јаке влаге све више пропадају умјетни предмети у стародревним црквама, као слике, резбарије и слични споменици." Тражено је да се обавјести у којим би се црквама требало предузети мјере за сачување разних умјетних предмета или слика, било на иконостасима или на зидовима а fresco.

Занимљива је тврдња да су неке слике из најстаријег времена пропале или изгубиле на вриједности јер су биле покривене кречом, као и да се иконостаси кваре јер нема подесних прозора за провјетравање црквене зграде и што се на посве влажним мјестима подижу цркве.

Православна епископска консисторија одобрила је 2. марта 1913. године допуст на неограничено вријеме јеромонаху савинском Јеротеју Петковићу који је пошао на нову дужност економа у православном сјеменишту у Задар.

Отац Милутин Радуловић, савински игуман начинио 11. марта 1913. један допис игуману Светогео-ргијевског манастира Бања код Рисна којим му је јавио да је савинска обитељ донијела одлуку да поклони мошти светога Георгија рисанском манастиру. Игуман рисански је одговорио писмом које овдје дајем у цјелости: "Бр: 27 27 марта 1913 Високопреподобном игуману у ман. Савину. Частим се Вашу братску љубав овим извјестити, да сам ја и сабраћа ми, Ваш поштовани допис од 11. о. м. бр. 13 којим јављате да сте, по дозволи наше надлежне Високе Духовне Власти, удовољили мојој молби од 18. фебруара о. г. бр. 6. и поклонили овој св. обитељи нетљену честицу моћи св. Великомученика и чудотворца Георгија, примили с весељем какво не би кадра била изговорити ни златна света уста Јованова, ни ничије перо написати ни кичица насликати, па Вас овим молим, да с вашим браством изволите подијелити подпуно увјерење о мојој и браства ми, неограниченој захвалности. Закључено је, да се св. честица пренесе из те св обитељи у ову, на идући свијетли петак (19. априла) па Вас овим и молим да уредите, како ћете с њом овдје моћи стићи ујутро од 9. до 10. сати. кад ћете бити од свештенства и народа свечано дочекани. На ријешење хваљеног дописа Захвални брат

Игуман Дионисије Миковић"

Између управе манастира Савина и Кате удове Калуђеровић (савинска фамилија Калуђеровића) склопљен је концем јуна 1913. године следећи уговор:

"У М(анастиру). Савини 27. Јуна 1913. Међу Управом манастира Савине и Кате удове Калуђеровић из Мељине би склопљен следећи:

Уговор

1. Управа манастира Савине заступана по Настојатељу О. Милутину Радуловићу игуману, предаје у најам властито замљиште лежеће у порезној опћини Поде

- под кат. честици бр. 1268./1 у Мељини укупне површине 256. м. Кати удови Калуђеровић за градњу куће.
2. За једну и другу страну обвезује се трајање држања земљишта док је жива Ката удова Калуђеровић и њезина кћер Софија супруга Јова Деспића учитеља у Босни.
  3. Најам установљује се на годишњих круна 10. (десет) које ће се рачунати од почетка предаје земљишта.
  4. Послије смрти речене Кате и Софије, ако би коме опоручно оставиле или другчије припало, манастир има права мијењати речени најам, према тадањој вриједности земљишта.
  5. Ако би Ката Калуђеровић односно њезина кћер Софија хтјела продати кућу, првенство на куповину има манастир, по процјени.
  6. Ако реченој удови Кати буде требало зајма, то треба да се најпрво обрати манастиру, који би се укњижио на кућу исте.

Уговор овај састављен је у три преписа од којих један чуваће се у архиву Високопречасне православне епископске Консисторије у Котору послије њеног предходног одобрења, други при управи манастира а трећи се предати предреченој закупници Кати удови Калуђеровић.

Прочитано и потписано:

Игуман Милутин Радуловић Настојатељ

Ката у(дова) Калуђеровић

Бр. 819.

Виђено одобрава се

од Православне Еп. Конзисторије

Котор 4/17. Јула 1913.

За преосв Госп Епископа

Д. Васиљевић прот. ст."

Први свијетски рат донио је још једну непознату опасност бококторским манастирима и црквама. Мини-стар богоштовља и наставе донио је 27. септембра 1915. године одлуку о спровођењу акције на прикупљању мета-

ла, укључујући и црквена звона. У томе смислу, и бококторски епископ је потписао једну окружницу која је начињена 28. септембра 1915. и којом је тражено да се начине пописи са исказом и бројем свију звона, која се у црквама и капелама у опсегу парохија и манастира налазе. Заиста у то доба, неке бокешке цркве остале су без звона и ова ће акција добити свој конкретни замах на измаку првог свијетског рата.

Отац Душан Васиљевић јавио је средином маја 1916. у име Конзисторије у Котору да је умро отац преосвећеног епископа дијацезана Владимира Боберића Младен ‘након 60 година активне и ревносне службе пастирске’. Господин Васиљевић тражио је да се овај догађај огласи звонима и да су у манастиру одслужени парастос.

Епископ Владимир јавио је једним писмом од 7/20. Октобра 1916. да се високопреподобни игуман Милутин Радуловић ослобађа екскурзорне службе у топаљској парохији, изјављујући похвалу због показане ревности. Тражило се да се парохијско звање преда на записник пођанскоме пароху Милану Нетовићу и извјести о предаји парохијског звања новоме екскуренту.

Концем године стигла је у Савину и једна окружница којом се јавља о постављењу новог топаљског пароха Петра Рафаиловића.

Ранија претња о скидању црквених звона за ратне потребе испуњена је па је епископ Владимир 16/29, марта 1917. начинио је дну окружницу којом јавља парохијалним и туторским звањима те манастирским управама да ће се скидање и одузимање звона у Бококторској и дубровачкој епархији започети 15/4. о. г. по новоме календару. Тражено је да у овоме послу учествују пароси, као и настојатељи и предсједници туторстава. У манастиру Савини нема докумената која би дозволила да се помисли да су овом приликом однешена савинска звона.

Концем маја 1917., игуман Милутин је тражио од Конзисторије да се одобри продаја комада манастирског

земљишта свештенику из Херцеговине Саву Симићу, што је већ одобрено 14. децембра 1912. На овоме земљишту отац Сава је саградио кућу и земљиште уредно манастиру платио, међутим неко вријеме одсуствовао из Новог, па је игуман тражио нарочито овлаштење ради састава купопродајног уговора.

У августу 1917. Упућено је у Савину писмо манастирске управе рисанског манастира Бања које је потписао игуман Дионисије Миковић, којим се управа манастира одриче владике Владимира Боберића оптужујући га за јерес: "Бр. 52 Управа православног манастира Бање. Св. Ђорђа Рисан, 5. (18). августа, 1917.

В препод. Игуману и братији Светоуспенског манастира Савине. Херцег – Нови.

На часни допис Вашег братољубља од 10. (23). јула о. г. бр. 32. одговарам, у име своје понизности, и братије ове св. обитељи, да од дана данашњег, прекидамо сваку сvezу с Преосв. Г. еп. Владимиром Боберићем, као с еп. јеретиком, и консисторијом, која, *de facto* и не постоји, и да смо у свему солидарни с Вашим закључком изложеним у горе-споменутом.

Со свјатим љубизанијем

Од управе

У Христу брат игуман Дионисије Миковић"

Везано за овај случај чува се у манастирској архиви још једно писмо новскога протопрезвитера, топаљског пароха Петра Рафаиловића у којем се говори о одласку епископа дијацезана Владимира Боберића којему је свештенство управило своје тужбе због кривовјерства и других порока, и успостављању редовних и правилних односа са Православном Конзисторијом у Котору. Епископску власт вршио је привремено протојереј ставрофор Душан Васиљевић као управитељ епархије, који се и сам придружио "свештеничком покрету".

У лето 1918. године, Православна епископска Конзисторија обавјестила је сво свештенство у епархији о извјесним побољшицама материјалних примања свеште-

ника. Ова окружница начињена је у Котору 13/26. Јуна а потписао је “управник епархије” Душан Васиљевић. Обавјесштава се овим писмом да је сходно закону од 28, марта 1918. Л. Д. З. Бр.116, утврђена повишица минималног дохотка и мировине свештеника у Далмацији. За самосталне духовне пастире од кр. 1200 на кр. 2000, од кр. 1400 на кр. 2200. За помоћне свештенике од кр. 600 на кр. 1200, то јест од кр. 700 на кр. 1300. За свјетовне и манастирске свештенике послѣје 3, 6, 9, 12, 15, 19, 23, 27, 31 и 35 година службе сваки пут за 200 круна. Мировине су одмјерене према годинама службе у већем износу све до 2000 односно до 2400 кр. у изнимним случајевима. Они свештеници који су прешли у мировину прије доношења овога закона примиће доплату од 400 кр. из државне благајне. Овај закон ступио је на снагу 1. јануара 1918. године.

У новој држави, краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Бока није била задовољна својим положајем састављања са Далмацијом. Већ 1919. овдје се радило на одвајању и добијању аутономије. У Београд је одлазила делегација коју су, испред Новог, представљали Никола Доклестић и Крсто Поробић. Бока је, ипак, прикључена Зетској бановини која се састојала од Црне Горе, Боке, Дубровника и источне Херцеговине.

Након епископа Герасима, стићи ће још тројица епископа за Боку и Дубровник. Доситеј Јовић рођен у Дрнишу 1856. Постао ђакон јануара 1877., а након 25 година службе у Конзисторији и архимандрит 1886. За епископа је посвећен у цркви Св. Тројице у Бечу 21. нов. 1908. Посветили су га митрополит буковински Владимир и епископ Далматински Никодим. Умро је 12. октобра 1910. године.

Послије њега дође преосвећени Владимир Боберић који је рођен 3. новембра 1873. у Банату. Завршио је гимназију у Новом Саду и богословину у Ср. Карловцима. Предавао у сарајевској гимназији. Замонашен је у манастиру Озрен, да би 10. октобра 1911. био именован за

епископа у Боки. Умро је у Будимпешти 17. фебруара 1918. године.

Четврти и последњи епископ био је Кирил Митровић који је рођен 19. марта 1867. у Будви. Гимназију је завршио у Котору а богословију у Задру. Ђакон је постао 17. септембра 1892. Затим је ступио на положај захумско – рашког епископа. За епископа бококоторског и дубровачког изабран је 7. новембра 1920. године. Упокојио се у Котору 24. јула 1931. године. Послије њега, Бока није имала епископа.

Кроз прву половину 20. вијека манастир ће водити отац Милутин Радуловић (1865 – 1920) и Теофил Даниловић (1876 – 1937), Борис Кажанегра и Саво Рађеновић.

Непосредно пред други свијетски рат покрадени су дарови са иконе Пресвете Богородице која се чувала у Малој цркви, а коју су, изразито, даривали поморци. Данас Новљани казују да је починилац ушао на врата, употребивши кључ, а да је жељезо на прозору апсиде било пререзано, али само једна шипка. Случај није нашао полицијско разријешење. Игуман, јеромонах Борис, штитио је манастир од Италијана који су га настојали избацити из манастира, прво тражећи да се у Великој цркви служи миса за потребе окупационе армије, а затим и физички. Он је драгоцјености завјета сакрио на први дан окупације, да би 1942. године, допао логора на Липарима гдје је са оцем Ником Милошевићем и оцем Николом Мандићем, затворен на шеснаест мјесеци. Италијани су тражили и да им, по тражењу румунске владе, преда двије повеље кнезова Басараба манастиру Тврдош.

За вријеме рата, манастир је служио као уточиште херцеговачким Србима избјеглим од усташа, а такође је и гранатиран од Њемаца. Топовско зрно које је погодило конак није експлодирало.

Послије рата, његов је значај и статус деградиран од револуционарних власти и томе се отац Борис супростављао. Нове власти одузеле су манастиру велику имо-

вину у граду и око града. Мало послје упокојења игумана Јустина (Тасића) провјераван је и садржај кивота у којему се чува рука Свете Јелене и том приликом, поред руке ове светитељке, нису нађене честице моштију Св. Димитрија Солунског, Св. Пантелејмона и прст руке Св. Апостола Томе, о којима смо раније писали да су у манастиру лежале сигурно све до 1930. године. У манастиру недостаје огромни дио архиве који припада времену послје 1962. године.

Манастир Савина је ушао у једно јако опасно раздобље у којему га неће обићи невоље и трагедије његовог народа. Нове револуционарне власти на челу са Ј. Б. Титом, одузеће Савини скоро сву имовину до самог манастирског дворишта.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Светоуспенски манастир Савина продужио је кроз читави 19. вијек свој ход и правац који су оцртали часни оци игумани и његово свето братство током вијека млетачке управе у Драчевици. Манастир се у потпуности ослонио на тековине историјског хода српског народа у приморју који је кроз 18. вијек створио низ обласних аутономија и високи културни раст који више никада није досегнут. Манастир је у 18. вијеку подизао народ Драчевице, васколике Боке и Далмације, али и далеких области свега Словенства. Обновљени манастир, а његова обнова започета је у вријеме Морејског рата и владике далматинског и бокешког Саватија Љубибратића, дочекаће озбиљна искушења и озбиљне тешкоће 19. вијека – вијека француске и аустроугарске управе. Народ, једнако окренут овој свијетлој и ослоној тачки православља доживио је пропадање своје флоте и својега поморског предузетништва које му је уливало снагу. Оно што је у другој половини 18. вијека представљало извор благодатања и економског снажења Горње Боке, а то је њена трговачка морнарица, и што је у повољним економским трендовима могло и у оквиру репресивно усмјерене туђинске управе изњедрити нова знатнија градитељска прегнућа, једноставно ће изостати. Бокешка поморска привреда је пропадала и само ће поједини већи легати у прелому 19. вијека, моћи да стану у ред великих дарова манастиру у половини 18. вијека. Најприје, легат капетана Николаја Мусића – Пођанина који је живио у Херцег – Новом. Међутим, манастир који је у 19. вијеку лагано умањивао своју економску снагу, није се могао носити на величином имовине коју је примио и тешком муком је изнио терет обавеза у испуњавању завјештања својег великог дароваоца, капетана Николе Мусића.

Гледајући сачувану документацију, видљиво је да једно озбиљније угињање и растакање савинске економије започиње у шездесетим годинама 19. вијека, када манастирско братство почиње са нешто интензивнијом продајом својих имања.

Ипак, читав ток савинске историје говори за велико прегнуће њенога братства да очува велико, заиста велико, наслијеђе 18. вијека.

У најзанимљивијем одјељку историје Српске Православне Цркве у приморју, а то је сигурно акција далматинског владике Венедикта Краљевића, која је усљедила оквирно између 1820. и 1825. године, и која је водила успостави Уније, истакао се један Бокелъ и савински пострижник протосинђел Кирил Цвјетковић. Овај мученик провео је у аустријским затворима близу 24 године због одбране Српства у васколиком приморју. И савинско братство изражавало је забринутост за став владике Венедикта већ 1820. године и овдје су пружена два писма из архиве манастира Савина која је упутио архимандрит Никанор Богетић.

Потпуна новина у опредјељивању значајнијих новских тестатора, који увијек даривају новске цркве и манастир, Цркву на подручју источног Медитерана (они највећи), јест давање средстава у просвјетне сврхе. Већ близу половини 19. вијека, јављају се опоручиоци који разговјетно казују да се њихова имовина преточи у заснивање српских школа (Ђуро Ђуровић и др.). То раније није био случај, можда и из разлога што су тестатори знали да су такви пројекти немогући усљед рестриктивног става венецијанских власти. Школе су почеле радити у првим годинама 19. вијека, али као парохијалне, у црквеним кућама, са учитељима свештеницима (Св. Андрија, Кути). Ове школе, које ће бити засноване у другој половини 19. вијека, имале су своје правилнике и одобрене су од власти⁸.

---

⁸ Прва српска школа основана је у Трсту 1793. по опоручи Јована Милетића од 17. маја 1787.

Савинска архивска грађа 19. вијека је необично важна јер се кроз њу прелама сва историја Српске Православне Цркве у Далмацији и Боки. Такође и политичка дешавања и веома разговјетна слика стања црквеног народног живота Боке. Можда је ова грађа и најзанимљивији њен дио несумњиво баш овај последњи сегмент народног живота Боке у 19. вијеку. Манастир Савина био је у првој половини вијека сједиштем бококторских викара, оца Никанора и оца Макарија. Савина је путем ових личности несумњиво представљала главни инструмент провођења одлука државних – регионалних аустроугарских власти. Од озбиљних питања вјерско – догматске садржине, до простих санитарних мјера. Тешкоће са којим су се суочавали сви савински настојатељи и бококторски викари и које су се непрестано и тврдокорно задржавале у животу српско – православних парохија јесу у нередовном вођењу парохијских матичних књига. Огроман је број понављаних наредби власти за спровођење у живот одлука за уредно вођење ових књига. Ово сазнање је донијело не мало изненађење, јер је само за територијални опсег Топалске комунитади сачувано парохијалних књига за три насеља. Пођанске матичне књиге вођене су, као и топалске у вријеме оца Јосифа Троповића, упадљиво уредно. Могуће је, заиста, да је понегдје, по окрајцима Боке, овдје долазило до запуштања ове обавезе.

Друга половина вијека донијела је формирање епископије за Боку. На њено чело стао је велики прегалац, владика Герасим Петрановић, који ће се показати као одличан организатор црквеног живота, изучавалац и сакупљач српских старина у приморју, као и обновитељ Цркве, и носилац многих народних послова у Боки. И он ће се везати за Савину и огромни дио свога живота проводити у њој. Послије њега, доћи ће, до 1918. године, још двојица бококторских епископа.

Манастир Савина обавио је у 19. вијеку и значајну просвјетну мисију, јер је у њему била смјештена школа за

калуђере са вема озбиљним програмом изобразбе својих полазника.

Савински архив 19. вијека садржи и велики број епископских циркуларних писама, као и прогласа и циркулара бокоторско – дубровачких викара. Такође, као значајни дио грађе, овдје леже манастирски инвентари који су редовито израђивани у часу промјене настојатеља. Сачувани инвентари су исписани веома детаљно и уредно и носе значај најкрупнијих свједочанстава о богатству манастира Савина пружајући могућност упоређења са данашњим стањем.

Нека ми буде допуштено, на овоме мјесту, сабрати имена свих старјешина манастирских, од конца 17. вијека, до почетка 20. Бијаху то: преосвећени Саватије Љубибратић, Теофил Радуловић, Симеон Тро(по)вић, проигуман Гаврило (1714), Арсеније Милутиновић Калуђеровић, Исаија Витомировић (1725), Леонтије Аврамовић, Арсеније Милутиновић, Нектарије Љубибратић, Софроније Видаковић, Данило Јованов Рајовић, Инокентије Дабовић, Никанор Богетић, Софроније Ђучић, Макарије Грушић, Теофил Стефановић, Герасим Раповац, Данило Накићеновић, Јеротеј Ковачевић, Теофил Петрановић, Инокентије Павловић, Јеротеј Ђордан, Јоаникије Аврамовић, Венијамин Вујновић, Гидеон Јуришић, Милутин Радуловић.

Када се гледа овај списак, онда се одмах може запазити како је мали број старјешина Савина имала у 18. вијеку, а велики, са два понављања истих лица на овој дужности, у 19. вијеку! И то говори о неупоредиво мирнијем ходу овога средишта Цркве у вријеме млетачке управе. И поред тога што ми имамо потребу да овдје, због ванредности прилика, у списак уградимо имена двојице архијереја. Епископ Стефан се чак у писмима млетачког провидура именује игуманом! У 19. вијеку, игумани се ређају брже, па се чак биљеже оставке или нестанци из манастира. Све је то у основи посљедица економског слабљења манастира.

У сваком случају, манастир Савина се, од почетка своје обнове концем 17. вијека, у доба ратнога метежа, и достизања крупне економске снаге у другој половини 18. вијека (више од 120 кампа), када је градио Велику савинску цркву, ушавши у 19. вијек, почео лагано угињати и умањивати своје велике баштине, које су се до у половицу нашега вијека свеле на имања око манастира. Све вријеме, манастир је уживао велики углед у цијеломе српству и показао и изнио своје чисто православно народно лице до наших дана.

Литература:

Ђорђе Николајевић, Србско – далматински магазин за љето 1839, 134 – 135 Пружа опис дијела књижног фонда манастира Савина.

Герасим Петрановић, Љетопис православне цркве у Далмацији, Србско – далматински магазин за љето 1852 и 1853, год. XVII, Беч, 1856, 119, 120.

Гедеон Јуришић, Рукописне књиге у манастиру Савини, Србско – далматински магазин, књ. XXVII, Задар, 1868, 165.

Томо Крстов Поповић, Капетан Лесо Павковић, Календар „Орао“ за 1881.

Н. Дучић, Крмчија савинска, Шематизам Епархије Бококоторске дубровачке и спичанске за годину 1883, Задар 1883, 30

Први извјештај о Српској морепловској закладној школи Бошковић – Ђуровић – Лакетићке у Србини крај Херцег – Новог школске године 1884 – 85, у Дубровнику 1885.

Прото (Христофор) Лумбардић, Признаница игумана Прасквице и суђа паштровских, Шематизам Епархије Бококоторске, дубровачке и спичанске за 1886. године, Задар, 1886

Епископ Никанор Ружичић, Манастир пресвете Богородице на Савини, Старинар, IX, књ. 1 и 2, Београд, 1894, 100 – 128.

Младен Црногорчевић, Натписи и записи манастира Савине. Шематизам православне епархије Бококоторске, дубровачке и спичанске за годину 1895, Дубровник 1895, 34 - 37

Ђорђе Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске, Споменик Српске Краљевске Академије, XXVIII, Београд, 1895.

Fr. Radić, Opazke na Gjorgja Strat. monografiju „O prošlosti i neimarstvu B.K.“, Zagreb, Tiskom Dioničke tisakre, 1896 /Preštampano iz „Starohrvatske prosvjete“/; Ђ. Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске, СКА Споменик XXVIII, Београд, 1895

Герасим Зелић, Житије, СКЗ, Београд 1897 (књ. 1) Београд – Загреб, 1898 (књ. 2), 116, 117.

Епис. Никодим Милаш, Списи о историји Православне цркве у Далматинско – истријском владичанству од X V до XIX вијека, књ. 1., Задар, Типографија С. Артале, 1899

Младен Црногорчевић, Манастир Савина у Боци Которској, Весник Српске цркве, Београд, 1901. До тога часа свакако најзначајнији рад о манастиру.

Епис. Никодим Милаш, Православна Далмација. Земун, 1901.

NARODNA ZASTAVA UJEDINJENIH HRVATA I SRBA IZDAVATELJ CAVTATSKO I KONAVOSKO BRATSTVO SADRŽAJ: Slika "Narodna zastava ujedinjenih Hrvata i Srba" Statut društva "Hrvatski i srpski Narodni dom" u Cavtatu, Imenik prvih članova, Svečano zasađenje narodne zastave na Markovom kamenu, na brdu između Cavtata i Konavala, Molba rodoljubima DUBROVNIK, Srpska dubrovačka štamparija A. Pasarića 1905

Никодим Милаш, Успомене из првих година Српског политичког живота на приморју, Зесебни отисак из "Новог српског листа", Задар, 1903, Репринт: Љубљана, 1995.

Дионисије Миковић, игуман, Српско – православно бококоторско владичанство – наградила задужбина Нићифора Дучића архимандрита, Дубровник, 1907.

Томо К. Поповић, Манастир Савина историјске црнице, изд. кљижарнице Јов. Секуловића у Херцеговоме, Котор, 1909, 11, 12. Такав текст аутор је већ објавио у дубровачком Slovincu 1883.

Саво Накићеновић, Бока, антропогеографска студија, СКА, Српски етнографски зборник, књ. 20, Београд, 1912.

I. Dizdar, Zakoni i propisi za opće pučke i za građanske škole u Dalmaciji, Naklada hrvatske knjižarnice u Zadru, Štamparija De Giulli i drug u Dubrovniku, 1913.

Томо К. Поповић, Херцег – Нови – историјске биљешке – Херцег – Нови, 1924.

Отац Јеротеј Петковић и сар., Споменица манастира Савина, Котор, 1930.

Лујо Бакотић, Српски народ у Далмацији и Дубровнику од пада Млетачке Републике до уједињења, Београд, 1938.

Архимандрит Дионисије Миковић, Честице моштију св. Ђорђа у манастиру Бањи у Рисну, Гласник Народног универзитета Боке Которске VI и VII, Котор, 1. дец. 1940, бр. 1 – 4, Нови сад 1940, 30 – 31.

Д-р Петар И. Петровић, Црна Гора у доба Петра I и Петра II, СКЗ књ. 316, Београд, 1951.

Јован Радоњић, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, Српска Акад. Наука, посебна издања, књ. 155, Београд, 1950

Предраг В. Ковачевић, Бокелски устанак 1869/70 године, Бока 2, Херцег – Нови, 1970.

Славко Гавриловић, Програм Срба у Далмацији и Боки 1848 – 1849. године, Историјски записи св. XX, Подгорица, 1973.

Марко С. Николић, Његош у манастиру Савини и Топлој, Бока 3, Херцег – Нови, 1971.

Предраг Ковачевић, Флота адмирала Сењавина у нашим водама – руска управа у Боки (од 28. фебруара 1806. до 14. августа 1807 год.), Бока 3, Херцег – Нови, 1971

Максим Злоковић, Херцег – Нови од пада Млетачке републике до Бечког конгреса 1797 – 1815, Бока 4, Херцег – Нови, 1972.

Максим Злоковић, Херцег – Нови од Бечког конгреса до 1830 год., Бока 5, 1973

Војислав Ј. Ђурић, Манастир Савина, Прештампано из зборника "Бока" књ. 5, Херцег – Нови, 1973

Др Коста Милутиновић, Одједи бокелског устанка у Војводини, Бока 5, Херцег – Нови, 1973.

Радосав Ротковић, Љубишин рад на оснивању бокоцоторске епархије, Бока 8, Херцег – Нови, 1976

Милорад Екмечић, Историјски значај устанка у Босни и Херцеговини 1875 – 1878, Међународни научни скуп поводом 100 – годишњице устанка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и источној кризи 1875 – 1878. године, Сарајево, 1977.

Мирослав Лукетић, Концепт писма бокелских главара хрватско – славонском сабору 1848. године, Бока 9, Херцег – Нови, 1977.

Дејан Медаковић, Манастир Савина, велика црква, ризница, рукописи, Филозофски факултет у Београду, монографије 6, Београд, 1978, 32 – 38

Коста Милутиновић, Прилог проучавању покрета за економску и културну обнову Боке Которске Бока 10, Херцег – Нови, 1978

Марија Црнић Пејовић, Организација и рад општинске управе Херцег – Новога (1870 – 1940), Бока 12, Херцег – Нови, 1980.

Savo Vukmanović, Josif Tropović, i Petar II Petrović Njegoš učitelj i učenik, Boka 12, 1980.

Dr Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1867 – 1880, Sarajevo - Zagreb, 1982.

Јелисавета Суботић, Правилник друштва "Српске читаонице" у Херцег – Новом из 1894. године, Бока 13 – 14, Херцег – Нови, 1982.

Јован С. Накићеновић, Херцеговски одбор за "страдајуће Херцеговце" 1875, Бока 13 – 14, Херцег – Нови, 1982.

Мр Душан Мандић, Сто двадесет пета година од оснивања херцеговске поморске закладне школе у Србини, Бока 13 – 14, Херцег – Нови, 1982.

Јернеј Копитар, *Serbica*, Културно – историјске теме, Матица српска, Нови Сад, 1984, 36, 40, 88, 89, 312, 319,

Zoltan Madar, *Napoleonov vojskovođa Marmon u Boki*, Вока 19, *Herceg – Novi*, 1987.

Коста Милутиновић, Бокелски устанак и Аустрија, Вока 20, *Херцег – Нови*, 1988.

Марија Црнић Пејовић, Неки подаци о раду општинске управе Херцег – Новог за вријеме француске владавине 1807 – 1814, Вока 20, *Херцег – Нови*, 1988.

Ѕиме Перичић, *Prilog poznavanju ekonomskih prilika Boke Kotorske u XIX stoljeću*, Вока 20, *Herceg – Novi*, 1988.

Коста Милутиновић, О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској 1848 – 1914, Зборник о Србима у Хрватској, 1989, св. 1.

М. Црнић Пејовић, Подаци о организацији и раду Топалске комунитати од пада Млетачке републике до 1813 године, Зборник: Уједињење Црне Горе и Боке Которске 1813-1814. године, Титоград, 1991, 43 -57

Јеремија Д. Митровић, Српство Дубровника, Београд, 1992.

Сава, епископ шумедијски, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, 1996

Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш, 1997

Др Никола Жутић, Римокатоличка црква и хрватство од илирске идеје до великохрватске реализације 1453 – 1941, Институт за савремену историју, Београд, 1997. Ваља видјети и: **Слободан Јарчевић**, *Изгон Грка и Срба/ The expulsion of Greeks and Serbs/*, Чикаго – Београд, 1998

Ујединјење *Crne Gore i Boke Kotorske 1813 – 1814. godine*. Zbirka dokumenata, Istorijski institut Crne Gore, Državni arhiv Crne Gore, Istorijski arhiv Kotor, Podgorica, 1998.

В. Стојанчевић, Ј. Милићевић, Ч. Попов, Р. Јовановић, М. Екмечић, *Историја српског народа. Од Првог устанка до Берлинског конгреса*, књ. пета, том први, Београд, 2000, 77 - 79

Чедомир Марјановић, Историја Српске цркве, друго, допуњено изд., Београд, 2001, 215

Ален Ц. П. Тејлор, Хабзбуршка монархија 1809 – 1918., историја аустријске царевине и аустроугарске, Београд, 2001.

Епископ Атанасије Јевтић, О унијаћењу на простору Српске православне цркве, Зборник: Православна црква и римокатолицизам. Од догматике до аскетике, Горњи Милановац, 2002, 332 - 346

Божидар Ковачек, Црногорске и приморске теме у првих сто бројева Летописа Матице српске, Нови Сад, 2003, 110 – 128

Богумил Храбак, Херцег – Нови у доба пропасти Млетачке републике и Наполеонових ратова, Бока 23, Херцег – Нови, 2003

Горан Комар, Дум Иван Стојановић, часопис народна мисао, нова серија год. II, бр. 2 – 3, Подгорица, 2003, 140

Горан Комар, Попис баштина манастира Савина, Народна мисао, 2 -3, Подгорица, 2003, 168

Горан Комар, Књига попа Филипа Костића, Бока 23, Херцег – Нови, 2003, 357

Г. Комар, Н. Рашо, Похвално свједочанство србској породици, Драчевица, часопис Друштва за архиве и повјесницу херцеговску год. II, бр. III, Херцег – Нови, 2004, 84 – 89. Први пут штампано у: Србско – далм. Магазину 1851, 53 – 59

Митрополит Ђорђе Николајевић, О Дубровнику и о Дубровчанима, Изабране странице, Ниш / Београд, 2004 – приређ. Ирена Арсић.

Веселин Песторић, Попис књижног фонда православних цркава са подручја општине Херцег – Нови, Бока 25, Херцег – Нови, 2005.

Горан Ж. Комар, ИНВЕНТАР ЋИРИЛИЧНИХ ДОКУМЕНАТА АРХИВЕ МАНАСТИРА САВИНА СА ЕВИДЕНЦИЈОМ ЛАТИНИЧНИХ ИСПРАВА (19. АПРИЛА – 13. МАЈА 2005.)

Васко Костић, Трагање за истином о збивањима у Боки 1895, Пожега, 2005; Исти приређивач, Трагање за истином о збивањима у Боки 1897 – 1898, Тиват, 2005. Збирка чланака листа "Дубровник" од 1893 – 1898. у више свезака.

Горан Ж. Комар, Херцеговске знаменитости књ. 1., Српско – православни манастир Потпланина у Ратишевини код Херцег – Новог, Херцег – Нови, 2006, 1-71

Небојша Рашо, Уједињење Боке са Србијом 1918, Херцег – Нови, 2006.

Горан Комар, Трагови легата капетана Николаја Мусића у архиви манастира Савине, Бока 26, Херцег – Нови, 2006, 383

Горан Ж. Комар, Српска православна црква у Херцег – Новоме, Херцег – Нови, 2007. Дат је велики број савинских исправа 19. вијека.

Горан Комар, Херцеговина у Боки. Владиславићи, Магазиновићи, Јовановићи, Војновићи – темељи модерног Херцег – Новог, Херцег – Нови, 2007; Исти, Капетан Симо Милутинов, Научно савјетовање поводом 55. године Музеја Херцеговине, Требиње, 13. децембра 2007.

Горан Комар, Савински архимандрит Леонтије (Аврамовић) Зборник Матице српске за историју, број 75 – 76, Нови Сад, 2007, 113 -120

Марија Митровић /приређ./, Светлост и сенке. Култура Срба у Трсту, Београд, 2007.

Ирена Арсић, Српска православна црква у Дубровнику до почетка XX века, Требиње/ Београд/ Дубровник, 2007.

Мр Предраг Вукић, Предавања о Св. Митрополиту Петру I Петровићу, Радио Светигора, 2008. Изузетно детаљно истраживање дјела и личности митрополита Петра.

Зборник радова: Протосинђел Кирил Цвјетковић свештено исповједник бокешки и далматински 1791 – 1857, Херцег – Нови, 2008.

Горан Ж. Комар

СВЕТОУСПЕНСКИ МОНАСТИР САВИНА

Од краја Млетачке управе до Краљевине Југославије

Издавачи:

Друштво за архиве и повјесницу херцеговску

www.dracevica.org

Посебна издања, књига XXIV

Слободна књига Владимира Максимовића

ISBN

Штампа:

Јуниор, Нови Београд

Тираж 120 примерака

Херцег – Нови / Београд 2009

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд